

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

3' 2003

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

Александър Кацарски — Съответствие на фигурата на търговския представител с правото на Европейската общност	7
Ирина Цакова — Правна уредба на интернет услугите	13
Златко Димитров, Екатерина Георгиева — Някои международноправни аспекти на въпроса за правата на човека в контекста на борбата срещу международния тероризъм	26
Райна Николова — Регулиране на телевизионната програма. Сравнителноправен анализ	40

ДИСКУСИИ

Явор Зартов — Върховенството на Конституцията — предизвикателства към съдилищата	52
Евдокия Кемалова, Кръстю Кръстев — Дискусионни проблеми относно непредпазливата вина	66

МЛАДИ АВТОРИ

Невена Орманджиева — За понятието изключително тежко престъпление в Наказателния кодекс	79
--	----

КРИТИКА И НАУЧЕН ЖИВОТ

Ружа Иванова — Трудове по международно право — VI том	91
--	----

ПРАВО И ЕЗИК

Мария Костова — Правна филология	94
НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА	106

В редакцията се приемат материали, не по-големи от 17 стандартни машинописни страници (30 реда по 60 знака всеки), в два екземпляра и при възможност със запис на дискета. Всяка статия трябва да е придружена от кратка анотация на български и английски език, до 20 машинописни реда. Ръкописи не се връщат и не се рецензират. Хонорари се изплащат всеки работен ден в офиса на издателство Сиби на пл. „Славейков“ 4, ет. 4, стая 412. За справки — тел. 9870141.

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

Год. XIV, Кн. 3, София, 2003
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
Издателство СИБИ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. Георги Петканов (гл. редактор), проф. Лазар Груев (зам.-гл. редактор), доц. Пламен Панайотов (секретар), проф. Дончо Хрусанов, доц. Димитрина Милкова, проф. Евгени Танчев, проф. Красимира Средкова, проф. Огнян Герджиков, гл. ас. Ружа Иванова, проф. Тодор Тодоров, Тоньо Железчев

Адрес: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Юридически факултет, каб. 236, тел. 9434806, бул. „Цар Освободител“ 15, 1040, София

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
© Издателство СИБИ
2003

Адрес на издателството: 1000 София, пл. „Славейков“ № 4, ет. IV
тел. 9870141, факс 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

CONTENTS

ARTICLES

Alexander Katsarski — Correspondence of the Figure of the Trade Representative with the EU Law	7
Irina Tsakova — Legal Regulation of the Internet Services	13
Zlatko Dimitrov, Ekaterina Georgieva — Human Rights in the Context of Fighting International Terrorism: Aspects from International Law Viewpoint	26
Raina Nikolova — Regulation of the TV Program. Comparative Analysis	40

DISCUSSION

Yavor Zartov — Supremacy of Constitution — a Challenge to Courts	52
Evdokia Kemalova, Krastyo Krastev — Issues Concerning Careless Guilt	66

YOUNG AUTHORS

Nevena Ormandjieva — On the Term of Exceptionally Grave Offence	79
--	----

REVIEWS AND ACADEMIC LIFE

Ruzha Ivanova — Works on International Law	91
---	----

LAW AND LANGUAGE

Maria Kostova — Legal Philology	94
--	----

NEWLY PUBLISHED LAW BOOKS	106
---------------------------------	-----

CONTEMPORARY LAW

Year XIV, 2003, № 3, Sofia
Sofia University Sv. Kliment Ohridski
Faculty of Law
SIBI Publishing House

EDITORIAL BOARD

Georgi Petkanov (Editor-in-Chief), Lazar Grouev (Deputy Editor-in-Chief),
Plamen Panayotov (Secretary), Doncho Hrusanov, Dimitrina Milkova, Evgeni Tanchev,
Krassimira Sredkova, Ognyan Guerdgikov, Rouja Ivanova, Todor Todorov, Tonyo
Zhelezchev

Address: Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“, Faculty of Law, room № 236,
tel.: 359 2 9434806, 15 Tzar Osvoboditel Street, Sofia — 1040

© Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“
Faculty of Law
© SIBI Publishing House
2003

Address of the Publishing House: Sofia, 1000, 4, Slaveykov Sq.
tel.: 359 2 9870141, fax: 359 2 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

СТАТИИ

СЪОТВЕТСТВИЕ НА ФИГУРАТА НА ТЪРГОВСКИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛ С ПРАВОТО НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩНОСТ ¹

*Александър Кацарски**

1. Преценката за съответствието на българското търговско право с Директива 86/653/ЕИО за съгласуване на правото на държавите-членки относно самостоятелните търговски представители изисква анализ на правната уредба на търговския представител, съдържаща се в раздел II на глава шеста от Търговския закон (ТЗ)². Тази правна фигура, както е дефинирана в чл. 32, ал. 1 от ТЗ, попада изцяло под понятието за търговски представител, с което си служи директивата — чл. 1, ал. 2³.

Целта на директивата е да се постигне съвпадение в разрешенията по същество на материалните разпоредби на държавите-членки, така че да се осигури „защитата на търговските представители в отношенията с техните принципиали“ и „сигурността на търговските сделки“, както и да се улесни „сключването и действието на договори за търговско представителство между принципал и търговски представител в различни държави-членки“⁴.

Въпреки че като цяло разпоредбите на ТЗ относно търговския представител са в съответствие с основните начала и цели на директивата, липсва хармонизация с немалко на брой конкретни нейни предписания. Освен това противно на многократните изисквания на директивата за несъмненост на императивния характер на някои разпоредби (чл. 5, чл. 10, ал. 4, чл. 11, ал. 1, чл. 12, ал. 3, чл. 15,

* Гл. асистент в ЮФ на СУ „Св. Кл. Охридски“.

ал. 2, изр. посл. и чл. 19) императивният или диспозитивният характер на разпоредбите на ТЗ (освен чл. 41 от ТЗ) се установява само по тълкувателен път, което предизвиква затруднения в правоприлагането.

2. По отношение на сключването на договор за търговско представителство българското търговско право не само удовлетворява, а дори надхвърля изискването на чл. 13, ал. 1 от директивата (да се предвиди задължение на всяка страна по договора по искане на другата да издаде документ с всички негови клаузи), като предвижда писмена форма за действителност — чл. 32, ал. 2 от ТЗ. Това е напълно в съответствие с предвидената в чл. 13, ал. 2 от директивата възможност всяка държава-членка да изисква писмена форма за действителност на този договор.

3. Член 33 от ТЗ установява задължения на търговския представител в съответствие с императивния чл. 3 от директивата. В ТЗ липсва изрично задължение на представителя да следва указанията на принципала, но това следва от естеството на мандатното правоотношение помежду им.

Член 34 от ТЗ също установява задължения на принципала в съответствие с императивния чл. 4 от директивата. За разлика от германския ТЗ (пар. 86а, ал. 2) обаче липсва изискването от директивата (чл. 4, ал. 2, б. „б“) задължение за уведомяване на търговския представител за очаквано намаляване на обема на сключваните договори в сравнение с преди това прогнозираното.

4. Разпоредбите на ТЗ относно възнаграждението на търговския представител отговарят само отчасти на изискванията на глава трета от директивата. Възприети са правилата за определяне размера на дължимото възнаграждение (чл. 37 от ТЗ транспонира чл. 6, ал. 1 от директивата), за възнаграждението на изключителния представител (чл. 36, ал. 2 транспонира чл. 7, ал. 2 от директивата съобразно указанията в нея опции) и за правото да се искат извлечения от търговските книги относно договорите, сключени в изпълнение на договора за търговско представителство (чл. 36, ал. 4 транспонира чл. 12, ал. 3 от директивата).

Не е напълно транспонирана обаче разпоредбата чл. 7, ал. 1 от директивата относно сделките, за които се дължи възнаграждение. Член 36, ал. 1 от ТЗ е възприел само хипотезата на б. „а“ от чл. 7, ал. 1 (сделки, сключени от търговския представител или с негово сътрудничество), но не и тази по б. „б“. Следователно по българското търговско право (за разлика от германското например, където пар. 87, ал. 1 от ГТЗ е транспонирал изцяло съответната разпоредба на директивата) търговският представител няма право на възнаграждение за сделки, в сключването на които той няма конкретно участие, но са сключени с трето лице, което той е привлякъл като клиент за този вид сделки.

Въпреки предписанието на чл. 10, ал. 1 и 2 от директивата в ТЗ липсва конкретна разпоредба относно момента на дължимост на възнаграждението на търговския представител. Той се установява по тълкувателен път — момента на сключване, а не на изпълнение на сделката. Тъй като предвиденото в ТЗ диспози-

тивно разрешение е по-благоприятно за търговския представител от съдържащото се в директивата и това е в духа на директивата (аргумент от чл. 10, ал. 4 от нея), това не би могло да се счита за несъответствие с директивата.

Съвсем естествено, след като не обвързва дължимостта на възнаграждението от изпълнението на договора, ТЗ не съдържа правило подобно на чл. 11 от директивата относно погасяване правото на възнаграждение поради неизпълнение на договора от третото лице — страна по него. С оглед постигане яснота и съответствие с директивата обаче се налага да се уреди изрично дали клаузи за погасяване при известни новонастъпили обстоятелства са допустими и ако са допустими — да се определят императивните им граници в съответствие с чл. 11, ал. 1 от директивата, а именно единствено при неизпълнение от страна на третото лице, когато това не е следствие от виновно поведение на принципала.

И периодичността на заплащане на възнаграждението, възприета от ТЗ — един месец според чл. 38, е по-благоприятна от предвидената в директивата — на тримесечие съгласно чл. 10, ал. 3. И тук обаче е необходимо да се въведе императивен предел относно уговорки за изискуемостта за заплащане в ущърб на търговския представител, като този предел следва да съвпада с чл. 10, ал. 3 от директивата (не по-късно от края на съответното тримесечие) или да бъде по-благоприятен за представителя.

Член 40, ал. 4 от ТЗ дава право на търговския представител да търси възнаграждение за сделки, сключени след прекратяване на договора, но не е възприел конкретните критерии на чл. 8 от директивата (за разлика от пар. 87, ал. 3 от ГТЗ), а именно сделката, сключена в разумен срок след прекратяване на търговското представителство, да е следствие от дейността на представителя докато договорът е действал, както и ако офертата от третото лице е получена още преди прекратяването на търговското представителство. ТЗ не съдържа и изрично правило, което подобно на чл. 9 от директивата (транспониран в пар. 87, ал. 2, изр. посл. от ГТЗ) урежда колизията между правото на възнаграждение на двама последователни търговски представители. Все пак по тълкувателен път, като се изхожда от предпоставките за дължимост на възнаграждението на всеки от тях, може да се направи извод, че поначало когато се дължи възнаграждение на предходния представител, такова не се дължи на последващия поради липсата на негов принос за сключване на сделката.

Не е транспонирана разпоредбата на чл. 12, ал. 1 от директивата относно задължението на принципала в края на периода, за който се дължи възнаграждение, да уведоми писмено представителя относно размера на възнаграждението и начина на изчисляването му.

5. И по отношение на прекратяването на договора за търговско представителство ТЗ показва известни отклонения от изискванията на директивата.

Търговският закон не съдържа правило подобно на чл. 14 от директивата (и донякъде пар. 89, ал. 3 от ГТЗ), а именно за конклюдентно продължаване на срочния договор за търговско представителство като безсрочен⁵.

С едно от първите изменения след влизането в сила на ТЗ (още в края на 1993 г.) чл. 47, ал. 1 предвиди възможността за прекратяване на безсрочния договор за търговско представителство с предизвестие, но сроковете на предизвестие то не са съобразени с чл. 15, ал. 2 от директивата — липсва диференциацията за срок на предизвестие при прекратяване на договора до третата година след сключването му, а именно един месец през първата година, два месеца през втората, и три месеца през третата и следващите години (така че ТЗ е в съответствие с директивата само при предсрочно прекратяване след третата година). Разпоредбите на ТЗ не са и категорични относно императивния или диспозитивния характер на нормативно установената продължителност на предизвестие то. Това налага при съобразяване с директивата изрично да се укаже, че законът установява императивно минимална продължителност (чл. 15, ал. 2, изр. посл. от директивата), като при уговаряне на по-продължително предизвестие това, което трябва да спазва принципалът, не може да бъде по-кратко от изискваното за търговския представител (чл. 15, ал. 4 от директивата). ТЗ не съдържа и полезното диспозитивно правило, че предизвестие то изтича в края на съответния календарен месец (чл. 15, ал. 5 от директивата).

6. Член 40, ал. 1—3 от ТЗ, въпреки използвания термин възнаграждение, който може да внесе известно объркване от гледна точка на терминологията, възприета в други правни системи, както и в самата директива, предвижда институт, аналогичен на обезщетението по чл. 17, ал. 2 от директивата. Липсва обаче съответствие с изискванията на директивата — налице е значително отклонение както по отношение на предпоставките за получаване на обезщетението (чл. 40, ал. 1 от ТЗ използва твърде общата формулировка принципалът да „продължава да има облаги от клиентелата, създадена от търговския представител“ вместо конкретните в допълнение към нея предпоставки по чл. 17, ал. 2, б. „а“ от директивата, а именно представителят или да е осигурил нови клиенти, или значително да е увеличил обема на сделките със съществуващите), така и по отношение на размера на възнаграждението (чл. 40, ал. 2 от ТЗ го фиксира като „годишното възнаграждение на търговския представител, изчислено на основата на средното възнаграждение за целия период на договора“, докато съгласно чл. 17, ал. 2, б. „б“ от директивата това е максималният му размер). ТЗ не съдържа и изискването на чл. 17, ал. 5 от директивата търговският представител да уведоми принципала, че ще упражни правото си на обезщетение в едногодишен срок от прекратяване на договора — в противен случай правото му се погасява.

Търговският закон не предвижда въобще право на търговския представител за обезщетяване на вреди от типа, предвидени в чл. 17, ал. 3 от директивата⁶.

Такова право не би могло да се извлече по тълкувателен път от правилата за договорна или деликтна отговорност, защото те предпоставят неправомерно поведение, каквото липсва в случай на прекратяване на договора по законоустановен начин. Това обаче не е несъответствие с директивата, тъй като чл. 17, ал. 1 от нея задължава държавите-членки да предвидят възмездяване на търговския представител при прекратяване на договора по един от двата начина — чрез обезщетение при прекратяване (чл. 17, ал. 2) или обезщетение за вреди (чл. 17, ал. 3). ТЗ е възприел първата правна фигура. Поради това и най-лесно би било съответствието с директивата да се постигне не чрез преминаване към неуредена досега правна фигура, а посредством привеждането на чл. 40, ал. 1—3 в пълно съответствие с нея

7. Всички императивни предели на клаузата за ограничаване на дейността на търговския представител след прекратяване на договора, установени в чл. 20 от директивата, са точно въведени и в българското търговско право чрез чл. 41 от ТЗ.

8. Анализът на уредбата на търговския представител разкрива непълно въвеждане на конкретни разпоредби от директивата, което следва да бъде отстранено чрез изменение и допълнение на ТЗ в тази му част. Като образец при пълната хармонизация на българското търговско право в това отношение може да служат § 84—92с от ГТЗ поради близостта на регламентацията в ТЗ относно отделните фигури на търговско представителство с немското право.

БЕЛЕЖКИ

¹ Анализ на отделни текстове от директивата във връзката им с българското право се съдържа в **Стефанов, Г.** Търговско право, В. Търново, 2001, с. 131—166.

² По систематическото си място уредбата на търговския представител в българския ТЗ е сходно с това в германския Търговски закон (ГТЗ) — след уредбата на прокурист, търговски пълномощник и търговски помощник и преди тази на търговски посредник.

³ И ограничението в приложното поле на директивата по чл. 3, ал. 1, абзац 2 — неприложимост към лица, участващи в борсови операции, е възприето като ограничение на приложното поле на разпоредбите относно търговски представител в ТЗ — чл. 48 от него.

⁴ В този смисъл е преамбюлт на директивата, откъдето са цитираните пасажки.

⁵ Българското право съдържа подобни разпоредби при договора за наем (чл. 236, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите) и трудовия договор (чл. 69, ал. 1 от Кодекса на труда).

⁶ Предвиденото в чл. 47, ал. 2 от ТЗ обезщетение за вреди се отнася до свършено друг случай — предсрочно прекратяване на срочен договор за търговско представителство. Затова и обезщетението се дължи от страната, която е прекратила договора, т. е. това може да бъде и търговският представител, а не само принципалът.

HARMONIZATION OF THE COMMERCIAL AGENTS RULES WITH THE EUROPEAN COMMUNITY LAW

By Alexander Katzarsky

Summary

The article examines the conformity of the rules of the Bulgarian Commercial Act on the commercial agent with Council Directive 86/653/EEC and identifies the provisions that have yet to be harmonized.

ПРАВНА УРЕДБА НА ИНТЕРНЕТ УСЛУГИТЕ

*Ирина Цакова**

Развитието на Интернет като съвкупност от обществени отношения поражда правни проблеми, пропорционални на степента на неговото разпространение. В началния етап правното регулиране в мрежата се осъществява на ведомствено равнище, доколкото основни ползватели са служителите на Министерството на отбраната на САЩ. С нейното развитие и навлизането ѝ в цивилното информационно пространство възникват редица въпроси, свързани с трансграничното предаване на данни, автентификацията на субектите, обезпечаването на информационната безопасност, защита на инвестициите, охрана на авторските права и т. н.

Независимо от целта на връзката с Интернет (образователна, развлекателна, търговска), конкретния начин, по който се осъществява (тел. линия, кабел, радиовръзка), и нейния вид (комутируем, некомутируем достъп) обикновено тя се предпоставя от наличието на сключен договор между ползвателя и съответен доставчик на интернет услуги. Поради отсъствието на специални правни норми тези отношения засега се регулират посредством механизмите за саморегулация като традиционно движение от обичай към право.

Правоотношенията, възникващи между доставчиците и техните клиенти по повод предоставянето и получаването на интернет услуги, представляват интерес за правната наука с оглед овладяване механизмите на регулиране на електронното пространство, както и поради факта, че те са предпоставящи по отношение на последващите ги такива (свързани с услугите на информационното общество).

Регулирането на договорните отношения между доставчика и абоната следва да се основава на специфичните функции на интернет доставчиците и възприетия правен режим на тяхната дейност. Възможността за съчетаването на тези различни по характер функции и тяхната детайлизация до степента на адекватно и допустимо вмешателство на държавата е предпоставка за развитието на отношенията в мрежата изобщо.

Интернет представлява глобално обединение от мрежи и информационни ресурси. Доколкото това обединение е децентрализирано, за да може да функциони-

* Адвокат.

ра съществуват общоприети норми за работа в мрежата, свързани с това, дейността на всеки ползвател да не възпрепятства работата на другите ползватели.

При липса на специални разпоредби отношенията по повод предоставяне и получаване на интернет услуги са най-близо до договора за услуга. Действащото българско обективно право не съдържа изрична правна уредба на договора за услуга, няма и единно определение на понятието „услуга“. Този договор се ползва до известна степен от нормите, отнасящи се до договора за изработка — чл. 258—269 ЗЗД, при отчитане конкретните особености на съответния вид услуга¹.

Общият предмет на договора за възмездно оказване на услуга е задължението на изпълнителя да извърши определени действия или да осъществи определена дейност, а възложителят се задължава да му заплати определено възнаграждение. Той може да бъде конкретизиран спрямо предмета на договора за доставка на интернет услуги, като се отчете спецификата на правоотношенията в мрежата и в частност на техния субектен състав.

Договорът за доставка на интернет услуги може да бъде определен като двустранна правна сделка, по силата на която едната страна — интернет доставчик, приема срещу възнаграждение да предоставя на другата страна — абонат, интернет услуги.

Основните характеристики на този договор са, че той е двустранен, възмезден, от категорията на ненаименуваните. Доколкото престациите са известни и определени/определяеми в момента на договарянето, договорът по принцип е комутативен². Законът не изисква специална форма за действителност на волеизявленията. Договорът може да бъде сключен в устна, в писмена форма (независимо от вида на материалния носител, съгласно разпоредбата на чл. 293, ал. 4 ТЗ), като се вземе предвид чл. 133 ГПК.

I

Интернет услугите биха могли да включват както доставка на достъп до мрежата, така и различни видове други услуги като предоставяне на уеб пространство, създаване на уеб дизайн, предоставяне на области за регистрация на домейни, хостинг и много други. Всяка от тези услуги може да бъде предмет на отделен договор между съответен ползвател и конкретен доставчик, както и да бъдат уредени с един договор и един доставчик.

По принцип услугите, които извършва интернет доставчикът, могат да бъдат диференцирани в два вида:

1. Услуги по предоставяне на достъп (доставка на достъп) — изразяващи се в обезпечаване съединението на компютъра на клиента със сървър на доставчика и с помощта на последния с всички останали компютри, работещи в мрежата;

2. Информационни услуги — доставчикът предоставя собствени информационни услуги, когато клиентът получава данни от неговия сървър (напр. ста-

тистически данни за времето на работа в мрежата) или място за разполагане на информация. Ако абонатът използва информация от друг сървър, то доставчикът осигурява възможността за получаване на такава информация.

Конкуренцията на пазара налага все повече интернет доставчици да не ограничават своята дейност само до извършване на един вид услуга (пр. предоставяне на достъп), а да включват в офертите към своите клиенти по-голям пакет от различни услуги.

Обективна предпоставка за това е и фактът, че потребността от информационен ресурс обуславя необходимостта от достъп до него и в този смисъл услугата по предоставяне на достъп би могла да се разглежда като съпътстваща по отношение на останалите услуги на доставчика.

Доставката на интернет услуги, предмет на разглеждания договор, има комплексен характер. Понятието „интернет услуги“ би могло да се възприеме в широк смисъл като общо, отнасящо се както до услуга по достъп, така и до другите информационни услуги, предлагани от доставчика заедно и поотделно.

Договорът за доставка на достъп като самостоятелен договор има специфичен предмет, който се състои в това, че доставчикът предоставя достъп до Интернет, а посредством него и до информационен ресурс. Следователно предметът на договора се състои от два разнородни обекта — материален (Интернет — като съвкупност от материални устройства с изградена помежду им връзка, предназначена за пренос на информация) и интелектуален (информационен ресурс).

Най-общо предмет на договора за доставка на достъп до Интернет е фактическата възможност на ползвателя за достъп и работа в мрежата. Съществуват два основни начина за осъществяване на връзката на потребителите с Интернет:

1. Чрез телефонна мрежа (т. нар. dial-up достъп; достъп по комутируеми телефонни линии).
2. Чрез компютри, постоянно свързани с Интернет (корпоративни и академични локални мрежи)³.

За обезпечаване възможността на достъп на абоната до мрежата при сключването на договора доставчикът регистрира абоната на своя сървър, което обикновено включва определяне на login name (име, под което ползвателят ще влиза в мрежата), password (парола, известна само на доставчика и абоната и служеща за защита на последния от несанкционирано ползване на услуги в мрежата под неговото login name от трети лица) и уникален IP-адрес (потребителските терминали имат или постоянен адрес, или динамично присвояван по време на работа). Всички тези данни обикновено се указват в специално приложение към договора и също влизат в неговия предмет.

Както вече бе споменато, услугата доставка на достъп е част от интернет услугите и може да бъде както самостоятелен предмет на договор, така и част от предмета на договор за доставка на интернет услуги, съдържащ по-широк кръг от

дейности и услуги, свързани със законното ползване на всички ресурси на световната мрежа. Това обикновено включва:

1. Установяване на връзка с Интернет по всяко време или в часовете, указани в договора (доставка на достъп);
2. Получаване или изпращане на информация по мрежата, в т. ч. и файлове (FTP);
3. Ползване услугите на електронната поща;
4. Създаване на собствени web-страници и поместване на сървър на доставчика;
5. Достъп до открити телеконференции;
6. Персонален достъп до статистическите данни на доставчика за ползваните услуги.

Тези възможности образуват стандартен набор от услуги, който се предоставя на абоната. Той може да бъде допълван или редуциран в зависимост от техническата гарантираност и възможностите на страните по договора.

Необходимо е да се уточни връзката между понятията „интернет услуги“, предмет на разглеждания договор, и „услуги на информационното общество“. Развитieto на Интернет е част от стратегията за изграждане на „информационно общество“. Функционирането на системата на информационното общество до известна степен се предпоставя от услугите на интернет доставчиците, но те не се покриват изцяло. В Постановление №40/1999 г. на МС „информационно общество“ е определено като общество с качествено нова структура, организация и обществени отношения, основани на глобалния достъп и използване на информационни и комуникационни мрежи и услуги без национални, географски или други ограничения, за обмен на информация, на научни, духовни, културни и други постижения. Съгласно Директива 98/48/ЕС⁴ „услугите на ИО“ са единна дейност, която обхваща съществуващите и създаващите се нови типове услуги, предоставяни на разстояние с електронни средства. Такива са например различните видове професионални услуги, предоставяни по телекомуникационен път от адвокати, застрахователни, осигурителни и търговски дружества, електронни библиотеки, електронна търговия, финансови трансфери и т. н.

В този смисъл Интернет услугите са част от услугите на информационното общество и до голяма степен ги обуславят. Това предпоставя спецификата на тяхното нормативно регулиране, което включва различни актове — както международни, така и вътрешноправни, имащи отношение към развитието на информационното общество, от една страна, и различните видове традиционни правоотношения, обективизирани в електронната среда, от друга.

II

Страни по договора за доставка на интернет услуги са — изпълнител (доставчик), от една страна, и възложител (абонат), от друга.

Доставчикът е лице, което по търговски начин предоставя услуги по достъп до Интернет и /или други услуги, свързани с глобалната мрежа.

Абонат е физическо или юридическо лице, страна по договор с доставчик на интернет услуги, за предоставянето на тези услуги.

В практиката се използват различни понятия за обозначаване доставчиците на интернет услуги. Терминологичните различия са породени и от комплексния характер на тяхната дейност (далекосъобщителна, информационно посредничество, администриране на лични данни). Посочените дейности обуславят проявата на различните качества на интернет доставчиците като страна по договорно правоотношение, което се изразява и в различната степен на тяхното регулиране от страна на държавата.

Според типа на основно развиваната дейност могат да се определят: доставчици на достъп, доставчици на текстове, доставчици на сайтове, доставчици на инфраструктура, като наименованията насочват към основния пакет услуги, които извършва конкретният доставчик. Този подход се е наложил в американската практика, където се използват термините — *on-line service provider, provider of access, provider of the informational content*. Съществуват и други модели за терминологично означаване — например с общ термин, без детайлизация на функциите (Индия), с подразделяне на видове в един законодателен акт (Закон за сделките с компютърна информация от 2000 г. на щата Вирджиния). В европейското законодателство (Директива 2000/31/ЕС за Електронната търговия⁵) е възприето общото понятие „доставчик на услуги“ (*service provider*), определен като физическо или юридическо лице, предоставящо услуги, свързани с информационното общество. В този акт се използва и друг термин — „*intermediary service providers*“, който визира услугите на интернет доставчика в качеството му на посредник при предаване и съхраняване (складиране) на електронни изявления. Този термин се използва в Закон-модел за електронната търговия от 1996 г., разработен от Комисията по международно търговско право (UNCITRAL)⁶, като с него се определя: „всяко лице, което от името на друго изпраща, получава или съхранява електронно съобщение или извършва по отношение на него други действия“. Качеството посредник при електронно съобщение например се проявява при осъществяване на услугата електронна поща.

Българският Закон за електронния документ и електронния подпис (обн. ДВ, бр. 34 от 2001 г.) рецепира понятието „посредник при електронно изявление“. В чл. 6, ал. 1 той е определен като „лице, което по възлагане от титуляра изпраща, получава, записва или съхранява електронно изявление или извършва други услуги, свързани с него“.

Най-често използвано от самите доставчици е понятието „доставчик на интернет услуги“ (Internet Service Provider /ISP/), като в съдържанието му се включват общо предоставените услуги, без да се отграничава доставката на достъп до интернет от информационните услуги, като услуга за предоставяне на място за разполагане на информация (hosting servise), изготвена от тях, от потребителя или от трети лица.

При осъществяването на своите услуги доставчиците извършват дейност и по администриране на лични данни по смисъла на Закона за защита на личните данни от 01.01.2002 г., тъй като индивидуализиращите белези на клиентите, които стават достояние на доставчика по повод сключването на договора и извършваните услуги, представляват лични данни по смисъла на чл. 2, ал. 1 ЗЗЛД. Доставчикът определя вида на обработваните данни, целта на обработване, начините на обработване като администратор на лични данни съгласно определението, дадено в чл. 3, ал. 1 от закона, със съответните права и задължения, произтичащи от това ⁷.

Качеството администратори на лични данни би могло да се разглежда като допълнително по отношение на доставчиците, но е необходимо да бъде отбелязано с цел изясняване на основните въпроси, свързани с регулирането на осъществяваната от тях дейност.

Особеностите при осъществяване на услугите от интернет доставчиците обуславят техните специфични характеристики като страна по договорно правоотношение, което предполага и разнообразието от актове, предметно регулиращи съответната дейност.

За нуждите на настоящата работа, а и с оглед на придобитата у нас гражданственост ще използваме най-често употребявания термин *интернет доставчик (ИД)* за означаване на лицата, които по търговски начин извършват дейност по доставка на интернет услуги, независимо от характера на основно извършваната от тях дейност.

Като страна по договора за доставка на интернет услуги ИД се идентифицира със своето име и адрес или в случай на асоциации — с името и адреса на техния оторизиран представител.

Ролята на интернет доставчиците по осигуряване на достъпа до мрежата е причина част от усилията на правителствата на отделните държави за овладяване на механизмите за регулиране на интернет пространството с цел защита на лични данни, защита на потребители, охрана на авторски права и т. н., да бъдат насочени към тях. Контролът се свързва преди всичко с въвеждане на лицензии за дейността на интернет доставчиците.

За да бъдат решени обаче тези въпроси, е необходимо да се изясни същността на извършваната от тях дейност.

В основата на опитите тези правоотношения да бъдат предпоставяни от лицензионни режими стои виждането, че по вид и характер доставката на интернет услуги представлява извършване на далекосъобщителна дейност и като такава нейната регулативна уредба се обхваща от Закона за далекосъобщенията и подзаконовите му актове. В зависимост от конкретния начин, по който ИД осъществяват дейността си, се предвиждат три режима с всички специфични задължения, произтичащи от това — въз основа на индивидуална лицензия, общо лицензиране и свободен режим, като и в трите случая ИД се възприемат като далекосъобщителни оператори съгласно дефиницията, дадена в §17 на ДР на ЗД. Единствената хипотеза, при която се предвижда свободен режим на дейност, са случаите, в които ИД не изгражда собствена далекосъобщителна мрежа, а ползва такава на друг далекосъобщителен оператор ⁸.

Законодателната уредба на далекосъобщителните дейности има за основен предмет на регулиране предоставяне на права върху среда за пренос на информация, т. е. физическа среда. Интернет услугите се осъществяват вследствие използването на тази среда. Възприемането на подхода на дефинитивно идентифициране на дейността на интернет доставчиците с тази на далекосъобщителните оператори води до прилагане на лицензионни режими спрямо разнородни явления, а това е ограничен подход към регулиране взаимоотношенията в една преди всичко свободна глобална среда като Интернет ⁹.

Определянето на правната природа на Интернет предпоставя изработването на подхода към неговото регулиране. Ако Интернет се възприема като съвкупност от информационни ресурси, то правното регулиране може да се отнесе към законодателството, свързано с информацията. Ако то е глобално обединение на компютърни мрежи — ще бъде обхванато от разпоредбите, отнасящи се до телекомуникациите. Интернет се различава коренно от традиционните телекомуникационни услуги. Мрежата работи едновременно и като механизъм за публикуване, и като средство за комуникация. Във всеки момент получателят може да стане доставчик на информация, която той инициира или чрез „препращане“ на информация към трета страна. Преминаването от „режим на публикуване“ към „режим на частна комуникация“ — два режима, които традиционно се управляват от съвсем различни правни режими, е едно от основните предизвикателства на регулирането на Интернет ¹⁰.

В този аспект, при регулирането на правния режим на дейността на интернет доставчиците двата подхода трябва да се разглеждат като взаимно допълващи се, като се отчита функционалният характер на информацията, от една страна, и информационната инфраструктура, от друга. Характерът на Интернет като технологически феномен обуславя неговото комплексно правно регулиране, изхождайки от спецификата на възникващите правоотношения и техния обект.

До каква степен дейността на интернет доставчиците може бъде подчинена на режима на регулиране в областта на телекомуникациите.

През последните години ЕС следва твърда политика на либерализация на далекосъобщителния сектор. Това намира отражение в правната и регулаторната рамка на Общността, която следва да бъде транспонирана в националните законодателства на страните-членки до юли 2003 г.¹¹

Регулаторната рамка очертава основните насоки на регулиране на електронните мрежи и услуги. Тя се състои от Директива 2002/21/ЕС на Европейския парламент и Съвета за обща регулаторна рамка за електронни и съобщителни мрежи и услуги и от четири специални директиви: Директива 2002/20/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 07.03.2002 г. за лицензиране на електронните съобщителни мрежи и услуги (Директива за лицензирането); Директива 2002/19/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 07.03.2002 г. за достъп и взаимно свързване на електронни далекосъобщителни мрежи и свързаните с тях възможности (Директива за достъпа); Директива 2002/22/ЕС на ЕП и ЕС от 07.03.2002 г. за универсалната услуга и правата на потребителите, свързани с електронните далекосъобщителни мрежи и услуги (Директива за всеобщо предлаганата услуга); Директива 2002/58/ЕС на ЕП и ЕС за обработване на личните данни и защита неприкосновеността в електронносъобщителния сектор.

Директива 2002/21/ЕС¹² определя „електронната съобщителна мрежа“ като преносна система и при необходимост съоръжения за комутация или пренасочване и други ресурси, които позволяват преноса на сигнали посредством кабел, радио, оптични или други електромагнитни средства, включително спътникови мрежи, фиксирани (с комутация на канали или с пакетна комутация, включително Интернет) до степента, при която те се използват за преноса на сигнали“. По-нататък „електронната съобщителна услуга“ е определена като „услуга, обикновено предоставяна срещу заплащане, която изцяло или отчасти включва пренос на сигнали по електронни съобщителни мрежи и пренос на услуги в мрежи, използвани за разпръскване, с изключение на съдържанието, пренасяно с електронни съобщителни мрежи и услуги, не включва услуги на информационното общество, така както са определени в чл. 1 на Директива 98/34/ЕС, която не се отнася изцяло или частично до преноса на сигнали по електронни съобщителни мрежи“. Възприема се позицията, че „достъп до Интернет“ е електронна съобщителна услуга и едно и също предприятие, например ИД може да я предоставя заедно с други услуги, които не се уреждат от Директивата като зареждане/поддържане на web-пространство например. Следователно:

Доколкото Интернет е среда за пренос на сигнали (преносна система), тя е регулативно обхваната от разпоредбите, отнасящи се до електронните съобщителни мрежи и услуги, така както те са определени в Директива 2002/21/ЕС.

Като информационна среда Интернет мрежата и разнообразието от дейности и услуги, свързани с нея, не могат да бъдат абсолютно дефинитивно отнесени към нито едно от съществуващите понятия и дейности (в частност далекосъобщителните такива) и не могат да бъдат обект на регулиране изцяло или единствено от норми, които обхващат правоотношения в една конкретна област.

В този смисъл Интернет следва да се възприема като особен вид електронна съобщителна мрежа, а осигуряването на достъп като електронна съобщителна услуга, осъществявана в специфична информационна среда.

Дейността по доставка на достъп като вид електронна съобщителна услуга следва да бъде уредена съобразно препоръките на ЕС, които са в посока опростяване на лицензионните режими, даване на приоритет на режима на издаване на обща лицензия спрямо режима за индивидуална лицензия, прилагане на принципа за възможно най-лек и необременителен режим, без каквито и да е било ограничения за достъп до пазара, освен на основание на обективни, пропорционални и недискриминационни критерии, отнасящи се до използването на ограничените ресурси.

Както предвижда новата Директива 2002/20/ЕС¹³ за лицензиране на електронните съобщителни мрежи и услуги на Европейския парламент и Съвета от 7 март 2002 г., промените в регулирането на лицензионните режими трябва да приключи до 24 юли 2003 г.

В Директива за лицензирането се предвижда силно облекчена лицензионна система, за да се стимулира развитието на нови електронни съобщителни мрежи и да се позволи на доставчиците на услуги и потребителите да се възползват максимално от привилегиите на единния пазар. Тези цели могат да бъдат най-добре постигнати чрез въвеждането на общо лицензиране за всички електронни съобщителни мрежи и услуги, като всички процедурни изисквания да се ограничат единствено до регистрационно производство.

В Директивата издаването на индивидуални лицензии отпада, като се ограничава единствено до предоставяне на операторите на специфични права на ползване на ограничени ресурси, например право на ползване на радиочестотите. В текста се съдържат и указания, когато електронните съобщителни мрежи и услуги не са обществени, изискванията да са по-леки и по-малко на брой в сравнение с тези за обществените такива.

Заявленията за регистрация на доставчици на електронни съобщителни мрежи и услуги, които започват своята дейност, могат да се подават освен във ведомството на Националния регулаторен орган (НРО), но и по пощата и по електронен път. Удостоверението, което НРО издава за извършената регистрация, по своята същност вече не е административен акт на Националния регулаторен орган. Т. е. то не е елемент от фактическия състав, обуславящ правосубектността.

Посочените дотук разпоредби се отнасят до дейности, които могат да извършват интернет доставчиците по изграждане и поддържане на мрежи или доставяне на достъп — мрежови оператори, доставчици на инфраструктура, доставчици на достъп.

Други услуги, които доставчиците извършват самостоятелно или паралелно с посочените по-горе дейности, са обхванати от специалната по отношение на Общата регулаторна рамка — Директива 2000/31/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 08.06.2000 г. (Директива за електронната търговия), която се отнася пряко до услугите на информационното общество и в частност до търговската комуникация. В „Основните положения“ на Директивата е посочено императивно задължението на държавите-членки да предвидят в националните си законодателства, че достъпът до дейността на доставчиците на информационни услуги не трябва да бъде предмет на разрешителен режим от страна на държавните им органи (Principle excluding prior authorisation). Текстът визира достъпа до многообразието от дейности и услуги, спрямо които доставката на достъп е предпоставяща.

Законодателството на различните страни предлага различни решения на въпроса за правния режим на интернет доставчиците. В Китай, Сингапур и страните от Близкия изток е въведен режим на лицензиране на дейността на интернет доставчиците — това не е необичайно за тези държави, тъй като по принцип те подхождат рестриктивно по отношение на регулирането на услугите на информационното общество и информационния поток въобще.

В Швейцария обща лицензия се използва за доставчици, които наемат ресурси от телекомуникационен оператор, и индивидуална лицензия за доставчици, които използват своя собствена инфраструктура. На свободен режим тази дейност е в Дания, Франция, Германия, Норвегия ¹⁴.

В немското законодателство въпросът е решен по категоричен начин в Закона за телематичните услуги (Gesetz über die Nutzung von Telediensten — Teledienstegesetz), издаден като член 1 от Закона за информационните и съобщителните услуги (Informations- und Kommunikationsgesetz) DB 1997I1870 ¹⁵. В него телематичните услуги са определени като вид услуги, различни от далекосъобщителните съгласно § 3 от немския Закон за далекосъобщенията. Съгласно § 2 (1) от Закона за телематичните услуги такива услуги са всички електронни, информационни и съобщителни услуги, които са предназначени за индивидуално използване на комбинируеми данни като знаци, образи или звуци и се предават по далекосъобщителен път. Като такава услуга изрично се посочва в § 2 (2) т. 3 — предоставяне на достъп до Интернет. Телематичните услуги не подлежат на лицензиране или регистрация (§ 4). Безспорно този изричен текст е в синхрон с европейското законодателство, и то в страна, където по принцип е характерен строгият контрол на държавата по отношение на осъществяването на различни видове дейности, свър-

зани с електронния обмен на данни (сравнение — немския Закон за цифровите подписи — Signaturgesetz- Sig G, в сила от 21 май 2001 г.)¹⁶.

България следва основните принципи, възприети с Общата регулаторна рамка на Общността. След приемането на Закона за далекосъобщенията през 1998 г. със Заповед РД 09—235/98г. на КПД се установява режим на лицензиране на дейността на доставчиците на интернет услуги, при това са включени не само услугите по предоставяне на достъп, а и многообразието от дейности и услуги, като уеб, ФТП, електронна поща и др. Тази заповед среща остра реакция от страна на професионално занимаващите се в тази сфера, които предизвикват дискусия по темата. „Интернет общество — България“ внася жалба срещу заповедта до ВАС. Образованото дело №723/99 г. е прекратено с постигане на споразумение между страните, като със Заповед РД 09—230/99г. на КПД се отменя обжалваната заповед в частта, отнасяща се до лицензирането на интернет доставчиците и контрола върху информацията в Интернет. В сега действащата Наредба №13 за определяне на далекосъобщителните дейности, подлежащи на индивидуално лицензиране, регистриране по обща лицензия и свободен режим (ДВ, бр. 67 от 2002 г.), не е възпроизведен текстът на разпоредбата на чл. 9, ал. 4, т. 2 на предишната редакция на наредбата от 2001 г., а именно, че „не се изисква лицензия за предоставяне на достъп до Интернет“.

Така въпросите, свързани с режима на регулиране дейността на интернет доставчиците, остават открити за категорично законодателно решение.

Съгласно Стратегията за развитие на информационното общество в РБ, приета с решение № 679 от 29.10.1999г. на МС, регулирането на интернет базираните услуги не трябва да създава пречки за по-нататъшното развитие на конкурентен пазар на тези услуги. Като основни приоритети са посочени насърчаване на широко използване на мрежата, при формулирани основни принципи на политиката за ИО — подкрепа на конкуренцията, насърчаване на частните инвестиции, създаване на гъвкава регулаторна рамка, предоставяне на отворен достъп до мрежите. Правната и регулаторната рамка за предоставяне на услуги в новата информационна среда е необходимо да се основават на правен минимализъм, осигуряващ свободно движение на стоки и услуги в единния либерализиран европейски пазар.

В този смисъл тясното прилагане на нормите, отнасящи се до определен вид дейност, и в частност далекосъобщителната, не съответства на общите насоки на развитие на телекомуникационния сектор като цяло и същността на правоотношенията, осъществяващи се чрез Интернет.

В проекта за нов Закон за далекосъобщенията от 25.09.2002 г. се слага началото на постепенно облекчаване на лицензионните режими в полза на общото лицензиране спрямо индивидуалната лицензия. Но въпросът за мястото на Интернет услугите и тяхното регулиране все още остава нерешен и дискусиите по тази тема продължават. До приемането на второ четене на закона е твърде възможно това да

стане и най-вероятно доставчиците на интернет услуги да не подлежат на лицензионен режим. Такова е и становището на „Интернет общество — България“ от 17.10.2002 г., изразено пред парламентарната комисия по транспорт и телекомуникации във връзка с разглеждането на законопроекта¹⁷. В него се казва, че преминаването от лицензионен към свободен режим е цитирано като постижение на България в Годишния доклад по присъединяването към ЕС от ноември 2000 г. и въвеждането на лицензионен режим е стъпка назад в тази насока.

Режимът на общо лицензиране, както и какъвто и да е било друг разрешителен режим са неподходящи за такава бързоразвиваща се и всеобхватна област като Интернет и свързаните с нея услуги и не могат да обслужват нито интересите на държавата, нито на нейните граждани. Това би създадо неравнопоставеност между субектите при извършването на еднакви по естеството и характера си дейности и услуги. От друга страна, голяма част от интернет услугите имат своя аналог в традиционните сфери на човешката дейност и вече са регулирани от правото.

Регулирането на дейността по доставка на достъп може да се осъществи чрез поддържането на публичен регистър на интернет доставчиците, предоставящи достъп. Другите услуги, които доставчиците предлагат, като електронна поща, WEB, FTP, СААТ, ICQ, IRC, E-commerce и т. н. не могат да подлежат на регулация в далекосъобщителен смисъл.

На лицензионен режим следва да подлежи дейността на мрежовите оператори и доставчиците на инфраструктура, като той бъде съобразен с новите тенденции на регулирането на този вид дейности, но не и интернет услугите като цяло.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Торманов, З.** Договорът. Практическо ръководство за търговски и граждански договори, Сиби, 2002.

² **Димитров, Г.** Понятие и обща характеристика на договора за достъп до Интернет, сп. Пазар и право, кн. 3/2003.

³ <http://www.isoc.bg/kpd/legal110.html>.

⁴ Вж. Решение №679/29.10.1999 г. на МС за приемане на Стратегия за развитие на информационното общество в България.

⁵ http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/dat/1998/en_598Pco586.htm.

⁶ www.un.or.at/uncitral.

⁷ **Огнянов, М.** Правен режим на дейността на Интернет-доставчиците, сп. Пазар и право, кн. 9/2002.

⁸ Пак там.

⁹ **Кискинов, В.** Допустимо ли е лицензиране на Интернет, <http://www.isoc.bg/kpd/legal18.html>.

¹⁰ http://www.mtc.government.bg/Communicatoins/InfoSociety/Coord/Internet_1.htm.

¹¹ <http://www.telecomlexconsult.com/pregled/view.php?ida=49>.

¹² <http://www.telecomlexconsult.com/pregled/index.php?nocat=28>.

¹³ Пак там.

¹⁴ <http://www.isoc.bg/kpd/kpd-note.html>.

¹⁵ <http://www.isoc.bg>.

¹⁶ **Цакова, И.** Електронният подпис — правни въпроси, сп. Юридически свят, кн. 1/2003.

¹⁷ <http://www.isoc.bg/parliament17102002.html>.

LEGAL REGULATION OF THE INTERNET SERVICES

Summary

by Irina Tsakova

The article in three provisionally set parts addresses some essential issues of the contractual legal relation with respect to the rendering and receiving various services in the Internet.

The contract for rendering Internet services is defined as a two-party legal transaction under which the first party — the Internet provider agrees to render services against payment to the second party — the subscriber.

The first part looks at the specificity of the Internet services as a subject of the above-mentioned contract. The term „Internet services“ is considered general comprising access to Internet, other different in their nature information services, as well as non-information services rendered by one or different providers together or individually.

The second part examines the characteristics of the parties to the contract and attention is paid to the legal regulation of the Internet providers' business. The author emphasises the unsolved issue of the introduction of the licenses for regulating the Internet services providers' business related to the telecommunications activity.

The author concludes that rendering access to Internet is an „electronic telecommunication service“ and as such the laws in the telecommunications domain regulate it. The other different in type services, offered through Internet, cannot be a subject of license, because of their more traditional character and the fact that they have already been legally regulated.

НЯКОИ МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИ АСПЕКТИ НА ВЪПРОСА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В КОНТЕКСТА НА БОРБАТА СРЕЩУ МЕЖДУНАРОДНИЯ ТЕРОРИЗЪМ

Златко Димитров *

Екатерина Георгиева **

Терористичните актове от 11 септември 2001 г. в САЩ оказаха радикално влияние върху отношението на международната общност към феномена на международния тероризъм и върху средствата и начините за борба срещу него. Борбата срещу тероризма се превърна в приоритет както за ООН като цяло и за нейния Съвет за сигурност в частност, така и за мнозинството от държавите в света. Необходимостта от бързи и ефективни мерки за противодействие и елиминиране на заплахата постави на изпитание постигнатото от международната общност в областта на международното право през последните десетилетия. Днес, две години след драматичните моменти от 11 септември, може да бъде направен изводът, че едно от предизвикателствата, пред които извършителите на тези актове изправиха международната общност, е идентифицирането на правни рамки, които не само да дадат възможност за адекватен отговор на терористичните действия, но и да запазят постиженията на международното право в областта на правата на човека.

Безспорно е, че международноправните инструменти в областта на правата на човека са неразделна част от съвременното международно право и те трябва да се прилагат в хода на противодействието срещу тероризма. Такава е позицията на редица държави, които последователно подчертават на двустранни и многостранни форуми, че е особено важно борбата срещу тероризма да се води в пълно съответствие със спазването на правата на човека и нормите на международното хуманитарно право ¹.

* Началник на отдел в Министерството на външните работи, д-р по право.

** Държавен експерт в Министерството на външните работи, магистър по право.

Изразените становища в статията са лично мнение на авторите и не са официална позиция на Министерството на външните работи на Република България.

Настоящата статия няма за цел да разгледа международния тероризъм като явление, неговите видове и прояви ², нито да очертава рамки, ограничаващи ефективността на борбата срещу него. Предмет са само някои актуални международноправни аспекти на спазването на правата на човека, които могат да имат определено значение и за България.

Действията на ООН през последните две години

Въпросът за борбата срещу международния тероризъм не е нов за ООН, но международноправната база за борба срещу тероризма не беше изцяло изградена, когато бяха извършени терористичните действия срещу Световния търговски център и Пентагона през септември 2001 г. От една страна, не всички конвенции на ООН, имащи отношение към борбата срещу тероризма, бяха влезли в сила, а от друга — относително незначителен брой държави-членки на Организацията бяха ратифицирали 12-те конвенции и протоколи към тях. За година и половина обаче беше постигнат значителен напредък — вече всички посочени конвенции и протоколи към тях са влезли в сила, а броят на държавите, които са ги ратифицирали, нараства непрекъснато.

Работата по изготвянето на Всеобхватна конвенция срещу международния тероризъм и на Международна конвенция за борба срещу актовете на ядрен тероризъм все още продължава и със съжаление трябва да бъде отбелязано, че по време на последната Седма сесия на Ад Нос Комитета, създаден с резолюция 51/210 ³ на Общото събрание на ООН, която се проведе в периода 31 март — 2 април 2003 г. в Ню Йорк, не беше постигнат напредък по договарянето на спорните текстове, ключов характер сред които имат тези, свързани с дефиницията на понятието „международен тероризъм“ ⁴, и обхвата на конвенциите.

Последствията от съществуващия правен вакуум бяха преодоляни до голяма степен с приемането на резолюция 1373 (2001) ⁵, единодушно гласувана от Съвета за сигурност на ООН на 28 септември 2001 г. Резолюцията е приета по глава VII от Устава на ООН и е задължителна за всички държави-членки на Организацията. В съответствие с нея държавите-членки трябва да предприемат всеобхватни мерки за борба срещу тероризма и са задължени в определени срокове да докладват на специално създадения за целта Комитет на Съвета за сигурност срещу тероризма (КСТ). Напредъкът по отношение на ратифицирането на 12-те международни конвенции и протоколи срещу тероризма до голяма степен е резултат именно на действието на резолюция 1373 и на работата на КСТ в тази насока.

Важно място сред актовете на ООН, свързани с борбата срещу тероризма, заемат и резолюциите на Съвета за сигурност, налагащи санкции на талибаните, Ал-Кайда и Осам Бин Ладен. Някои от тези резолюции са приети много преди 11 септември 2001 г. и са показателни за дългогодишния характер на проблема с международния тероризъм. Основни сред тях са 1267 (1999), 1333 (2000), 1390

(2002) и 1452 (2003)⁶. Тези резолюции също имат своята специфика — освен че са приети по глава VII от Устава на ООН и като такива са задължителни за всички държави-членки на ООН, те се характеризират с това, че нямат териториален обхват, а предвидените в тях санкции са насочени към определени физически и юридически лица, независимо къде се намират или имат своето седалище. За разлика от резолюция 1373 обаче резолюциите, налагащи санкции на талибаните, Ал-Кайда и Осама Бин Ладен, постановяват изготвянето и поддържането на специален списък на физическите и юридическите лица, спрямо които се прилагат санкциите⁷. Включването и отпадането от списъка е от компетентността на специалния комитет, създаден от Съвета за сигурност с цел да следи за спазването на тези санкции — Комитет 1267. Отчитайки темата на настоящата статия, трябва да се отбележи, че тези резолюции не третираат изрично въпросите за спазването на правата на човека.

Въпросът за борбата срещу тероризма е основен и в дневния ред на главния орган на ООН — Общото събрание, което също е приело редица резолюции по проблема. Тук могат да бъдат споменати приетите на последните две сесии на ОС на ООН, а именно — 56/88, 57/27, 57/83⁸. Предвид значимостта, която ОС на ООН отдава на проблема за спазването на правата на човека в борбата срещу тероризма, на него са посветени самостоятелни резолюции — 56/160 и 57/219⁹. Два са основните елементи на резолюция 57/219, които следва да бъдат посочени:

1. Преамбюлен параграф 10 изрично напомня, че съобразно чл. 4 от Международния пакт за граждански и политически права определени права са признати за неотменими при никакви обстоятелства и всички мерки, нарушаващи разпоредби на Пакта, трябва да бъдат изцяло съобразени с неговите разпоредби, като се подчертава изключителният и временен характер на тези нарушения.

2. В оперативен параграф 2 ОС на ООН се потвърждава, че при предприемането на мерки за борба срещу тероризма всички държави трябва да осигурят тяхното съответствие с международноправните им задължения и в частност с международното право по правата на човека, бежанците и международното хуманитарно право.

Създадената през октомври 2001 г. от Генералния секретар на ООН Работна група за ООН и тероризма (Policy Working Group on the United Nations and Terrorism) в своя доклад пред 57-та сесия на ООН изрично разглежда въпроса за спазването на правата на човека и прави препоръки в тази насока¹⁰. Основният акцент, който работната група поставя, е че борбата срещу тероризма трябва да се води при спазване на международните задължения в областта на правата на човека, както и че различните международни инструменти по правата на човека предвиждат ясни ограничения за действията, които държавите могат да предприемат в борбата срещу тероризма, тъй като има ключови разпоредби, които не могат да бъдат дерогирани.

Важно значение имат и резолюциите на Комисията по правата на човека. На последните две сесии на Комисията (58-та и 59-та) са приети три резолюции — 2002/35, 2003/37 и 2003/68¹¹. Заслужава внимание отправената в оперативен параграф 4 на резолюция 2003/68 покана към Върховния комисар по правата на човека и Комитета по правата на човека да продължат установения с Комитета срещу тероризма диалог и да разширят взаимното сътрудничество.

Въпросът за правата на човека в работата на Комитета на Съвета за сигурност срещу тероризма

Мандатът на КСТ, определен в резолюция 1373, се отличава значително от мандатите на другите помощни органи на Съвета за сигурност, в частност на комитетите по санкции.

На първо място, с резолюция 1373 не се налагат санкции, а се предвиждат конкретни мерки за борба срещу тероризма. Основна цел на Комитета е да следи за пълното изпълнение на тези мерки от всички държави-членки на ООН, което би гарантирало, че терористите не биха могли да намерят убежище в нито една държава в света. Във връзка с това е необходимо да се посочи, че мандатът на КСТ включва идентифицирането и елиминирането на всички източници на подкрепа за терористични групи, а не контрол върху прилагането на санкции¹². На второ място, действието на резолюция 1373 не е ограничено във времето и не е свързано с определена територия.

В контекста на темата на настоящата статия следва да се отбележи обстоятелството, че резолюция 1373 не съдържа разпоредби, които да включват в мандата на КСТ наблюдаване за спазването на правата на човека от държавите-членки на ООН при прилагане на резолюцията, поради което нееднократно председателят на КСТ е подчертавал, че наблюдението за спазването на други международни конвенции, включително международното право по правата на човека, е извън обхвата на мандата на Комитета¹³.

Това обаче не означава, че Комитетът срещу тероризма игнорира напълно въпроса за спазването на правата на човека. В позицията си КСТ изрично подчертава, че резолюция 1373 изисква от държавите да водят борбата срещу тероризма в съответствие с Устава на ООН, а в Декларацията към резолюция 1456 (2003) на СС на ООН изрично се посочва, че всички държави трябва да гарантират съответствието на всички мерки, които предприемат за борба срещу тероризма, с техните международноправни задължения и по-конкретно с международното право по правата на човека, с правата на бежанците и с международното хуманитарно право¹⁴.

Отчитайки факта, че предприемането на предвидените в резолюция 1373 мерки може да породи загриженост за спазването на правата на човека, КСТ:

1. предлага Службата на Върховния комисар по правата на човека, Комитетът по правата на човека и други организации с компетентност в областта на правата на човека да се възползват от информацията, която държавите-членки предоставят в своите доклади до КСТ относно предприетите от тях мерки за борба срещу тероризма, и да предприемат действия съобразно своята компетентност;

2. е открит за брифинги на представители на органи и организации с компетентност в областта на правата на човека, които дават възможност членовете на КСТ и неговите експерти да получат повече информация за отраженията, които съответните законодателни действия на държавите имат по отношение на правата на човека;

3. е предоставил възможност на Службата на Върховния комисар по правата на човека да участва в програмите за подпомагане на държавите, като включи в Директорията за подпомагане нейно предложение за подпомагане и насоки в областта на спазването на правата на човека при разработване на анти-терористичното законодателство.

Необходимо е да се подчертае, че Комитетът поддържа периодичен контакт със Службата на Върховния комисар по правата на човека. Израз на тези контакти са редовните брифинги, които представители на СВКПЧ правят пред Комитета ¹⁵, както и брифинги на експерти на КСТ пред СВКПЧ ¹⁶.

Важно е да бъде отбелязано, че е налице безпрецедентно ниво на политическа подкрепа за работата на КСТ, което би могло да допринесе за осигуряването на баланс между спазването на правата на човека и постигането на целите на борбата срещу тероризма. Във връзка с това са необходими усилия за максимално използване на потенциала на тази политическа подкрепа.

Въпросът за правата на човека в работата на Комитет 1267

В началото на настоящата статия беше отбелязано, че на Комитет 1267 е възложено да наблюдава спазването на санкциите срещу талибаните, Ал-Кайда и Осам Бин Ладен. Макар че Комитет 1267 няма мандат да наблюдава спазването на правата на човека при изпълнението на съответните резолюции, когато става въпрос за прилагане на санкции, въпросът за спазването на правата на човека е много важен поради обстоятелството, че ефективността на санкциите зависи и от прилагането на общопризнатите стандарти за правата на човека. Отдавна е направен изводът, че трети държави-членки на ООН нямат интерес да спазват принудителни мерки спрямо дадена държава, ако санкциите са в противоречие със специфични права на техните граждани (напр. свобода на словото, която има значение при забрана по отношение на представителства), правото на убежище (забраната за престой) или икономически и социални права (които са от значение при финансови санкции).

Въпросът за спазването на правата на човека в случая на приетите от Съвета за сигурност резолюции 1267, 1333, 1390 и 1452 има два аспекта:

— от една страна, според вътрешното законодателство на повечето държави тези резолюции нямат директна приложимост и за тяхното изпълнение е необходимо приемането на съответни национални актове за прилагането им. В този смисъл отговорност на всяка отделна държава е да приеме такива национални актове, които да изпълняват резолюциите, без да нарушават законоустановените права на гражданите им;

— от друга страна, действието на тези резолюции, както в случая с рез. 1373, не е ограничено във времето и не е свързано с определена територия. Във връзка с това особено значение имат правилата за работа на Комитет 1267.

Санкциите срещу талибаните, Ал-Кайда и Осама Бин Ладен са ярък пример за т. нар. целеви санкции. Изготвянето и поддържането на списък с физически лица и организации е пример за фокусиране на санкции, налагани с резолюция на Съвета за сигурност, чрез идентифициране на техния обект. Предвидените в резолюции 1267, 1333, 1390 и 1452 санкции са всеобхватни и имат отражение върху всички сфери на гарантираните и защитени от закона права — от забраната за пътуване до замразяване на финансови активи и имущество. Именно поради сериозните последици, които имат, и съществените ограничения, които налагат върху правната сфера на лицата и организациите, въпросът за спазването на правата на човека в работата на Комитет 1267 се оказва изключително важен.

Необходими са ясни правила за включването в списъка на възможност за обжалване, както и на процедура за отпадане от списъка, защото проблемите, свързани с включването и отпадането от този списък имат особено важно значение не само за спазването на правата на човека, но и за точността и ефективността на санкциите, с които е натоварен Комитет 1267. Следователно са необходими достатъчни основания за включване на дадено лице или организация в списъка, както и тяхното прецизно идентифициране. Тези основания следва да бъдат налице през целия период, през който съответното лице или организация е включено в списъка, което изисква неговото периодично актуализиране и проверка на основанията за включване в него. Не на последно място е необходима и периодична оценка на въздействието на мерките, предприети за прилагането на санкции, върху спазването на нормите на международното хуманитарно право и правата на човека.

Във връзка с горното изглежда логична препоръката към Съвета за сигурност за създаването на независим орган, който да следи за спазването на правото на справедлив съдебен процес¹⁷, но тя не е съобразена с функциите, които са възложени на Съвета по Устава на ООН.

Анализът на съответните резолюции на Съвета за сигурност и на Правилата за работа на Комитет 1267 обаче показва, че в тях не се съдържа изискване към

държавите за спазване на посочените по-горе изисквания, нито има ясно установени критерии, които трябва да са налице, за да бъде включено едно лице или организация в списъка.

Предвидената в правилата за работа на Комитет 1267 процедура за отпадане от списъка изглежда сложна и тромава. Според тази процедура съответното засегнато лице или организация трябва да се обърне към правителството на държавата, на която е гражданин или има своето седалище, и да иска преразглеждане на случая. Важно е да се отбележи, че в случая „тежестта на доказване“ е върху засегнатото лице или организация, тъй като то трябва да представи доказателства, на които се основава молбата му, т. е. да докаже, че не е ангажирано пряко или косвено в терористична дейност. Следва процес на съгласуване и обмен на информация между това правителство и правителството, поискало включването на лицето или организацията в Консолидирания списък. В резултат на проучването съответното правителство може да внесе молба до Комитет 1267 за отпадане от списъка или да откаже да го направи. В случай на отказ не е предвидена възможност за защита на засегнатото лице. При внесена молба за отпадане от списъка Комитет 1267 взема решението с консенсус, а ако такъв не може да бъде постигнат, въпросът може да бъде внесен в Съвета за сигурност. В случай на отрицателно решение засегнатото лице или организация няма възможност за оспорване на решението.

Изложеното дотук дава достатъчно основания, за да бъде споделена загрижеността на редица държави и правозащитни организации, която те изразяват за нарушаване на основни права при прилагането на санкциите срещу талибаните, Ал-Кайда и Осам Бин Ладен, както и на опасенията им, че неоснователно включени в списъка лица могат да търсят компенсации за причинените им вреди в резултат на прилагането на тези санкции.

Би могло да бъде отбелязано, че Службата на Върховния комисар по правата на човека е доказала своята роля за координирането на дейността на ООН за защита на правата на човека и във връзка с това могат да бъдат проучени начини за използване на експертизата на СВКПЧ при решаването на проблема относно привеждането на критериите при съставянето на списъците по отношение на прозрачност и съответствие с международните стандарти за правата на човека и за справедлив съдебен процес¹⁸.

Дерогиране на действието на международните инструменти в областта на правата на човека

Международноправните инструменти в областта на правата на човека, разработени в рамките на системата на ООН, са много и едва ли е необходимо да бъдат изброявани всички, но за целите на тази статия не могат да не бъдат споменати тези от тях, в които е предвидена възможност за баланс между задълженията на пра-

вителиствата да защитят демократичните институции, от една страна, и закрилата на основните права и свободи, от друга.

Уставът на ООН е един от основните актове, които юридически обвързват държавите-членки на ООН да зачитат правата на човека и основните свободи. Развиването и насърчаването на тяхното спазване е една от целите на Световната организация (чл. 1, ал. 3 от УООН) и реализирането ѝ е залегнало в редица текстове на Устава (напр. чл. 13, ал. 1, б. „б“, чл. 55, б. „в“, чл. 68).

За автентично тълкуване на смисъла на съдържащия се в Устава термин „права на човека и основни свободи“, както и за тяхното изчерпателно изброяване, се смята Всеобщата декларация за правата на човека¹⁹, приета от ОС на ООН през 1948 г. За темата на настоящата статия е от особено значение разпоредбата на чл. 29, т. 2 на Декларацията, в която се признава правото на държавите да приемат закони, с които да ограничават при строго определени условия упражняването на провъзгласените в нея права и свободи. Този текст на Декларацията на практика е основата, на която по-късно в международното право по правата на човека се включват разпоредби, признаващи, че държавите имат легитимни основания в строго определени случаи, като напр. борбата срещу тероризма, за временни ограничения на правата и основните свободи.

Балансът между задълженията на правителствата да защитят демократичните институции и закрилата на основните свободи е отразен в Международния пакт за граждански и политически права²⁰, който заедно с този за икономически, социални и културни права не само допълва каталога на правата на човека и основните свободи, но и им придава характер на норми *jus cogens*. Пактът за граждански и политически права съдържа в чл. 4 специални разпоредби за временно дерогиране на правата и свободите. Съгласно чл. 4, т. 1 държавите-страни по Пакта могат да предприемат мерки, нарушаващи техните задължения по отношение на правата на човека и основните свободи, но в само строго определени случаи и при спазването на следните условия:

1. при „обществена опасност, която застрашава съществуването на нацията и която е официално обявена“;
2. дотолкова, доколкото положението го налага;
3. ако мерките не са несъвместими с другите им задължения по международното право и не водят до дискриминация, основана само на раса, цвят на кожата, пол, език, религия или социален произход.

Втората точка на чл. 4 изброява разпоредбите на Пакта, които не могат да бъдат дерогирани при никакви обстоятелства. Това са разпоредби, които гарантират седемте най-основни права и свободи²¹, които са неотменими, дори и в случаите и при условията по чл. 4, т. 1. Третата точка задължава всяка държава, която се възползва от правото си по т. 1, да уведоми другите държави-страни по Пакта за

разпоредбите, които нарушава, както и за основанията за предприетите мерки в нарушение на Пакта.

Специалната клауза за временно дерогиране на правата и основните свободи заслужава да бъде предмет на отделно изследване по тази тема. За целите на настоящата статия могат да бъдат достатъчни някои по-обща съображения и заключения:

1. Възможни са следните критерии при тълкуването на термина „обществена опасност, която застрашава съществуването на нацията“ и при оценката за нейното наличие: опасността да бъде действителна и/или непосредствено предстояща; последиците да засягат цялата нация; продължаването на обществения ред да бъде поставено под заплаха; кризата или опасността да бъдат извънредни (т. е. действащото законодателство и нормалните процедури за гарантиране на върховенството на правото са явно недостатъчни);

2. За преценката дали мерките за дерогиране на задълженията са предприети само дотолкова, доколкото положението го изисква, значение има съответствието на необходимостта от преодоляване на ситуацията и съразмерността на мерките с оглед на заплахата. В допълнение, определена тежест има както естеството на правата, засегнати от дерогирането, така и продължителността на обществената опасност. Критерият за пропорционалност следва от разпоредбите на Пакта, които забраняват ограничаването на правата и свободите в по-голяма степен, отколкото е предвидено в него ²²;

3. Условието за съвместимост на предприетите мерки с други задължения по международното право би следвало да се отнася както до разпоредбите на Женевските конвенции в областта на международното хуманитарно право и на конвенции извън сферата на правата на човека и хуманитарното право, така и до двустранни международни договори, обичайното международно право и общопризнатите принципи на правото;

4. Във връзка със задължението по т. 3 да бъдат уведомявани другите държави-страни по Пакта за разпоредбите, които се нарушават, както и за основанията за предприетите мерки в нарушение на Пакта е необходимо да се посочи, че това би следвало да стане незабавно след влизане в сила на съответните мерки.

На основата на другите международноправни задължения на държавите Комитетът по правата на човека е изготвил списък от елементи, които в допълнение към правата, изброени в чл. 4, не могат правомерно да бъдат дерогирани. Държавите-страни по Пакта не могат при никакви обстоятелства да се позовават на чл. 4 като оправдание за действия в нарушение на общоприетите принципи и норми на международното право, вкл. хуманитарното право, напр.: презумпцията за невиновност до доказване на противното; зачитане на достойнството на лишените от свобода; забраната на вземането на заложници, отвличанията и неоповестяването на задържането; закрилата на лицата, принадлежащи към малцинст-

ва; забраната на незаконното изселване; недопустимостта обявяването на извънредно положение да се използва за пропаганда на война или за национална, расова или религиозна омраза, които биха представлявали подбуждане към дискриминация, военни действия или насилие²³.

Един от критериите за оценка на обхвата на допустимото от международноправна гледна точка дерогиране от Пакта би могъл да се основава на квалифицирането на определени нарушения на правата на човека като престъпления срещу човечеството. Ако действия, извършени под юрисдикцията на дадена държава, са основание за търсене на индивидуална наказателна отговорност за престъпление срещу човечеството на лица, участвали в извършването им, чл. 4 на Пакта не може да бъде използван като оправдание, че обществена опасност, която застрашава съществуването на нацията, освобождава посочената държава от отговорност по отношение на тези действия. Следователно би могъл да бъде направен извод, че за тълкуването на чл. 4 на Пакта определено значение има и кодифицирането в Римския статут на Международния наказателен съд за престъпленията срещу човечеството²⁴.

Анализът на Пакта като цяло показва, че чрез чл. 4 и чл. 18, т. 3²⁵ на държавите-страни по него се гарантира първостепенното право да защитят националната сигурност, обществения ред и демократичните институции. Същевременно във връзка с прилагането на чл. 4 се поставят три въпроса²⁶, на които е трудно да бъде даден еднозначен отговор: застрашени ли са демократичните ценности, които ще бъдат защитени чрез дерогирането, от ограничаването на правата и свободите; необходими ли са предприетите мерки (прието законодателство, наложени наказания и др.) за запазването на тези ценности²⁷; поради голямата вероятност защитата на правата на човека на национално равнище да страда от недостатъци при извънредна обществена опасност, която застрашава съществуването на нацията, може ли да бъде осъществяван чрез Комитета по правата на човека ефективен контрол върху правителствата при прилагането на чл. 4.

Как се вписва тероризмът в контекста на изложеното по-горе и представлява ли той достатъчно основание за прилагане на чл. 4 от Пакта за граждански и политически права при предприемане на мерки за противодействие срещу него?

Несъмнено е, че тероризмът е една от основните заплахи за международния мир и сигурност, че самият той нарушава основни права и свободи на човека, че заплашва демократичните устои на държавите и на гражданското общество. Безспорно е също така, че срещу това престъпление трябва да се води активна и непримирима борба и да се предприемат всички необходими мерки за неговото предотвратяване.

Също така е безспорно, че за да бъдат ефективни тези мерки и за да постигнат своите цели, те трябва да са законоустановени и да се прилагат при стриктно спазване на предвидения в съответния нормативен акт ред. Във връзка с това

трябва да се подчертае отговорността на съответните национални органи, които имат компетентност да определят тези мерки и реда за тяхното прилагане. Именно те са тези, които трябва да осигурят спазването от съответната държава на нейните международни задължения в областта на правата на човека; да направят преценката дали и доколко са налице основанията за позоваване на чл. 4 от Пакта за граждански и политически права; да определят кои права и до каква степен да бъдат ограничени; каква да бъде продължителността на въведените ограничения и т. н. Необходимо е да се подчертае, че е изключително важно да бъде намерен баланс между защитата на националната сигурност и интересите на обществото като цяло, от една страна, и гарантирането на правата и свободите на личността, от друга. Тъй като тогава, когато се предприемат мерки за ограничаване на правата на личността и тези ограничения не са адекватни на реално съществуващата заплаха за правата и интересите, които ограниченията са предвидени да защитят, тогава мерките биха имали по-скоро обратен ефект.

Заклучение

Международната общност измина дълъг път, докато изгради действащата система от международноправни норми за гарантиране и защита на правата на човека и основните свободи. Постигането на консенсус по тези така важни въпроси дълги години беше приоритет не само на ООН, но и на много от междуправителствените регионални организации. Днес правата на човека и основните свободи стоят в основата на всички демократични държави и са фундаментът, върху който се гради гражданското общество. Тяхната защита е една от ценностите на съвременния свят и именно поради това трябва да се подхожда с особено внимание към всяко действие, което би могло да подкопае вече постигнатото в областта на защитата на правата на човека и да постави под съмнение прилагането му на практика.

Безспорно е, че тероризмът представлява заплаха за международния мир и сигурност. Като обществено опасно явление той е насочен срещу устоите на демократичните държави и върховенството на закона, а свързаното с него насилие или заплаха от неговото използване нарушава основните права и свободи на човека. Затова отделните държави и международната общност като цяло трябва да водят непримирима борба срещу него с всички допустими от закона методи и средства. Мерките за борба срещу тероризма обаче трябва да отразяват баланса между защитата на националната сигурност и интересите на обществото, от една страна, и правата и интересите на отделната личност, от друга.

След събитията от 11 септември 2001 г. международната общност обяви война на тероризма. В тази специфична обстановка не може да не се съгласим по принцип с позицията на председателя на Върховния съд на САЩ Уилям Ренкуист²⁸, че „във всяко цивилизовано общество най-важната задача е да се постиг-

не необходимото равновесие между свобода и ред. Във време на война както здравият разум, така и историята, ни навеждат на мисълта, че това равновесие се накланя до известна степен към реда — в полза на способността на правителството да се справи с условията, които са заплаха за националното благополучие“. Същевременно трябва да се отбележи, че правителствата не трябва да злоупотребяват със заплахата от тероризъм и под предлог за борба срещу него да въвеждат ограничения на основни права и свободи, които не са пряко свързани с ефективността на борбата срещу тероризма.

В заключение е необходимо да се подчертае, че е изключително важно при предприемането на мерки за борба срещу тероризма държавите не само стриктно да спазват своите задължения, произтичащи от международното право по правата на човека, но и да се възползват от правото си по чл. 4, т. 1 от Международния пакт за граждански и политически права само тогава, когато наистина са налице предвидените в него хипотези и когато се спазва изискването въведените ограничения да имат изключителен и временен характер.

БЕЛЕЖКИ

¹ Human Rights 2001, Annual Report on Norway's efforts to promote human rights. Published by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs, p. 13.

² От международноправна гледна точка явлението тероризъм е разгледано като юридически институт в монографията на **Йотов Б.**, Международноправно сътрудничество в борбата с тероризма, С., 1995.

³ UN doc. A/Res/51/210.

⁴ Някои от основните елементи на дефиницията за тероризъм се смятат за съгласувани през 1995 г. с приемането от ОС на ООН на Декларация за мерките за борба срещу международния тероризъм. В съответствие с нея тероризмът включва престъпления, извършени с политически цели и насочени към предизвикване на състояние на терор в обществото, които не могат да бъдат оправдани от никакви обстоятелства или от причини от политически, философски, идеологически, расов, етнически, религиозен или друг характер (вж. анекс към резолюция 49/60 — UN doc. A/Res/49/60).

⁵ UN doc. S/Res/1373 (2001).

⁶ Съответно UN doc. S/Res/1267 (1999), S/Res/1333 (1999), S/Res/1390 (2002) и S/Res/1452 (2003).

⁷ Т. нар. нов консолидиран списък, достъпен на следния адрес в Интернет: www.un.org/Docs/sc/committees/1267/1267ListEng.htm.

⁸ Съответно UN doc. A/Res/56/88, A/Res/57/27 и A/Res/57/83.

⁹ Съответно UN doc. A/Res/56/160 и A/Res/57/219.

¹⁰ UN doc. A/57/273 — S/2002/875, с. 7—8.

¹¹ Съответно UN doc. E/CN. 4/Res/2002/35, UN doc. E/CN. 4/Res/2003/37 и UN doc. E/CN. 4/Res/2003/68.

¹² Уроците от дейността на КСТ и тяхното значение за прилагането на санкции са обобщени в доклада за резултатите от Стокхолмския процес за прилагането на целеви санкции (Making Targeted Sanctions Effective. Ed. by P. Wallenstein, C. Staibano, M. Eriksson, Uppsala 2003, pp. 17—18).

¹³ Напр. изказването на Сър Дж. Грийнсток, първият председател на КСТ, по време на заседанието на Съвета за сигурност на 18.01.2002 г. (S/PV. 4453, с. 5).

¹⁴ S/Res/1456 (2003), анекс, т. 6, с. 3.

¹⁵ Напр. от директора на Нюйоркския офис на СВКПЧ през декември 2001 г.; от Върховния комисар по правата на човека през февруари и октомври 2002.

¹⁶ Брифинг на Къртис Уорд, експерт на КСТ, в Женева, 27 март 2003 г.

¹⁷ Making Targeted Sanctions Effective. Ed. by P. Wallenstein, C. Staibano, M. Eriksson, Uppsala 2003, p. 28.

¹⁸ В този смисъл е направена препоръка в заключителния доклад за резултатите от Стокхолмския процес за прилагането на целеви санкции — *ibid.*, p. 33.

¹⁹ Вж. **Sohn, L.** The New International Law: Protection of the Rights of Individuals Rather than States, 32 Am. U. L. Rev. 1, 16—17 (1982). Цит. от **Buergenthal, T.** International Human Rights in a Nutshell, St. Paul, Minnesota 1988, с. 32—33.

²⁰ Международният пакт за граждански и политически права е открит за подписване през 1966 г. и влиза в сила през 1976 г. Към 2003 г. 151 държави са ратифицирали Пакта или са се присъединили към него. Пактът е в сила за България от 23.03.1976 г.

²¹ Правото на живот (чл. 6); забраната на мъченията, на унизителното отношение и др. (чл. 7); забраната на робството (чл. 8, т. 1 и т. 2); забраната на лишаването от свобода заради неизпълнение на договорно задължение (чл. 11); забраната на ретроактивното действие на законите, предвиждащи наказателна отговорност (чл. 15); правото на правоспособност (чл. 16); свободата на мисълта, съвестта и вероизповеданието (чл. 18).

²² Член 5, т. 1.

²³ Вж. Общ коментар № 29 на Комитета по правата на човека, направен по чл. 4 на МПГПП (приет на 24 юли 2001 г., заседание № 1950). Има становище, че общите коментари на Комитета, които тълкуват значението на различните разпоредби на Пакта, напомнят съвещателни мнения (**Бургентал, Т., Ст. Александров.** Международно право по правата на човека, С., 1997, с. 38).

²⁴ Член 6 и особено чл. 7 на Римския статут, в който са посочени престъпления, които са пряко свързани с тези нарушения на правата на човека, изброени като неотменими в чл. 4 на Пакта. Категорията престъпления срещу човечеството, така както е определена в разпоредбите на Римския статут, включва и нарушения на някои разпоредби от Пакта, които не са споменати в неговия чл. 4. Напр. някои тежки нарушения на чл. 27 могат да бъдат квалифицирани като геноцид по чл. 6 на Римския статут, а чл. 7 на свой ред включва нарушения на права и свободи, посочени в чл. 6, 7, 8, 9, 12, 26 и 27 на Пакта (вж. т. 12 от Общ коментар № 29 на Комитета по правата на човека).

²⁵ Текстът на т. 3: Свободата да се изповядва религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, предвидени от закона и необходими за защитата на обществената сигурност, ред, здраве и морал, или на основните права и свободи на другите.

²⁶ Първите два въпроса са формулирани и във връзка с доктрината за свобода на преценка на националните власти при прилагането на чл. 15 от Европейската конвенция по правата на човека (вж. ЕКПЧ — теория и практика. **П. ван Дайк, Г. Й. Х. ван Хууф.** С., 2000, с. 686).

²⁷ Формулировката „само дотолкова, доколкото положението го налага“ в чл. 4 е още по-ограничителна.

²⁸ Цит. по **Michael Scardaville.** The Cost of Securing the Homeland, *ср.* The World & I, August 2003, p. 59, който цитира на свой ред **William Rehnquist.** All the Laws but One: Civil Liberties in Wartime, New York 1998.

HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF FIGHTING INTERNATIONAL TERRORISM: ASPECTS FROM INTERNATIONAL LAW VIEWPOINT

Summary

*by Zlatko Dimitrov
Ekaterina Georgieva*

The article focuses on the legal framework for response to international terrorism in conformity with the international human rights standards.

It offers an analysis of the UN actions taken after 11 September 2001, in particular the adoption of Res. 1373 by the Security Council. The authors note that the link between the fight against terrorism and the respect for human rights has not been ignored by the Security Council and its subsidiary bodies. The derogation of certain human rights under the International Covenant on Civil and Political Rights is also explored through the prism of the need for a proper balance between respect for human rights and anti-terrorist action.

States and the international community as whole should counter international terrorism with all means provided by the international law. The measures against terrorism, however, should be based on the appropriate balance between the protection of national security and well being, on the one hand, and the civil and political rights, on the other.

РЕГУЛИРАНЕ НА ТЕЛЕВИЗИОННАТА ПРОГРАМА. СРАВНИТЕЛНОПРАВЕН АНАЛИЗ

*Райна Николова**

1. Проблемът за регулиране на телевизионната програма е обсъждан подробно в медийната доктрина. Той е възприеман като основополагащ за медийното право, макар аргументите в полза на регулацията да не са особено убедителни ¹.

Телевизията като средство за масова комуникация възниква след периодичния печат, но за разлика от него още с появата ѝ се оказва, че тя следва да е предмет на правно регулиране. Защо това е така?

Най-общо причината се корени в начина на разпространение. Пресата достига до читателите си, като нейният носител е хартията. Телевизионните програми се получават във вид на обществена услуга от зрителите чрез техническо средство — приемник. В този смисъл юридическата наука търси основанията за създаване на нормативни правила на телевизионната дейност в природата и юридическото предназначение на телевизията като вид медиа, а също така и в характеристиките на средата, в която тя изпълнява своите функции.

Телевизията започва да разпространява своето съдържание (телевизионната програма) посредством разпръскването на телевизионните сигнали в рамките на радиочестотния спектър (наземно разпространение, излъчване по ефирен път). Радиочестотният спектър е част от публичния сектор, в рамките на който държавата регулира в полза на зрителската аудитория породените медийни правоотношения ². Той е обществено благо. Спрямо него държавата упражнява суверенни права ³. Това са особен вид неотменими ѝ права, свързани с възможността тя единствена да се разпорежда с тях. В същото време неоспоримо нейно задължение е да извършва разпределение на наличните честоти. Ето защо упражняването на суверенната власт предполага самата държава да определи условията за използването на радиочестотния спектър, като въведе определени параметри не само към далекосъобщителната дейност (способа на излъчване на телевизионната програма), но

* Юрист.

като постави конкретни изисквания и пред телевизионната дейност (съдържанието на аудиовизуалния продукт)⁴.

Основният проблем е, че честотният ресурс е ограничен⁵. Това е **вторият аргумент** в полза на медийната регулация. Тези технически затруднения налагат създаването на специален правен режим, който да положи законовата основа за излъчването на програми от телевизионните оператори. За правото съществува необходимост от въвеждането на максимално обективни и абстрактни критерии, които да съдействат на държавата да класифицира по определени признаци желещите да разпространяват телевизионни програми. Ето защо телевизионното разпръскване по наземен път е обект на лицензиране.

Кабелното разпространение на телевизионни програми е въведено най-напред в САЩ в началото на ХХ век, а впоследствие през втората половина на миналото столетие и в Европа⁶. То позволява телевизионните програми да се излъчват без налагането на технически ограничения, свързани с честотния спектър. В още по-голяма степен развитието на технологиите спомага за появата на сателитното разпространение, което стимулира свободното излъчване на телевизионни програми, като отново по подобие на кабелното излъчване се преодоляват териториалните граници на различните държави.

За разлика от ефирното, кабелното и сателитното разпространение на телевизионни програми са предмет на друго административно производство и според българското законодателство — регистрационното.

Третата предпоставка, която се смята, че налага създаването на правна регулация на телевизионната програма, се съдържа в нейното мащабно влияние върху съзнанието на аудиторията⁷. Това я прави далеч по-въздействаща, отколкото печатните издания.

Силата на присъствието ѝ в обществото и способността ѝ да мобилизира човешкото съзнание, да го насочва успешно към определена цел се дължи на това, че благодарение на технологията на разпространение на нейната програма последната става достояние едновременно и безпрепятствено на значителен брой потребители, за разлика от вестниците. Като комуникационен канал телевизията осигурява комбинирано аудиовизуално възприятие, което води до по-голяма пълнота на усещането. Бързината, с която се възпроизвежда и разпространява телевизионният сигнал, го превръщат в далеч по-скорошно средство за общуване.

Телевизията оказва специално влияние при формирането на общественото мнение. Това въздействие се разглежда от правната теория в три основни аспекта⁸.

На първо място се поставя акцент върху ефекта на разпространение на телевизионното разпръскване, определящ ролята на масмедията, която осигурява обществена услуга. Тази услуга е насочена към и получавана от неограничен брой лица.

Второ, телевизията притежава внушителна социална сила. Последната се дължи на други два фактора: ефектът, който има аудиовизуалният образ върху зрителното възприятие и фиксираната програмна схема, към която телевизионният оператор се придържа. Научно доказано е, че телевизионните сигнали имат много по-силно въздействие върху реципиентите, отколкото информацията, приемана устно или писмено. Чрез програмната схема телевизионната компания определя какво и кога да бъде гледано от зрителите. С това последните са поставени в ролята на пасивни потребители на телевизионната услуга, без възможност да променят предлаганите им условия.

Третата проявна форма на влиянието на телевизията при формирането на общественото мнение намира израз в нейната непосредственост при предаването на програмното съдържание. Директното присъствие на зрителите в събитията, които се случват на екрана, създава усещането за активно и живо участие в обществените процеси от страна на аудиторията.

В правната теория се дискутира становището, че излъчването на телевизионни програми е относително най-новият вид масова комуникация, поради което е разбираемо обществото да настоява и да желае да я регулира ⁹.

Телевизията има дългогодишна история, но нуждата от правна уредба на излъчваните от нея програми не е изчезнала. Причината е, че самата медия днес поставя много по-сериозни нравствено-етични и естетически въпроси пред аудиторията си, отколкото стоялите пред държавата технически проблеми при нейната поява. В своето технологично развитие тя продължава да бъде съпътствана от нови пречки, но те вече не са толкова съществени. Моралният статус на телевизионното съдържание е въздигнат от съвременното общество като основен приоритет. Затова, въпреки че се е наложила като тип медия, телевизията продължава да има своите поведенчески проблеми и търсения. В условията на военни конфликти и изобщо на всякакъв род социално насилие или други значими обществени явления тя се превръща в невралгичен център на юридическата тематика. Днес телевизионната програма е в състояние да ангажира и насити правото с много повече казуси, отколкото която и да е друга духовна сфера на обществения живот.

В правната наука съществува концепция, която приема, че предпоставките за телевизионната регулация могат да се диференцират в две основни групи — технически и юридически ¹⁰.

Техническите аспекти на проблема, пред който сме изправени при телевизионното наземно разпръскване, са обвързани с ограниченията при ефирното телевизионно излъчване. Това създава опасения за съсредоточаването на медийната комуникация по наземен път в ръцете на определени участници на пазара. По този начин се подлага на риск свободното формиране на общественото мнение и съществува реална опасност то да бъде подчинено на монополист на пазара.

Към техническите мотиви в полза на регулацията биха могли да се добавят изключително важните обществени отношения, които държавата е ангажирана да защитава — националната сигурност и обществения ред.

Икономическата стойност на съоръженията по поддържането на честотния ресурс е във възможностите на мощен финансов собственик, какъвто без съмнение е държавата. Подобна задача може да се повери и е в способностите единствено на държавата — субект на правото.

Задълженията на съответната страна по международното честотно планиране са съществен аргумент в полза на регулацията. Немислимо е частно лице да представя интересите на държавата в международните публичноправни отношения.

Другото основание, подкрепящо регулирането на телевизионната програма, съдържа юридически аргументи в две основни проявни форми (теории).

Първата е разработена от американската доктрина¹¹ и е позната като либерална теория. Съгласно нея упражняването на основните комуникационни права чрез телевизионните организации категорично изключва пряката намеса на държавата. Мотивите, използвани за обосноваването ѝ, се откриват в свободата на словото, плурализма на мненията и свободната стопанска инициатива, като в същото време се очертават и негативните страни на нейното практическо приложение — прекомерна концентрация и монополизация на медиите, злоупотреба със свободата на словото както от притежателите на телевизионни компании, така и от работещите в тях журналисти. За да се преодолеят изброените препятствия пред медийната регулация в САЩ, през втората половина на миналия век теорията за либерализма прераства в т. нар. *Доктрина на справедливостта*.

Излъчването на телевизионни програми в САЩ изключва контрола върху съдържанието им от страна на държавата. Това се дължи на Първата поправка в Конституцията на страната от 1791 г. Въпреки че промяната в основния закон е приета далеч преди появата на радиото и телевизията, тя дава изключителна свобода и се прилага и по отношение на електронните медии. Възприема се, че телевизионните компании получават от обществото попечителство върху ефира и по тази причина са ангажирани чрез телевизионната си програма да му служат, като заделят част от програмното си време за излъчването на новини и дискутирането на значими обществени проблеми¹².

Доктрината на справедливостта е формулирана от Федералната комисия по телекомуникации. Ратифицирана е от Конгреса и е призната от Върховния съд на САЩ с постановяването през 1969 г. на съдебно решение по делото *Red Lion Broadcasting Co. v. FCC*¹³. Тя има ключова роля за правния режим в областта на медиите в САЩ и налага на телевизионните компании две основни задължения — да излъчват предавания, дискутиращи обществени теми, и да представят различните мнения по тези въпроси. Въпреки че *Доктрината на справедливостта* има широк обхват по отношение на цялата програма и всички излъчвани съобщения

ния, Федералната комисия по телекомуникации предоставя значителна свобода на телевизионните оператори да решават как да я прилагат. Не се поставя изискване при обсъждането на даден въпрос телевизионното предаване да покрие всички гледни точки. Нито има ограничение излъчването им да може да стане в същото предаване или в друго такова със същата жанрова тематика. Правото на отговор съобразно тази доктрина се прилага както по отношение на предизборните кампании, така и при засягане на честта, характера или качествата на лицата или групи лица.

Доктрината на справедливостта след задълбочена дискусия е частично отменена с решение от Федералната комисия по телекомуникации. Комисията се съобразява с мнението на администрацията на бившия президент Рейгън, че юридическата теория вече не е достатъчно ефикасна, защото аргументът за ограничения ресурс не се ползва с достатъчна сила, като се има предвид нарасналият брой излъчващи телевизионни компании¹⁴. Освен това оскъдицата на гледни точки не е нужно да съществува. С това решение се изоставя концепцията за обществен интерес — основа на регулацията. За в бъдеще се приема, че решенията от обществен интерес ще се взимат за всеки отделен случай¹⁵.

Обратната на установената в САЩ традиция се наблюдава в Европа, където правната мисъл застъпва идеята за социалната държава, която възприема основните права в двоен смисъл — обективен и субективен. От обективна гледна точка държавата се превръща в материален и формален защитник на основните права на гражданите. В качеството си на субект тя изпълнява ролята на служител, престиращ услуги на частни лица, в случаите, когато те управляват блага, подлежащи на специална закрила.

2. В световен мащаб са познати три основни модела на правна регулация на телевизионната дейност, в това число и на излъчваните телевизионни програми¹⁶.

2.1. Първият сред тях — монополният (авторитарен — authoritarian), съдържа единствено държавни телевизионни организации. Често пъти той е идентифициран с авторитарния модел на медийно регулиране, при който изпълнителната власт осъществява пълен контрол върху телевизионната дейност, макар да бихме могли да посочим и примери за демократична изява на този тип правен режим. В неговите граници телевизионните компании са държавна собственост и носят отговорност за своята дейност пред управляващото политическо мнозинство.

2.2. Вторият модел на медийна регулация е т. нар. дуалистичен (покровителствен — paternalistic) модел, състоящ се от държавни (публични, обществени) и частни телевизионни организации, разпространен в Европа, където се и въвежда през 80-те години на миналия век¹⁷. Той се отличава със засиления си идеологически акцент като противовес на комерсиализацията в САЩ. Познат е с желанието на държавата да осъществява протекционистична функция и със засилената ѝ регулативна роля в медийния сектор. В този вариант обществените телевизии са

държавна собственост, но начинът на тяхното управление в съответствие с интересите на обществото ги отдалечава от прекия контрол на политическата власт. Държавата полага грижа чрез законодателни мерки да им предостави особен правен статут, да гарантира тяхното финансиране и да посочи по-специфични принципи, на които следва да се подчиняват програмите им. Основна характеристика на този тип медийна уредба е тенденцията към дерегулация, сред чиито проявни форми са либерализирането на лицензионната политика и въвеждането на регистрация при кабелното и сателитно разпространение на телевизионни програми; както и либерализиране на рекламната политика ¹⁸.

2.3. Последният тип правна уредба на електронните медии е известен като американски (свободен — *permissive*) образец. За него е характерен икономическият либерализъм, при който правната регулация е поставена в зависимост от правилата на пазара и в значителна степен можем да говорим за т. нар. „саморегулация“. Американският модел не поддържа изрично държавни телевизионни канали за защита на обществения интерес ¹⁹. Тази задача се изпълнява от частни медии, които по своята социална функция имат обществени (публични) ангажименти. Въпреки че не познава модела на държавните телевизионни компании, Федералната комисия по телекомуникациите в САЩ предоставя лицензии само ако това би обслужвало обществения интерес и потребности ²⁰. Този тип правна уредба произтича от либералната теория, която през втората половина на миналия век търпи концептуална промяна.

2.4. Съществуват два особени примера на нормативна уредба на телевизионните програми в Европа, които се ползват с някои специфики.

Своеобразна модификация на монополния образец и т. нар. „дуалистичен“ модел се наблюдава при австрийския правен режим. В сферата на локалните телевизионни медии е въведена дуалистична регулация. Що се касае до националните програми обаче, двата канала на обществената телевизия ÖRF се конкурират с двете големи частни национални немски телевизии ²¹. Но държавният монопол не обрича правния режим в тази страна на недемократичност. Преценката да се изключи частният сектор от медийния пазар при наличието на идентичен със съседна Германия официален език по-скоро е проява на икономическа далновидност, а също така и на диференциране и определяне на националните политически и културни приоритети.

Великобритания, която през 1956 г. първа внедрява дуалистичния модел на правна регулация в Европа с появата на частната Ай Ти Ви (ITV), в началото на 80-те години под влиянието на американската практика създава втората комерсиална телевизия — Канал 4, но със засилени обществени функции и насоченост към културната тематика. По този начин британският правен режим прави своеобразно отклонение от дуалистичния европейски модел и създава компилация между европейския и американския образец на медийна регулация.

3. Регулацията на медиите в отделните държави показва известни различия в начина на формиране на национална правна уредба. Подходът, използван при изработването на нормативната база на САЩ, показва казуистичност на правната уредба.

Моделът на създаване на медийна законова основа, характерен за континенталната (романска) правна система, се отличава с абстрактност на предварително създадените правила.

3.1. Важна характеристика на медийната регулация на американския либерален модел е интензивното участие на съдебната практика в обособяването на юридически правила. Федералната комисия по телекомуникации, доколкото същата бива сезирана по повод излъчването на определено предаване или изобщо при появата на конкретен медиен казус, също създава практика.

Както вече бе споменато, в основата на американската регулация стои Първата поправка на Конституцията: „Конгресът не може да приема закони...; ограничаващи свободата на словото и печата“. Оттук възниква най-същественят за правната уредба и за медийната практика въпрос: Кое подлежи на ограничение — словото като съдържание или свободата като ценност? Словото е неотменима човешка даденост. Свободата е вид социално благо, което осигурява достъп до определени материални или духовни ценности²². В тази връзка в американската доктрина се налага становището, че свободата на словото може да бъде ограничавана и същата няма абсолютен характер²³. Критерият за налагането на конкретните ѝ ограничения поставя на преден план проблема доколко едно ограничение може да стеснява общуването и доколко важен е общественият интерес, с оглед на който се извършва лимитирането на свободата. Основните интереси, защитени от Първата поправка, могат да се ограничават само в полза на „непреодолим“ държавен интерес.

3.2. Европейската традиция използва друг подход при определяне на правната уредба в областта на електронните медии. Тя приема съществуването на конституционни принципи, отнасящи се до въпросите на медийната регулация, които се разработват от текущото законодателство подробно в абстрактни правни норми²⁴. Практиката на съответния конституционен съд също играе важна роля при определяне рамките на правната уредба на телевизионната програма.

Основополагащи за медийната регулация в европейския модел са конституционните текстове, които гарантират свободата на словото, забраната на цензурата, независимостта на медиите, както и принципите, които провъзгласяват правото да се търси, получава и разпространява информация.

Изключение от правилото в Конституцията да се посочват принципите на медийната регулация се забелязва във Франция. Причината се дължи на факта, че в текста на фундаменталния нормативен акт отсъства изброяване на основните човешки права. Последната френска конституция постановява, че с ранг на консти-

туционна норма се ползват Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. и преамбюлт на Конституцията от 1946 г. Тя не съдържа и не изброява изрично тези ценности²⁵.

Великобритания, която принадлежи към англосаксонския тип правна система, не съдържа уредба на основните права и свободи в конституционен текст поради отсъствието на такъв изричен нормативен акт в националното законодателство.

Сравнителният анализ на конституционните принципи в различните правни системи от европейския медиен модел разкрива спецификите на телевизионната програма като правно явление.

Детайлната нормативна уредба поставя конкретните юридически изисквания към нейното съдържание в тези законодателни актове.

Текущото медийно законодателство бележи някои особености в страните с федеративна форма на държавно устройство.

В Швейцария правото да се създава медийно законодателство принадлежи на Конфедерацията²⁶. В Австрия, която също е с федерално държавно устройство²⁷, Конституционният съд през 1954 г. се е произнесъл, че въвеждането на медийно законодателство е както законодателна, така и изпълнителна компетентност на Федерацията²⁸.

Германският медиен модел се характеризира с отклонение от общото правило на компетентността. През 50-те години на ХХ век Федерацията и провинциите водят продължителна битка за разпределението на правомощията в областта на медийното законодателство. Приемането на Основния закон не разрешава категорично този въпрос, тъй като единствената разпоредба в него, свързана с телевизионното излъчване (чл. 73, ал. 7), предоставя функциите в областта на пощите и телекомуникациите на Федерацията. За да се създаде необходимата автономност на телевизионните организации от държавата, медиите получават в собственост техническите съоръжения за разпространението на излъчваните от тях телевизионни програми. Това е един от най-съществените нормативни приноси за институционалното отделяне на медиите от държавата и за гарантиране на редакторската им независимост в Германия. В противоречие с тази обществена нагласа е аудиовизуалната политика на немския президент Конрад Аденауер през 50-те години на миналия век. Желанието на администрацията е било компетенциите в областта на медийното законодателство да се съсредоточат в ръцете на Федерацията. Така се достига до *Първото решение относно телевизията* на Конституционния съд от 28.02.1961 г. В него съдиите постановяват, че медийното законодателство е от компетентността на законодателната власт на всяка една провинция. Що се касае до междудържавните отношения, Федерацията е тази, която притежава компетентност да представлява интересите на Германия и да определя медийната регулация на това ниво²⁹.

Българският законодател въвежда правното регулиране на телевизионните организации през 1996 г. с приемането на Закона за радиото и телевизията. Тази система е запазена и доразвита в сега действащия ЗРТ. В това отношение националното ни законодателство се придържа към европейската покровителствена концепция. В България дуалистичният модел по повод излъчването на телевизионните програми се превърна в реалност едва със стартирането на 01.06.2000 г. на първата частна национална телевизия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Темата е широко дискутирана от Eric Barendt в *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Clarendon Press, Oxford, 1993; от **Iglesias, G. R.** в *La Televisión Pública en España*. Cedecs Editorial. s. l., Barcelona, 1999; от **Алфандари, Е.** в *Медиите и властта. Журналистиката между свободата на словото и социалната отговорност*, С., 2000, издателство „ТИЛИА“ и Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

² Вж. в **Barendt, E. M.** *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Clarendon Press, Oxford, 1993.

³ Вж. чл. 18, ал. 3 от Конституцията.

⁴ В този смисъл чл. 18, ал. 5 от Конституцията.

⁵ Вж. в **Barendt, E. M.** *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Clarendon Press, Oxford, 1993, п. 4. В тази връзка са и мотивите на Решение № 1/2002 г. на Конституционния съд на Република България по конституционно дело № 17/2001 г., в които е посочено, че „Радиочестотният спектър на страната е в строго определени граници, посочени в §1, т. 21 от преходните и заключителни разпоредби на Закона за далекосъобщенията. Текстът е последица от международно съглашение, по което нашата държава е страна.“

⁶ Появата на кабелната телевизия в САЩ през 40-те години на ХХ век се дължи на техническите трудности при разпространението на телевизионния сигнал поради наличието на високопланински релеф в някои географски зони на страната. Постепенно се създават местни кабелни мрежи като Cable Network в Атланта, WGN в Чикаго, WNOR в Ню Джърси и USA Network. Поетапно след 80-те години се появяват на регионално и национално ниво големите кабелни оператори Disney Channel, Telecommunications Inc. и др.

В Европа развитието на кабелното разпространение датира от 60-те години на миналото столетие (Белгия, Холандия, Люксембург), а малко по-късно започва в Германия, Ирландия, Великобритания и др. **Morenilla, J. M. S.** *Derecho publico de los medios audiovisuales: radiodifusión y televisión*. Granada, 1999, p. 293.

⁷ Вж. в **Barendt, E. M.** *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Clarendon Press, Oxford, 1993, п. 6.

⁸ **Iglesias, G. R.** *La Televisión Pública en España*. Cedecs Editorial. s. l., Barcelona, 1999, p. 40.

⁹ Аргументът може да се почерпи от разпоредбата на чл. 1, ал. 2 от ЗРТ, която гласи, че „Радио- и телевизионна дейност е създаването на радио- и телевизионни програми и на допълнителна информация за разпространение чрез наземно радиоразпръскване, по кабелен, спътников или по друг технически начин, в кодиран или не кодиран вид, които са предназначени за непосредствено приемане **от неограничен брой лица.**“

¹⁰ **Iglesias, G. R.** *La Televisión Pública en España*. Cedecs Editorial. s. l., Barcelona, 1999, p. 38—46.

¹¹ Вж. в **Алфандари, Е.** *Медиите и властта. Журналистиката между свободата на словото и социалната отговорност*, С., 2000, издателство „ТИЛИА“ и Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 44.

¹² Вж. в **Сърлинг, К.** Свободните средства за масова информация. Електронните медии. Издание на Информационната агенция на Съединените щати, с. 62.

¹³ Спорът — предмет на делото, възниква като последица от излъчването по радиото на религиозна програма, в която се правят серия от атаки срещу автора на книга и неговите идеи. Авторът се обръща към радиостанциите и предявява искане да упражни правото си на отговор безплатно. Една от станциите му отговаря, като му предоставя възможност за опровержение, но възмездно и за негова сметка. Авторът на книгата отнася разрешаването на въпроса пред FCC. Пред FCC радиостанциите твърдят, че тази доктрина нарушава правата, защитени от Първата поправка на Конституцията, признаваща свободата на всеки да говори, пише или публикува мнение. Върховният съд на САЩ се позовава на ограничения радиочестотен ресурс и на закриляното от Първата поправка право да се получават разнообразни информации и мнения, което има преимущество пред правото на притежателя на лицензия оператор **Laguna de Paz, J. C.** Régimen jurídico de la televisión privada. Marcial Pons, Ediciones jurídicas, S. A. Madrid, 1994, p. 98—99.

¹⁴ Пак там, с. 100.

¹⁵ **Pringle, P. K., Michael F. Starr, William E. McCavitt.** Electronic media management. Focal Press, Boston, London, 1991, p. 223.

¹⁶ Вж. **Алфандари, Е.** в Медиите и властта. Журналистиката между свободата на словото и социалната отговорност, С., 2000, издателство „ТИЛИА“ и Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 18—20; **Iglesias, G. R.** в La Televisión Pública en España. Cedecs Editorial. s. l., Barcelona, 1999, p. 41 и **Василева, М.** в Медиите във Великобритания и САЩ, Издателство ПОЛИС, С., 2000, с. 12.

¹⁷ Във Великобритания първото излъчване на телевизионна програма, осъществено от частна медия, е през 1956 г.; в Германия до 1984 г. излъчват само обществените телевизии; във Франция след 1982 г. и проведената тогава реформа в законодателството се създават условия за появата на частна национална телевизия, в Италия дуалистичният телевизионен модел нормативно се налага през 70-те години; в Испания — след 1988 г. 1) **Laguna de Paz, J. C. L.** Régimen jurídico de la televisión privada. Marcial Pons, Ediciones jurídicas, S. A. Madrid, 1994. 2) Медиите във Великобритания и САЩ, съставител: М. Василева. Издателство ПОЛИС, С., 2000. 3) **Martínez, M. S.** La libertad de la Televisión. El caso alemán. Cedecs Editorial s. l., Barcelona, 1998.

¹⁸ По-подробно по този въпрос в **Алфандари, Е.** Медиите и властта. Журналистиката между свободата на словото и социалната отговорност. С., 2000, издателство „ТИЛИА“ и Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 117.

¹⁹ Влиянието на обществените медии в САЩ в края на 80-те години на ХХ век е незначително. Едва 5% от зрителите, които не са обхванати от кабелните мрежи, и 2% от зрителите, които гледат телевизионните кабелни канали, са потребители на публичните медии. През 1990 г. този вид медии наброяват около 300 в цялата страна. **Сърлинг, К.** Свободните средства за масова информация. Електронните медии. Издание на Информационната агенция на Съединените щати, с. 56—57 и **Laguna de Paz, J. C.** Régimen jurídico de la televisión privada. Marcial Pons, Ediciones jurídicas, S. A. Madrid, 1994, p. 89.

²⁰ Вж. по този въпрос в **Pringle, P. K., Michael F. Starr, William E. McCavitt.** Electronic media management. Focal Press, Boston-London, 1991, p. 223.

²¹ Вж. в **Holoubek, M.** La televisión pública en la Unión Europea, La televisión pública en Austria. McGraw-Hill, Madrid, 1996, p. 102—103.

²² Виж за същността на свободата като ценност подробно в **Михайлова, М.** Право, равенство, справедливост, Университетско издателство „Климент Охридски“, С., 1990, с. 166—167.

²³ За относителния характер на свободата на словото в контекста на Първата поправка на американската Конституция вж. в **Кърли, Д. П.** Конституция на САЩ. Четиво за народа, Изд. „Народна култура“, С., 1991, с. 93—103

²⁴ В Конституцията на **Швейцария** е отредено място в специална норма (чл. 55а) на медийните правила.

Конституцията на **Холандия** поставя по идентичен начин основите на уредбата на телевизионната програма в чл. 7.

Изключително детайлна в тази сфера е конституционната уредба на основния закон на **Португалия** (чл. 37, чл. 38, чл. 39, чл. 40). Сборник Конституциите по света (Швейцария, Австрия, Япония, Холандия, Португалия). Съставители: Нено Неновски, Евгени Танчев, Георги Близнашки, Пламен Киров. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1994.

Испанската Конституция в чл. 20 поставя нормативната база за развитието на текущо медийно законодателство относно излъчването на телевизионна програма, като провъзгласява свободата на изразяване и свободата на информация. Сборник Испания: Конституция и публичноправно законодателство. ИК „ВЕК 22“, С., 1992.

Конституцията на **Италия** в чл. 21 гарантира свободата на изразяване на мнение. *La televisión pública en Italia* **Pace, A.** *La televisión pública en la Unión Europea.* McGraw Hill, Madrid, 1996, p. 153.

Германия признава в своя Основен закон свободата на изразяване, свободата на информацията, свободата на печата, свободата на радиото и телевизията, свободата на кинематографията. Изброените ценности се явяват индивидуални конституционни права. В своята съвкупност те гарантират свободата на една определена сфера от обществения живот — медийния сектор. **Martínez, M. S.** *La libertad de la Televisión. El caso alemán.* Cedecs Editorial s. l., Barcelona, 1998, p. 115—116.

Принципите на медийния модел на регулация в **Австрия** са залегнали в конституционния федерален Закон за радиото и телевизията (BGB1 396/1974). Той поражда задължение за законодателя да се гарантира чрез изработването на текуща нормативна уредба правния режим на радиото и телевизията в страната. Законът възлага да се създадат предпоставки за безпристрастността и независимостта на излъчваната информация. Изисква спазването на плурализма и равенството при представянето в програмите на електронните медии. **Holoubek, M.** *La televisión pública en la Unión Europea, La televisión pública en Austria.* McGraw-Hill, Madrid, 1996, p. 94.

²⁵ **Villanueva, E.** *Régimen jurídico de la televisión en Europa e Iberoamérica.* Fragua editorial, Madrid, 1997, p. 43.

²⁶ Чл. 55а, ал. 1 от Конституцията на страната гласи, че: „Законодателството за радиото и телевизията, както и за други форми на обществено разпространение на програми и информация чрез средства за телекомуникационната техника, е от домена на Конфедерацията.“

²⁷ Чл. 2 от Конституцията предвижда, че Австрия е федерална държава, състояща се от 9 самостоятелни провинции.

²⁸ Виж по този въпрос в **Holoubek, M.** *La televisión pública en la Unión Europea, La televisión pública en Austria.* McGraw-Hill, Madrid, 1996, p. 93.

²⁹ **Martínez, M. S.** *La libertad de la Televisión. El caso alemán.* Cedecs Editorial s. l., Barcelona, 1998, p. 56—59 и **de Paz, J. C. L.** *Régimen jurídico de la televisión privada.* Marcial Pons, Ediciones jurídicas, S. A. Madrid, 1994, p. 46.

REGULATION OF THE TV PROGRAM. COMPARATIVE ANALYSIS

By Raina Nikolova

Summary

There are many arguments in favour of the media regulation. The first is the limit of the radio frequency in the terrestrial distribution of the TV program. In addition, the influence of the TV on its audience in the process of creating the public opinion is enormous. Another important argument for the media regulation is the fear of creation of private monopoly, which can be an obstacle for the use of right of information. The nature of the public relations, that must be defended by the state — the national security and public order, are also of great importance for the existence of the media regulation. Furthermore, the state is the only possible owner of the expensive and elaborate equipment necessary for the operation of the radio frequency works. The last argument is that each country is obliged to prepare and follow the so-called frequency plans.

There are three types of media regulation in the world. The first is the monopolistic one (authoritarian). The latter includes only the state TV organizations. The second type is the so-called dualistic approach (paternalistic), containing state (public) and private TV organizations. This model is very popular in Europe. The third media regulation model is known as the American model (permissive), which is famous for its economic liberalism of the regulatory framework, dependent mainly on the market rules.

ДИСКУСИИ

ВЪРХОВЕНСТВОТО НА КОНСТИТУЦИЯТА – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА КЪМ СЪДИЛИЩАТА

Явор Зартов

Върховенството, прогласено от чл. 5, ал. 1 на Конституцията, е висша ценност на правовата държава. То се осигурява от Конституционния съд (КС) съгласно чл. 1, ал. 1 от Закона за Конституционния съд (ЗКС). Но съдебната власт също има такова задължение. Защитата на правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата (чл. 117, ал. 1 от Конституцията), контролът за законност на актовете и действията на административните органи (чл. 120, ал. 1 от Конституцията), точното и еднакво прилагане на законите от всички съдилища и в административното правораздаване (чл. 124 и чл. 125, ал. 1 от Конституцията) са конституционно детерминирани и насочени към практическо осигуряване на върховенството на Конституцията. Затова в клетвата, която магистратите полагат съгласно глава шеста от Закона за съдебната власт, присъства и обещанието за точно спазване на Конституцията.

I.

Наличието на две институционални системи, защитаващи върховенството на Конституцията, неизбежно означава допирни точки, а следователно и възможност за конфликтни (колизионни) ситуации. Първата е свързана с въпроса дали КС има монопол или и съдилищата разполагат с правомощието да защитават върховенството на Конституцията, като отказват приложението на противоконституционните закони.

1. За отговора на този въпрос е необходимо най-напред да се разкрие смисълът на разпоредбата на чл. 5, ал. 1: Конституцията е върховен закон и другите закони не могат да ѝ противоречат¹.

Двете съставлящи изречения, свързани със съединителен съюз, имат еднакво юридическо съдържание и последици. Щом Конституцията е върховен закон, тя има най-голяма юридическа сила. След като другите закони не могат да ѝ противоречат, тяхната юридическа сила е по-малка от тази на Конституцията².

Конституционното върховенство е предназначено да поддържа йерархията и да отстранява противоречията, които биха могли да блокират действието на системата от източници на правото³. Казано по друг начин, разпоредбата на чл. 5, ал. 1 от Конституцията има колизионен характер и е критерий за елиминиране от правната система на закони, противоречащи на Конституцията, и за избор на приложима правна норма⁴.

2. Втората необходимост е да се изясни причината (основанието) за изключването от приложение на противоречащите на Конституцията закони. Става дума за противоречие по съдържание, а не от гледна точка на неспазване на реда за приемане на закона⁵.

Елиминирането от правоприлагането на противоконституционния закон е резултат на неговата нищожност (невалидност, липса на юридическа сила), произтичаща от некомпетентността на парламента да приема закони, които противоречат на Конституцията. Правните последици, правното действие, юридическата сила на закона имат за свое юридическо основание компетентността на парламента. Тази компетентност е непосредствен източник на юридическа сила. Липсва ли компетентност — липсва юридическа сила. Щом парламентът излезе извън материалноправните предели на своята компетентност (да приема закони, непротиворечащи на Конституцията), ще бъдем изправени пред невалидност (нищожност) на закона⁶. „Не могат да противоречат на Конституцията“ по смисъла на чл. 5, ал. 1 означава, че законите нямат юридическата сила (валидност) да създават правила за поведение, различни от конституционно установените. Противоконституционността на закона се извежда в последна сметка от правилото на чл. 5, ал. 2 за непосредственото действие на разпоредбите на Конституцията. Когато при разкрития регулативен потенциал на дадена конституционна норма се установи, че законът при една и съща хипотеза предписва различна диспозиция в сравнение с тази на разпоредбата на Конституцията, ще бъде налице противоконституционност. Такава ще е налице и когато законът предвижда еднаква диспозиция с конституционната норма при различни хипотези. В случаите на противоконституционност по съдържание на закона ситуацията е аналогична с промяна на конституционна разпоредба от обикновения законодател в нарушение на реда, предвиден в глава девета на Конституцията. От това произтича изводът за нищожност

(невалидност) на противоконституционния закон поради нарушаване на материалната компетентност на Народното събрание.

Симетрично и идентично е разрешението на чл. 15, ал. 2 от Закона за нормативните актове (ЗНА). Правомощието на съдилищата да осъществяват инцидентен (косвен) контрол за законосъобразност на подзаконовите нормативни актове „предпоства, че противоречието само по себе си обезсилва по-нисшия по степен нормативен акт, без да има нужда той да бъде отменен... Тази липса на сила е много близка до недействителност по право“⁷.

Двете разпоредби — на чл. 5, ал. 1 от Конституцията и на чл. 15, ал. 2 от ЗНА, са с еднаква правна природа и насоченост. Очертавайки върховенството на Конституцията, респективно — на закона спрямо подзаконовия нормативен акт, те представляват юридическата основа на правилото „По-високият по степен нормативен акт дерогира по-ниския по степен“, и то проведено в цялата система на източниците на българското право. Няма нито правна, нито житейска логика това, което е валидно в релацията „подзаконов нормативен акт — закон“, да не се прилага в съотношението „закон — Конституция“.

3. Необходимо е и едно историческо сравнение, което да обясни защо инцидентният контрол по чл. 15, ал. 2 от ЗНА не важеше спрямо законите, съотнесени към Конституцията⁸. Причината е в обстоятелството, че според чл. 85, т. 2 от Конституцията (1971 г.), при чието действие е приет ЗНА, само Народното събрание решаваше дали законът противоречи на Конституцията и дали са спазени изискваните от Конституцията условия за неговото издаване⁹. При тази конституционна разпоредба е очевидно, че ЗНА е следвало да ограничи инцидентния контрол за съответствие само до равнище закон. Твърде любопитен е въпросът дали след влизането в сила на новата Конституция и отпадане на монополното положение на парламента като единствен орган, преценяващ конституционността на законите, не възниква основание за аналогия с чл. 15, ал. 2 от ЗНА при преценка за съответствието на законите с Конституцията. Положителният отговор има достатъчно аргументи — сходните ситуации следва да се решават по сходен начин. Но аналогията не е необходима, защото новата Конституция не забранява на съдилищата да преценяват конституционността на законите и да не прилагат онези от тях, които противоречат на Конституцията в нарушение на нейното върховенство.

4. Върховенството на Конституцията очертава модел на инцидентен съдебен контрол върху конституционността на законите, който е познат в сравнителноправен план. Юридическата логика на този модел е следната.

След като Конституцията е върховен закон и другите закони не могат да ѝ противоречат, това означава, че противоконституционните закони са невалидни. Такова е решението на чл. 98, ал. 1 от Конституцията на Япония („Настоящата Конституция е върховен закон на страната и никакви закони, постановления, им-

перски рескрипти или други държавни актове, които противоречат на настоящата Конституция изцяло или частично, не могат да бъдат валидни.“); чл. 3, ал. 3 от Конституцията на Португалия („Законите и останалите актове на държавата, на автономните области и на местната власт са валидни, ако съответстват на Конституцията.“).

Щом противоречащите на Конституцията закони са невалидни, съдът няма право да ги прилага. Такива са разпоредбите на: чл. 93, т. 4 от Конституцията на Гърция („Съдилищата са длъжни да не прилагат закон, чието съдържание противоречи на Конституцията.“); чл. 207 от Конституцията на Португалия („При решаването на делата съдилищата не могат да прилагат норми, които нарушават разпоредби на Конституцията или заложените в нея принципи.“); чл. 6, т. 2 от Конституцията на САЩ („Настоящата Конституция... представлява върховен закон на страната, а съдиите във всеки щат се задължават да го изпълняват, независимо от каквито и да било противоречащи положения в конституциите или законите на отделните щати.“).

След като съдът няма право да прилага противоконституционни закони, не е необходима тяхната предварителна отмяна от Конституционен съд или друг орган. Такъв е правният режим в САЩ, където няма Конституционен съд, в Япония, където съгласно чл. 81 от Конституцията Върховният съд е оторизиран да решава въпросите за конституционността на всички закони, и в Португалия — според чл. 280, ал. 1, б. „а“ и „б“ от Конституцията съдилищата са оправомощени да отказват приложението на правна норма поради неконституционност, както и да прилагат правна норма, чиято конституционност е била оспорена по време на процеса; в тези случаи се сезира КС. Интересното е, че този елемент от модела се прилага както в държави, в които няма конституционни съдилища (Япония, САЩ), така и в Португалия, в която функционира КС, подробно уреден в раздел I на част IV от Конституцията, а също и в Гърция, в която има Висш специален съд, който контролира конституционността на законите — чл. 100 от Конституцията; подобно е положението и според чл. 97 от Конституцията на Бразилия, съгласно който абсолютното мнозинство на членовете на съответния съд е достатъчно да се обяви за неконституционен даден закон, независимо от общата компетентност на Федералния върховен съд по чл. 102 от Конституцията да се произнесе по конституционността на законите. Следователно наличието на Конституционен съд или друга специализирана юрисдикция не е пречка за инцидентен съдебен контрол върху конституционността на законите.

Същевременно невалидността е налице от момента на влизането в сила на противоконституционния закон — така в Германия¹⁰ и в чл. 282, ал. 1 от Конституцията на Португалия („Обявяването на неконституционност със задължителна за всички сила предизвиква последици от момента на влизането в сила на нормата, обявена за неконституционна...“).

Когато една конституция изключва инцидентния съдебен контрол за конституционносъобразност, тя го прави изрично — например чл. 120 от Конституцията на Холандия забранява на съдилищата да извършват преценка за конституционността на актовете на парламента.

Българската Конституция не съдържа такава забрана.

5. Изложеното становище за допустимостта на инцидентния съдебен контрол върху конституционносъобразността на законите, независимо дали те са заварени от Конституцията, или са приети след влизането ѝ в сила, е изолирано.

Според господстващото разбиране в полза на следконституционния закон важи една оборима презумпция за съответствие с Конституцията. Въз основа на тази презумпция никой съд или административен орган не може да навлиза в проверка дали законът съответства или противоречи на Конституцията, а е длъжен безпрекословно да го приложи ¹¹.

По-внимателно е формулирано подобно схващане, но с уговорката, че противоречието с Конституцията е въпрос, който се установява конкретно и със сила на пресъдено нещо само от КС. Преди да се произнесе КС, всяка законова норма действа с презумпция за конституционносъобразност ¹².

С известна условност е изразено и виждане, че все пак съществуват случаи на допустим инцидентен конституционен контрол от страна на съда върху закон, приет след Конституцията — когато съответната конституционна разпоредба е с конкретно регулативно действие, покриващо обхвата на обществените отношения, регулирани от дадена законова разпоредба ¹³.

Ако изобщо съществува, презумпцията за конституционносъобразност на закона не създава забрана за съдилищата да осъществяват инцидентен контрол. Наличието на такава презумпция не предоставя изключителна компетентност на КС да преценява дали следконституционните закони противоречат на Конституцията. Общата правораздавателна власт на съдилищата и тяхното правомощие да издирват и прилагат съответния закон при зачитане на върховенството на Конституцията им позволява и ги задължава да извършват инцидентен контрол за конституционносъобразност. Презумпция за законосъобразност би трябвало да има и за всеки подзаконов нормативен акт, но тя не е пречка за съдилищата да прилагат чл. 15, ал. 2 от ЗНА ^{14,15}.

Идеята за отрицание на правомощието на съдилищата да провеждат инцидентен контрол за конституционносъобразност се основава на погрешна интерпретация на Решение № 10 от 1994 г. по к. д. № 4 от 1994 г. на КС. Никъде в мотивите на решението това правомощие не е отречено, но битува погрешното убеждение, че КС е предоставил на правните субекти възможност да релевират противоконституционност и на съдилищата да я преценяват само за заварените закони. Всъщност КС при точно тълкуване на чл. 5, ал. 2 във връзка с § 3, ал. 1 от преходните и заключителни разпоредби на Конституцията е обосновал всеобхватна компетент-

ност на съдилищата да осъществяват инцидентен контрол за конституционност на законите. А и не би могло да бъде иначе. Необяснимо би било съдилищата да са оправомощени за такъв контрол само относно заварените закони, за които е по-голяма вероятността да са противоконституционни. Преценката за тази противоконституционност ще бъде и по-затруднена с оглед на необходимостта да се калкулират и социалнополитически съображения. Абсурдно ще бъде един и същи орган да е овластен за нещо по-сложно и да му е забранено да върши нещо по-елементарно. Както отбелязва проф. Танчев, „логичната последователност предполага, че *per argumentum a fortiori* конституционните норми имат пряко отменително действие и по отношение на създаваните след приемането на Конституцията парламентарни закони, които ѝ противоречат. В този смисъл прякото действие и върховенството на Конституцията изискват съдилищата да прилагат конституционните разпоредби вместо нормите в закона, които им противоречат. В този случай обаче съдебните решения във връзка с непосредственото прилагане на конституционни норми нямат общозадължителна сила, а поражат действие само за конкретния случай и между страните (*inter partes*), като подлежат на предвидения в съответните процесуални закони инстанционен контрол.“¹⁶

Върховенството на Конституцията е висша ценност и цел, а правомощието на КС по чл. 149, ал. 1, т. 2 от Конституцията е само инструмент (средство) за постигането им. Този инструмент не е обявен от Конституцията за единствен. Логично е целта да има приоритет пред средството. Затова следва да се признае правомощието за инцидентен контрол за конституционност на всички закони.

II.

Втората колизионна ситуация е свързана със съотношението между разпоредбите на чл. 150, ал. 2 от Конституцията и чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК.

Според чл. 150, ал. 2 от Конституцията, когато установят несъответствие между закона и Конституцията, ВКС и ВАС спират производството по делото и внасят въпроса в КС. Целта на спирането по чл. 150, ал. 2 от Конституцията е да осуети прилагането на противоконституционен закон по висящото дело и при зачитане на обратната сила на обезсилването да се предотврати постановяването на съдебни решения, които в непродължително бъдеще могат да се окажат в противоречие с решението на КС¹⁷. След изменението на чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК от края на 2002 г. съдът спира производството, когато КС е допуснал разглеждането по същество на искане, с което се оспорва конституционността на приложим по делото закон¹⁸.

1. Новата разпоредба на чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК обаче е противоконституционна. Тя противоречи на чл. 150, ал. 2 от Конституцията в две посоки.

1.1. Една и съща диспозиция — спиране на делото, е привързана към различни хипотези на конституционната норма и на разпоредбата на ГПК. В хипотезата

на чл. 150, ал. 2 от Конституцията делото се спира при установено несъответствие между закона и Конституцията. В хипотезата на чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК делото се спира при наличие на определение на КС за допускане до разглеждане по същество на искане за обявяване на противоконституционност на приложим по делото закон.

1.2. Едно и също поведение — спиране на делото, се изисква от различни по степен съдилища. Конституционната разпоредба възлага това спиране само на състави на ВКС или ВАС, а разпоредбата на ГПК — на всички съдилища, т. е. включително и на състави на ВКС или ВАС. Известни са аргументите за необходимостта делата да бъдат спирани не само от ВКС и ВАС¹⁹. Те обаче не заличават това второ основание за противоконституционност на чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК.

2. Анализът на тази разпоредба позволява да се открият особено ярко нейните несъвършенства²⁰.

2.1. Предпоставка за спирането по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК е наличие на определение на КС за допустимостта на искането. Нито съдилищата, нито страните участват в производството пред КС, за да узнаят за това определение. А то не подлежи на обнародване в ДВ съгласно ЗКС и ПОДКС. Не може, както се предлага от проф. Сталев²¹, да се разчита на ежедневния печат, радиото и телевизията, защото тяхната информация няма достоверността на обнародването в ДВ. Следователно това е първият спорен фактически въпрос, който може да стане повод за обжалване на определението за спиране. При това горните инстанции също няма да разполагат с достоверен източник на информация, за да се произнесат по него.

2.2. Другият спорен въпрос относно наличието на предпоставките за спиране е дали именно приложимият по делото закон е предмет на производството пред КС. По-малкото затруднение е в това, че съдилищата издирват приложимия по делото закон едва след приключване на устните състезания при постановяването на решението; дори и в този момент е допустимо делото да се върне в открито заседание и производството да се спре поради наличието на временната процесуална пречка по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК. По-мъчният за решаване проблем обаче е в това, че при обжалване на определението за спиране въззивният съд ще има процесуална възможност, съгласно чл. 218, ал. 2 от ГПК, да указва на първоинстанционния кой е приложимият по делото закон. Оказва се, че при решаването на процесуалния въпрос за временната процесуална пречка въззивният съд ще трябва да се занимава и със съществуването на делото, за да прецени приложимият закон. Разпоредбата на чл. 209, ал. 1 от ГПК не решава въпроса за правомощията на въззивния съд, ако е постановено първоинстанционно решение, въпреки наличието на условията на чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК. Мисля, че такова решение

подлежи на обезсилване, като въззивният съд следва да спре производството, без да връща делото на първата инстанция.

2.3. Още по-големи усложнения настъпват при касационното обжалване на определението за спиране. Касационната инстанция ще бъде изправена пред дилемата на двете основания за спиране — по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК и по чл. 150, ал. 2 от Конституцията. При това за първото — по повод на жалба, а за второто — по свой почин. Ако касационният състав предпочете прилагането на основанието по ГПК, това означава да наруши Конституцията и обратно — при спиране по чл. 150, ал. 2 от Конституцията ще бъде нарушен чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК. Изход може да се търси в разграничаването на възможните ситуации. Ако производството по делото е спряно, без да са налице предпоставките по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК, касационният съд следва да отмени определението за спиране и да върне делото за продължаване на производството. Когато при наличието на тези предпоставки е постановено решение без спиране на делото, решението подлежи на обезсилване, а делото — на връщане; няма пречка спирането да бъде постановено от касационната инстанция. Разпоредбата на чл. 150, ал. 2 от Конституцията ще бъде приложена от касационния състав само в случаите, когато не е имало основание за спиране по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК и по повод на проверката на решението се установи, че приложимият закон е противоконституционен. Но ако по време на висящността на касационното производство възникне основание по чл. 182, ал. 1, б. „ж“ от ГПК, касационният състав следва да спре делото, независимо от това, че не той, а друг от субектите по чл. 150, ал. 1 от Конституцията е сезирал КС.

3. Състав на ВКС или ВАС спира производството по делото по чл. 150, ал. 2 от Конституцията независимо от основанието за противоконституционност — процедурно нарушение при приемането на закона или противоречие по съдържание. Следователно този състав е компетентен да изследва и твърдените от страните нарушения на процесуалния ред за приемането на законите. При осъществяването на това правомощие може да се стигне до твърде конфузна конфликтна ситуация. От една страна, съдебният състав да стигне до извод за противоконституционност поради нарушена процедура — например липса на кворум, гласуване с чужди карти и т. н. От друга страна, постоянната практика на КС е утвърдила прагматичен подход спрямо оплакванията за нарушена процедура — обвързващата доказателствена сила на протоколите от заседанията на парламента; в крайна сметка конституционният контрол се основава на своеобразната фикция обективно съществуващото да не се поставя на анализ и проверка, за да не се блокира дейността на Народното събрание²². Съществува възможност по един и същи въпрос състави на върховните съдилища и КС да стигнат до противоречиви изводи. В последна сметка относно конституционността на закона меродавно ще бъде решението на КС, но конфликтът между институциите не въздейства по-

ложително за формиране на правосъзнание, основано на върховенството на Конституцията.

III.

Спирането на делата е един от елементите на цялостния алгоритъм на правоприлагането, насочен към осигуряване върховенството на Конституцията. В пълнота алгоритъмът, формулиран от проф. Сталев, изглежда така:

Решенията на КС, с които се установява противоконституционност на закон, водят до обезсилване на закона, което е сходно с отмяна на закона от Народното събрание²³. При обезсилване от КС на нормосъздаващ закон може да се стигне и до законодателна празнина. Когато КС обезсили нормоотменящ или нормоизменящ закон, отново ще започне да действа предходният закон²⁴. Решението на КС за обезсилване на закона действа занапред²⁵. От принципа, че обезсилването важи занапред, има изключения, а именно: незабавното действие на обезсилването спрямо заварени от него правоотношения, възникнали под действието на противоконституционния закон (чл. 151, ал. 2 от Конституцията); спиране на висящи производства, за да се изчака решението на КС (чл. 150, ал. 2 от Конституцията и чл. 182, ал. 1, б. „г“ от ГПК), и преуреждане на заварени правоотношения, възникнали под действието на противоконституционния закон, чрез издаден от Народното събрание закон (чл. 22, ал. 4 от ЗКС)²⁶. Всички държавни органи и правни субекти трябва да се въздържат от предприемане на правни актове, основани на закон, вече атакуван пред КС като противоконституционен; предприетите актове в нарушение на задължението за въздържане са опорочени и подлежат на атакуване по реда, съответстващ на естеството на акта²⁷.

Мисля, че могат да се направят възражения и по алгоритъма в неговата цялост и спрямо някои от неговите елементи.

1. Разпоредбата на чл. 150, ал. 2 от Конституцията не прави разлика дали приложимият закон е заварен или е приет след влизането в сила на Конституцията. Оказва се следователно, че съставите на ВКС и ВАС трябва да спират и производствата по дела, по които се прилага заварен закон. Това не съответства на тълкуването, дадено от КС в Решение № 10 от 1994 г. по к. д. № 4 от 1994 г. относно възможността правните субекти да се позовават, а съдилищата да не прилагат заварените противоконституционни закони.

Ако липсва сезиране на КС, респективно — определение за допускане до разглеждане на искане по чл. 150, ал. 1 от Конституцията, съдилищата ще се окажат в деликатното положение да излагат мотиви, че приложимият закон е противоконституционен, но те са длъжни да решат спора въз основа на него въпреки прогласеното в чл. 5, ал. 1 върховенство на Конституцията.

Спирането на производствата по делото може да е ефективно само при условие, че КС и съдилищата са в една система, на чийто връх стои КС, разполагащ с конкретни контролни процесуални механизми²⁸.

За нашата правна система практическата неефективност и ненужност на спирането на делата произтичат от следното: ако след формирането на сила на пресъдено нещо влезе в сила нов закон, който с обратна сила преурежда правоотношенията, ще възникне право на нов иск²⁹; идентично е положението, когато КС установи противоконституционност на закон — или се възстановява действието на противоконституционно отменения или изменен закон, или ще бъдем изправени пред празнота в правото.

2. Преуреждане на заварени правоотношения, възникнали под действието на противоконституционния закон, въобще не се предвижда в чл. 22, ал. 4 от ЗКС. Тази разпоредба има предвид уреждане на настъпилите правни последици от прилагането на противоконституционния закон, а не преуреждане. Мисля, че от гледна точка на върховенството на Конституцията и принципа за разделение на властите съществува опасност един такъв закон за уреждане на правни последици в някои случаи да бъде противоконституционен. Такова би било например положението, ако законът иземе функции на съдебната власт и определи обезщетение или ако пряко се намеси в пределите на договорната свобода и внесе промени в съдържанието на правоотношенията, засягайки придобити права.

3. Никак не съответства на върховенството на Конституцията позицията на проф. Сталев, че спрямо приключените правоотношения след решението на Конституционния съд, обявяващо противоконституционността на закон, не може да има никакво преразглеждане и влезлите в сила държавни актове и правни сделки запазват своята валидност³⁰. След като имат своето основание в един противоконституционен закон, тези настъпили правни последици като конституционно нетърпими следва да бъдат премахнати: ако престациите са извършени (вкл. и въз основа на административен акт), те подлежат на връщане; ако не са извършени — не подлежат на изпълнение; ако влезлите в сила съдебни актове са изпълнени — ще се дължи обезщетение от държавата по чл. 7 от Конституцията, а ако не са изпълнени — трябва да подлежат на отмяна и възобновяване.

4. Тези разсъждения се основават на постулираната невалидност (нищожност) на противоконституционния по съдържание закон. Щом такъв закон е нищожен, решението на КС не може да има за последица отмяната или обезсилването му. Нищожността само се прогласява. Решението на КС няма конститутивно действие. Противоконституционният закон е бил нищожен от момента на приемането му. Затова противоконституционно отмененият или изменен закон не възстановява действието си (не „възкръсва“). Той никога не е преставал да действа. Противоконституционният нищожен закон е създал само една привидност за друга законова уредба на дадените правоотношения и за елиминиране на валидния

закон. Тази привидност се премахва с решението на КС. За целия период на „действието“ на невалидния закон той „не е могъл“ по смисъла на чл. 5, ал. 1 от Конституцията да произведе валидни правни последици, а настъпилите са конституционно нетърпими и следва да бъдат премахнати. Затова от гледна точка на върховенството на Конституцията по чл. 5, ал. 1 не изглежда убедителен изводът на КС в Решение № 22 от 1995 г. по к. д. № 25 от 1995 г., че противоконституционно отмененият или изменен закон възстановява действието си от влизане в сила на решението на КС.

И още нещо. Според чл. 151, ал. 1, изр. 3 от Конституцията противоконституционният закон не се прилага от деня на влизането в сила на решението на КС. От тази разпоредба съвсем не следва, че преди влизането в сила на това решение са възникнали стабилни и непоклатими правни последици, понеже дотогава законът се е прилагал. За такъв „логически скок“ липсват юридически опорни точки. Върховенството на Конституцията осигурява правна стабилност и сигурност само за правоотношенията, които са се развили на основата на валидни закони.

5. Конституцията позволява съдилищата да не прилагат противоконституционни закони. Това съответства на разпоредбите на чл. 5, ал. 1 и чл. 4, ал. 1 от Конституцията. Същевременно чл. 150, ал. 2 от Конституцията забранява на ВКС и ВАС да откажат приложението на противоконституционните закони, тъй като ги задължава да спрат производството по делото и да внесат въпроса в КС. „Посланието“ на тази конституционна разпоредба може да се схваща двойко. Единият вариант на тълкуване — първоинстанционните и въззивните съдилища да отказват приложението на противоконституционни закони, а само ВКС и ВАС да спират делата и да изчакват решението на КС с оглед окончателността на техните (на ВКС и ВАС) актове. Вторият — първоинстанционните и въззивните съдилища въобще да не обсъждат противоконституционността на законите, а да ги прилагат каквито са, а само ВКС и ВАС — да спират делата и да изчакват решението на КС. Първият извод като че ли е по-близо до върховенството на Конституцията. Във всеки случай обаче се оказва, че за да се спази върховенството на Конституцията, трябва да бъде нарушено изискването на чл. 150, ал. 2 от Конституцията. В това е диалектиката на проблема. Разбира се, че спазването на върховенството на Конституцията е по-важна ценност от средството (чл. 150, ал. 2 от Конституцията), което осигурява това върховенство. Затова до промяната на Конституцията, включително и чрез регламентиране на многопосочните и сложни връзки и взаимодействия между КС и съдилищата, разпоредбата на чл. 150, ал. 2 от Конституцията следва да се подложи на качествено поправително тълкуване, в резултат на което тя да не се прилага³¹. Това се налага, защото процесуалната форма на чл. 150, ал. 2 от Конституцията не е адекватна на материалноправното съдържание на чл. 5, ал. 1 от Конституцията, прогласяващ нейното върховенство. Алтернативата на предложеното качествено поправително тълкуване е съдилища-

та да спират делата, като се признае, че се нарушава върховенството на Конституцията.

БЕЛЕЖКИ

¹ Разностранното изясняване на теоретичните аспекти на върховенството на Конституцията е отбелязано от **Танчев, Е.** Политическа и юридическа същност на Конституцията, Съвременно право, кн. 4, 2000, с. 13 и цитираната там литература; подробно — **Стойчев, С.** Конституционно право на Република България, 1995, с. 27—30; от същия автор — Конституционно право на Република България, С., 1998, с. 72—76; **Спасов, Б.** Конституционният съд, С., 1998, с. 120; **Друмева, Е.** Конституционно право, С., 1995, с. 88—89, 111, 129.

² Допуснатият юридически плеоназъм няма практическо значение. Лишена от значение е и досадната употреба на модалния глагол „не могат“; за нея — **Спасов, Б.** Езикови въпроси при съставяне на правните нормативни актове, Правна мисъл, кн. 3, 1994, с. 39.

³ **Танчев, Е.** Цит. съч., с. 14.

⁴ **Ташев, Р.** Новите източници на българското право, С., 1996, с. 20—21; **Михайлова, М.** Правото — воля, субективно, нормативно, социално, С., 1993, с. 47—48; **Михайлова, М.** Теория на правото, С., 1996, с. 102—104.

⁵ **Сталев, Ж.** Сила на решенията на Конституционния съд, обявяващи закон за противоконституционен, в **Сталев, Ж., Неновски, Н.** Конституционният съд и правното действие на неговите решения, С., 1996, с. 12.

⁶ Идеята е разработена подробно за действителността и нищожността на публичните задължения от **Георгиев, В.** Публични правоотношения, С., 1998, с. 188—189 и с. 150. Не виждам пречка неговата убедителна аргументация да бъде пренесена и спрямо законите като публични актове, формиращи определени правила за поведение. Тезата, че противоконституционният закон е нищожен, се поддържа от **Константинов, Е.** Включването на международното във вътрешното право според българската Конституция от 1991 г., Правна мисъл, кн. 1, 1993, с. 60. Обратното становище — че законите са винаги само унищожяеми и никога нищожни се поддържа от **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 13. Аргументът му е, че специфичната компетентност на Народното събрание е да издава закони. Недостатъкът на този аргумент е, че посочената компетентност обхваща само такива закони, които не нарушават върховенството на Конституцията. Другият аргумент на проф. **Сталев** е извлечен от разпоредбата на чл. 22, ал. 3 от ЗКС, според който от контролираните от КС актове са нищожни само издадените от некомпетентен орган. Този аргумент се основава на това, което трябва да се докаже — от цитираната разпоредба на ЗКС не може да се направи извод, че законите, издадени от парламента извън неговата компетентност, не са нищожни.

⁷ **Сталев, Ж.** Теория на законодателството, Съвременно право, кн. 2, 1992, с. 11. Още по-категорично — **Ташев, Р.** Цит. съч., с. 23, подчертава, че решенията на ВАС, установяващи противозаконност на подзаконен нормативен акт на Министерския съвет или на министър, всъщност обявяват тяхната нищожност.

⁸ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 11: „Скицираният инцидентен контрол по чл. 15, ал. 2 от ЗНА *не важи* спрямо законите“. По-точно е: „*не важеше*“ до приемането на новата Конституция.

⁹ Подобна беше и разпоредбата на чл. 25 от Конституцията от 1947 г. **Неновски, Н.** Идеи за конституционен съдебен контрол в България, Съвременно право, кн. 4, 1997, с. 7—11, прави много интересен анализ на научните интерпретации в трудовете на **Ст. Киров, Ст. Баламезов и П. Стайнов** относно разпоредбата на чл. 49 от Търновската конституция и стига до извода, че тя не е съдържала

явна забрана за съдебен контрол върху конституционността на законите от материална (съдържателна) гледна точка.

¹⁰ За конституцията на Германия — **Сталев, Ж.** Сила на решенията..., с. 25. Подобна разпоредба обаче липсва в основния закон на Германия.

¹¹ **Сталев, Ж.** Проблеми на Конституцията и на конституционното правосъдие, С., 2002, с. 58—59. Същото се приема и от ВАС в **Решение № 6993 от 2000 г. по а. д. № 4986/2000 г. I о.:** „Съдебните органи и лица въобще не могат да се занимават с въпроса доколко един закон е противоконституционен. Промулгираните и публикувани по надлежен ред закони са задължителни за тях и те трябва да ги прилагат такива, каквито са. Това следва от чл. 149 от Конституцията, по силата на който право да се проверява доколко един закон е в съответствие с Конституцията е предоставено изключително на КС“; така и **Решение № 5364 от 2000 г. по а. д. № 2722/2000 г. I о. на ВАС.**

¹² **Тодоров, Т.** Гражданство по рождение по чл. 93, ал. 2 от Конституцията, Правна мисъл, кн. 4, 1996, с. 11.

¹³ **Пенев, П.** Конституционно правосъдие, С., 1997, с. 120.

¹⁴ Тезата за разглежданата презумпция е изключително деликатна и представлява несъмнен практически и научен интерес. Най-отчетливо тя е формулирана от проф. **Т. Тодоров** в негово особено мнение към **Решение № 2 от 2002 г. на КС по к. д. № 2/2002 г.:** прилагането на презумпцията за действителност на акта, изискването за правна стабилност и оправданите очаквания на правните субекти, теорията за фактическия функционер и за външната видимост на акта елиминира нищожността на издадения от некомпетентен орган акт и гарантира несмущаваното функциониране на държавното управление. Мисля, че това са ценности на по-стар тип конституционализъм, формирани при подчертано етатистки приоритети, които в нашата конституция са заместени от правата на личността, върховенството на Конституцията, идеята за правовата държава. Човешката презумпция за действителност на акта имплицира своето отрицание. Правната стабилност и оправданите очаквания следва да бъдат в рамките, очертани от върховенството на Конституцията. Теорията за фактическия функционер и за външната видимост на акта няма нормативна опора. Тази теория е изцяло опровергана от Закона за уреждане на правните последици на бракове, сключени в нарушение на чл. 7 от Семейния кодекс — ако тя беше възприета от законодателя, нямаше да има необходимост от валидирането на браковете, сключени пред фактически функционер. Друг е въпросът, че този закон като противоконституционен е невалиден, защото е приет при фрапантно нарушение на разделението на властите.

¹⁵ В статията си *Обща теория на нормативните актове*, Юридически свят, кн. 1, 2002 г., с 11 и сл., раздел V, проф. **Сталев** изразява становище, че разпоредбата на чл. 15, ал. 2 от ЗНА е престанала да действа. Новото разбиране на проф. **Сталев** се основава на два неприемливи аргумента — че има опасност различните съдилища да стигат до различни отговори по един и същи въпрос и че прякото отменително правомощие на ВАС прави ненужен дифузион контрол по чл. 15, ал. 2 от ЗНА. Опасност от различни отговори на съдилищата по един и същи въпрос има и при пряко прилагане на закона, без да съществува конкуренция между закон и подзаконов нормативен акт. Отменителното правомощие може въобще да не бъде въведено в действие, ако ВАС не е сезиран. Член 15, ал. 2 от ЗНА е отражение и на разпоредбите на чл. 4, ал. 1, чл. 114, чл. 115 и чл. 117, ал. 2 от Конституцията. Това ново становище на проф. **Сталев** е предизвикано от нуждата да бъде концептуално последователен: след като поддържа, че съдилищата нямат право на инцидентен контрол върху следконституционните закони, той не би могъл да обясни аналогичното им правомощие по чл. 15, ал. 2 от ЗНА, тъй като от гледище на юридическа логика явленията са от един и същи вид, форма на еднакво правно съдържание.

¹⁶ **Танчев, Е.** Цит. съч., с. 19. Аргументите респектират с изключителната научна добросъвестност на тяхното излагане и обсъждане, въпреки противното разбиране на проф. **Танчев**. Мисля, че са напразни неговите опасения, че вторият, паралелен модел на конституционен контрол от страна на съдилищата би направил излишно съществуването на Конституционния съд. Инцидентният контрол по чл. 15, ал. 2 от ЗНА не обезсмисля съществуването и функционирането на ВАС и неговата компетентност да отменя противозаконни подзаконов нормативни актове. Различни са персоналните пре-

дели на действие на единия и другия вид контрол. Същото важи и за съпоставката на контрола за конституционност, осъществяван от съдилищата и от КС.

¹⁷ **Сталев, Ж.** Сила на решенията..., с. 30.

¹⁸ За такава промяна в ГПК настояваше проф. **Сталев**, Сезиране на Конституционния съд и сигнализиране от съд за противоконституционност на закон, приложим по делото, висящо пред съда, Юридически свят, кн. 2, 1999, с. 13—14.

¹⁹ **Сталев, Ж.** Сила на решенията..., с. 30—31; **Пенев, П.** За прякото действие на конституционните норми в дейността на Конституционния съд и съдилищата, Правна мисъл, кн. 2, 1998, с. 33; **Радев, Д.** Конституционно правораздаване и конституционност, Съвременно право, кн. 1, 1994, с. 104.

²⁰ За разликата между порочния и несвършения нормативен акт — **Сталев, Ж.** Обща теория на нормативните актове, Юридически свят, кн. 1, 2002, с. 15.

²¹ **Сталев, Ж.** Сила на решенията..., с. 32.

²² **Решение № 5 от 2003 г. по к. д. № 5 от 2003 г. В Решение № 3 по к. д. № 2 от 1993 г.** КС отрича възможността да се открие производство по оспорване на стенографския протокол от заседанието на Народното събрание. Тази възможност обаче съществува за съставите на ВКС и ВАС.

²³ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 19.

²⁴ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 22—24.

²⁵ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 25—26.

²⁶ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 27.

²⁷ **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 31—32. Задължението за въздържане и атакуемостта на актовете и действията, извършени в нарушение на това задължение, са лишени от каквато и да е нормативна опора. Те не могат да бъдат изведени и по тълкувателен път. Без тях обаче предлаганият от проф. **Сталев** модел не функционира, защото ще се окаже, че се нарушава равенството пред закона по чл. 6, ал. 2 от Конституцията — правните субекти и държавните органи, които са „успели“ да изпреварят решението на КС, ще бъдат в различно положение от тези, които са го изчакали.

²⁸ За чл. 100, ал. 1, пр. 1 от Германския основен закон — **Златарева, М.** Конкретен нормен контрол за конституционност във Федерална Република Германия и Република България, Юридически свят, кн. 2, 1999, с. 50.

²⁹ **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право, С., 2002, с. 548.

³⁰ **Сталев, Ж.** Сила на решенията..., с. 27—28.

³¹ **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ, Обща част, Дял I, с. 134.

В бр. 2 от 2003 г. на сп. „Съвременно право“ е посочено неправилно, че г-н Явор Зартов е адвокат. Редакцията на списанието се извинява на автора — г-н Зартов, за допуснатата грешка.

ДИСКУСИОННИ ПРОБЛЕМИ ОТНОСНО НЕПРЕДПАЗЛИВАТА ВИНА

*Евдокия Кемалова**

*Кръстю Кръстев***

Въпросите, свързани с непредпазливата вина в наказателното право, винаги са се отличавали със своята изключителна проблемност и сложност. Това важи особено за отделни страни на тази форма на вината, които пораждат различия в теорията и определени затруднения в правоприложната дейност.

Само някои от спорните проблеми ще бъдат предмет на разглеждане, а именно:

1. Относно възможността за непредпазливо причиняване на желани от дееца общественоопасни последици.
2. Относно възможността за непредпазливо извършване на формални престъпления.
3. Отграничаване на съзнаваната непредпазливост от случайното деяние и от евентуалния умисъл.
4. Критерии на непредпазливата вина.

I.

При съзнаваната непредпазливост е налице позитивно интелектуално отношение към общественоопасните последици. Деецът предвижда тяхното настъпване, макар само по принцип, но позитивен волеви компонент под формата на искане или допускане на тези последици при тази форма на непредпазливост не е налице.

При несъзнаваната непредпазливост и интелектуалният, и волевият компонент носят негативен характер — деецът нито предвижда, нито иска или допуска общественоопасните последици, макар че в съзнанието му са налице всички необходими психически, включително волеви предпоставки за тяхното предвиждане и предотвратяване.

* Съдия в Апелативния съд — Пловдив.

** Бивш военен съдия.

Вън от съмнение е, че позитивния *волеви* компонент на умисъла — искане или допускане на общественноопасните последици, не се включва в същността, респ. в понятието за непредпазливостта в двете ѝ разновидности.

Теорията и съдебната практика обаче все още остават задължени към решаването на другия въпрос: съвместима ли е непредпазливата вина с наличието в нейното съдържание на позитивен волеви момент — например с искане на общественноопасните последици от дееца. Каква би била формата на вината в случаите, когато деецът не е предвиждал настъпването на общественноопасните последици, бил е длъжен и е могъл да ги предвиди, но в същото време е искал тяхното настъпване, т. е. каква би била правната фигура, ако при условията на несъзнавана непредпазливост деецът по принцип е искал настъпването на съставомерните последици?

Първото възможно решение на поставения въпрос се съдържа в тезата, че такава правна фигура е фактически невъзможна — не е възможно непредпазливото причиняване на *желани* от дееца последици. От друга страна, предвиждането на общественноопасните последици е предпоставка за тяхното искане — преди да иска или не определени общественноопасни последици, деецът трябва да си ги представи. Без ясна представа за последиците, волевото отношение към тях е невъзможно.

В действителност обаче между предвиждането и искането на общественноопасните последици не винаги има пълно съвпадение както по време, така и относно характера на последиците. В един момент деецът може да е убеден в тяхното настъпване, а по-късно у него могат да възникнат други представи за тези последици — например, че изобщо няма да настъпят или че настъпилите ще имат съществено различен характер. При това тези промени в представите на дееца може да не са свързани с промени във волевото му отношение — деецът например може да продължава да иска умъртвяването на пострадалия, макар вече да е убеден, че използваните от него средства или способности ще му причинят само телесни увреждания. Ако новите представи на дееца се окажат погрешни и исканите, но вече неподвиждани последици неочаквано за него се реализират, ще стои въпросът за формата на вината — пряк умисъл или несъзнавана непредпазливост. За по-голяма конкретност ще посочим използвания в други подобни случаи пример от правната доктрина: Х с цел да умъртви У взел пистолета си и се отправил към дома му, но пътем съобразил, че пистолетът е без пълнител и тогава решил да го използва, за да го обезоръжи. С насочен към него пистолет той го заставил да му се подчини, но преди да го обезоръжи, натиснал неусетно спусъка. Неочаквано за Х бил произведен изстрел, от който последвала смъртта на У. Впоследствие било установено, че синът на Х предния ден заредил пистолета с пълнен пълнител.

Второто възможно решение на поставения въпрос се съдържа в тезата, че в случая следва да се приеме наличието на пряк умисъл, тъй като причинените от

деянието общественоопасни последици са били искани от дееца. Обстоятелството, че при самото извършване на деянието те не са били предвиджани, е без съществено значение.

В действителност от значение са само представите на дееца по време на извършване на деянието. Представите, които той е имал например далеч преди начеването на деянието, са без правно значение. От друга страна, за наличието на умисъл интелектуалният момент е толкова необходим, колкото и волевият — не е умишлено деянието както когато деецът не е предвиждал, така и когато не е искал общественоопасните му последици. По принцип по този въпрос в теорията и съдебната практика няма различия.

Третото възможно решение на поставения въпрос се съдържа в тезата, че в случая е налице несъзнавана непредпазливост. Това всъщност е единствено правилната теза. За наличие на тази разновидност на непредпазливостта е необходимо и достатъчно деецът да не е предвиждал настъпването на общественоопасните последици, да е бил длъжен и да е могъл да ги предвиди. Кумулативната даденост на тези три компонента винаги е равнозначна на несъзнавана непредпазливост, независимо от наличието на определени факултативни компоненти в нейното съдържание.

От друга страна, прекият умисъл губи своята специфична същност, ако от съдържанието му отпадне интелектуалният компонент, защото това би означавало, че деецът не предвижда общественоопасните последици. И ако в конкретния случай той е бил длъжен и е могъл да ги предвиди, не може да има съмнение относно наличието на несъзнавана непредпазливост.

Наистина основните положения в теорията на наказателното право се установяват с оглед на традиционните и класически хипотези за формиране на умисъла, а именно — в органическо *единство* между неговото интелектуално и волево съдържание. Когато това единство обаче е нарушено и един от компонентите не е налице, за умисъл не може да се говори. Това следва от категоричната разпоредба на чл. 11 НК.

По аналогичен начин може да се постави въпросът за възможността за непредпазливо причиняване на *желаните* от дееца общественоопасни последици при условията на съзнавана непредпазливост и в частност — каква би била формата на вината в случаите, когато деецът е предвиждал принципната възможност за настъпване на общественоопасните последици, които е мислил да предотврати, ако тези последици са искани от него?

За правилното решение на поставения въпрос е необходимо да се изясни в какво се изразява реалното психическо отношение на дееца към общественоопасните последици при условията на съзнавана непредпазливост. В теорията и съдебната практика обикновено се приема, че при самонадеяността деецът предвижда само принципната възможност за настъпване на общественоопасните последици,

но в същото време той неоснователно е уверен, че в конкретния случай те няма да настъпят. Ако разглеждаме тази увереност само като интелектуално отношение към общественотоопасните последици, т. е. само като определена представа за тяхното ненастъпване, би могло да се приеме, че и самонадеяността е съвместима с *искането* на общественотоопасните последици от дееца.

В действителност обаче отношението на дееца към общественотоопасните последици не е само интелектуално, но и волево — в неговото съзнание има не само определени представи относно ненастъпването на общественотоопасните последици, но и волева насоченост към тяхното предотвратяване. Ето защо деянието, при извършване на което деецът е мислил, т. е. възнамерявал да предотврати възможните общественотоопасни последици е несъвместимо с тяхното *искане* от него. И обратно — в случаите, при които деецът *иска* настъпването на възможните общественотоопасни последици, не може да става въпрос за самонадеяност.

Разбира се, при самонадеяността е напълно възможно едно положително *емоционално* отношение на дееца към общественотоопасните последици въпреки стремежа му да ги предотврати. Напълно е възможно например поради страх от наказателна отговорност деецът да се стреми към предотвратяване на един емоционално желан за него престъпен резултат. Това са случаи на несъвпадение между емоционалното и волевото отношение, които обикновено възникват и съществуват в единство¹. Волевото отношение към общественотоопасните последици изразява искане от дееца за тяхното настъпване не изобщо, а само като *резултат* на собствените му волеви усилия. Такова волево отношение е несъвместимо със самонадеяността. С оглед на това непредпазливото причиняване на желаните от дееца общественотоопасни последици е възможно само при условията на небрежност, но не и при условията на самонадеяност.

II.

В теорията на наказателното право като формални се определят престъпленията, в състава на които не се включват общественотоопасни последици, а като резултатни — които се характеризират с определени съставомерни резултати. От формално нормативно гледище текстът на чл. 11, ал. 3 НК по своята редакция е пригоден само за резултатни, а не и за формални престъпления, тъй като непредпазливият характер на деянието се определя от отношението на дееца не към деянието като цяло, а само към неговите общественотоопасни последици. Редакцията на този текст дава основание за различни схващания в доктрината относно възможността за непредпазливо извършване на формални престъпления.

Някои автори считат, че „престъпната самонадеяност по самата своя същност е възможна само при такива престъпни деяния, при които е налице резултат в тесен смисъл на думата, тъй като при тази форма на вина лицето, предвиждайки възможността за настъпване на вредата, е разчитало да я предотврати“².

Други автори приемат, че непредпазливите престъпления независимо от формата на непредпазливостта могат да бъдат само резултатни — нещо повече, непредпазливи поначало са само резултатните престъпления на реално увреждане и само по изключение — застрашаващите³.

Според Манчев поначало непредпазливи могат да бъдат както материалните, така и формалните престъпления. При това той също поддържа, че формалните престъпления могат да се извършват както при условията на съзнавана, така и при условията на несъзнавана непредпазливост. Манчев обаче счита за необосновано да легитимира едно такова прекомерно разширяване на кръга на наказателната репресия, която да обхваща и непредпазливи деяния без съставомерни последици⁴.

Накрая, много автори поддържат, че в сега действащия Наказателен кодекс са въздигнати в престъпления само материални, а не и формални престъпни състави⁵.

Тезата, че съгласно чл. 11, ал. 3 НК липсва правна възможност за непредпазливо извършване на формални престъпления, според нас е несъстоятелна. Относно несъстоятелността на тази теза обаче има две различни гледища в доктрината.

Според някои автори тази теза е несъстоятелна, тъй като между тъй наречените резултатни и формални престъпления изобщо няма съществени различия. Това е така, защото както съставомерните, така и несъставомерните последици еднакво са предмет на задължително установяване по делото, необходимо за определяне характера и степента на обществената опасност на деянието⁶.

Това схващане не установява убедително възможността за непредпазливо извършване на формалните престъпления, тъй като неоправдано елиминира обстоятелството, че формата на вината се определя от отношението на дееца единствено към *съставомерните* обстоятелства.

В действителност непредпазливото извършване на всяко престъпление, независимо дали е резултатно или формално, е израз на непредпазливо осъществяване на съставомерните обстоятелства, включително съставомерните последици, ако има такива. Според Долапчиев „фактическите обстоятелства, които принадлежат към състава на престъплението, образуват неговия резултат в наказателноправен смисъл“⁷. Следователно в понятието за престъпен резултат той включва всички съставомерни обстоятелства. Това определя възможността за непредпазливо извършване на формалните престъпления и при сегашната редакция на чл. 11, ал. 3 НК, защото, както правилно отбелязват други автори, общественотоопасните последици при формалните престъпления са органически включени в самото престъпно деяние⁸.

Извършването на формалните престъпления обаче е възможно само при условията на несъзнавана непредпазливост, когато деецът, макар и да е могъл и да е бил длъжен да осъществи определено поведение, не е сторил това поради невни-

мание или други неизвинителни причини. Съзнаваната непредпазливост е възможна само по отношение на съставомерните *последници* на деянието, които деецът разчита да предотврати, а не и по отношение на съставомерните обстоятелства на самото престъпно деяние, което той извършва.

Трудно може да се приеме и тезата, която оспорва социалноправната обосновааност на възможността за непредпазливо извършване на формални престъпления. В определени случаи обществената опасност на някои деяния е достатъчно висока и без да са включени в състава им общественоопасни последници, поради което въздигането им в непредпазливи престъпления би било обществено оправдано.

Текстът на чл. 11, ал. 3 НК все пак е формално пригоден само за резултатни престъпления. Редакцията на този текст би могла да бъде по-прецизна, за да изключи всяко съмнение относно възможността за непредпазливо извършване на формални престъпления. Законодателят обаче не се счита за обвързан с тази редакционна непрецизност и е предвидил редица състави на непредпазливи формални престъпления, като тези по чл. 367, ал. 2, чл. 389, ал. 1 и 2, чл. 391, ал. 1, чл. 392, ал. 1 НК и др.

III.

Определението на случайното деяние в чл. 15 НК не съдържа всички признаци, необходими за отграничаването му от съзнаваната непредпазливост. Съгласно този текст случайно е деянието, при което деецът не е бил длъжен или не е могъл да предвиди настъпването на общественоопасните последници. В това определение директно е формулиран разграничителният белег между несъзнаваната непредпазливост и случайното деяние, но не и между съзнаваната непредпазливост и случайното деяние. Това е така, защото при съзнаваната непредпазливост деецът предвижда настъпването на общественоопасните последници, макар и само по принцип. Разграничителният белег между съзнаваната непредпазливост и случайното деяние следва да се търси в отношението на дееца към предотвратяването на общественоопасните последници.

При съзнаваната непредпазливост деецът предвижда настъпването на общественоопасните последници, но е уверен, че при извършването на деянието тези последници няма да настъпят. Основанието за обществено-политическата укоримост на деянието, самата същност на съзнаваната непредпазливост се изразява в лекомисления характер на увереността, че съставомерните последници ще бъдат предотвратени, в това, че деецът не е положил всички необходими усилия да се ориентира правилно във фактическата обстановка и да установи необосноваността на своята увереност. Необоснованата увереност, че общественоопасните последници няма да настъпят, е укорима тогава, когато е лекомислена, когато деецът е

могъл и е бил длъжен да установи нейната необоснованост и да съобрази своето поведение с това.

Когато обаче увереността, че общественотоопасните последици няма да настъпят, се е оказала необоснована поради обстоятелства, които деецът не е могъл или не е бил длъжен да предвиди, тогава не би могло да се говори за съзнана непредпазливост, тъй като деянието би било случайно. Това е възможно само когато конкретното настъпване на общественотоопасните последици не се е реализирало в съответствие с тяхното предвиждане от дееца. Когато конкретното настъпване на общественотоопасните последици се е реализирало в съответствие с тяхното предвиждане от дееца — това означава, че той е бил в състояние да схване необосноваността на своята увереност в предотвратяването на съставомерните последици и за случайни деяния не може да се говори.

Някои проблеми пораждат и различията между съзнаваната непредпазливост и евентуалния умисъл. Те засягат както интелектуалните, така и волевите компоненти в субективната страна на деянието. В интелектуално отношение при евентуален умисъл деецът на общо основание предвижда настъпването на общественотоопасните последици, а при съзнаваната непредпазливост ги предвижда само по принцип, като в конкретния случай е уверен в тяхното ненастъпване. Тази увереност обаче не е стопроцентова. И при най-вероятното ненастъпване на съставомерните последици съществува абстрактна възможност за тяхното настъпване.

Ето защо понятията допускане или недопускане в своя интелектуален нюанс се нуждаят от прецизиране, тъй като те не се напълно взаимно изключват. Има хипотези, при които приемането на възможността за настъпване на съставомерните последици още не е указание дали деецът допуска или не допуска тяхното настъпване, т. е. дали е налице евентуален умисъл или съзнана непредпазливост.

Разграничителният критерий трябва да се търси в предпоставките и характера на възможността за тяхното настъпване или ненастъпване. Ако в представите на дееца ненастъпването на съставомерните последици е проява на обективна случайност, на шанс, на щастлив случай, би било налице евентуален умисъл. И обратно — ако деецът е разчитал за ненастъпването на общественотоопасните последици на конкретни обстоятелства, би била налице съзнана непредпазливост.

Допускането на съставомерните последици при евентуален умисъл обаче съдържа и волеви момент, изразяващ се в съгласяване, респективно примиряване с настъпването на съставомерните последици. Обратно — наличието на такъв момент изключва съзнаваната непредпазливост.

Посочените по-горе критерии не винаги еднозначно се тълкуват и прилагат в съдебната практика. Показателно в това отношение е решение № 59/94 г. на ОСНК на ВС, с което се приема евентуален умисъл в действията на виновния, който, управлявайки лек автомобил в пияно състояние, е допуснал редица груби

нарушения, в резултат на което е причинил смъртта на четирима души, при което е бил застрашен и собственият му живот.

Върховният съд приема, че деецът не е бил уверен в ненастъпването на общественоопасните последици, а обратно — допускал тяхното настъпване и се отнасял пренебрежително към това, включително и към причиняване на собствената си смърт. Липсата на такава увереност у дееца ВС обосновава по следния начин:

а) такава увереност не е налице, когато деецът не разчита на конкретни обстоятелства, а на шанса, на това, че *много пъти* е имало подобна ситуация и до причиняване на общественоопасни последици *не се е стигало*.

б) водачът по време на управлението на лекия автомобил не е имал необходимите качества и пригодност и не са били налице предпоставките за безопасно движение, които да обуславят съответната наличност на субективна увереност, че общественоопасните последици няма да настъпят.

Тези постановки в цитираното решение на ВС имат принципно значение. Когато се говори, че при съзнаваната непредпазливост деецът трябва да разчита на конкретни обстоятелства за ненастъпването на съставомерните обстоятелства, се имат предвид не обстоятелствата, които са от естество обективно да обосноват увереността на дееца в тяхното ненастъпване. От значение в тези случаи са всички обстоятелства, които са от естество *субективно* да го уверят в тяхното ненастъпване. От значение за съзнаваната непредпазливост е *субективната* увереност на дееца, а не нейната обосновааност. Обективно тази увереност е винаги необоснована и степента на тази необосновааност е без значение за формата на вината.

Когато *много пъти* едни и същи нарушения не *причиняват* съставомерни последици и на този факт се основават представите и мотивите на дееца за извършване на деянието, не може да има съмнение в неговата субективна увереност за тяхното ненастъпване и в конкретния случай, т. е. не може да има съмнение, че в представите на дееца тяхното ненастъпване не е въпрос на шанс, а на конкретни обстоятелства от практическия му опит.

Вярно е, че в случая „не са били налице предпоставките за безопасно движение, които да обуславят съответната наличност на субективната увереност у дееца, че общественоопасните последици няма да настъпят“, т. е. вярно е, че тази негова увереност не е била обективно обоснована. Това обаче кореспондира на самата същност на съзнаваната непредпазливост — ако увереността на дееца беше обективно обоснована или нейната необосновааност не беше лекомислена, а беше напълно извинителна с оглед на конкретната фактическа обстановка и възможностите на дееца — тогава не би имало изобщо непредпазливост.

При това необосновааната субективна увереност у дееца относно ненастъпването на съставомерните последици е елемент от съзнаваната непредпазливост, независимо дали тази увереност се основава на особености в познавателния процес или на особености в *психичното* състояние на дееца и в частност в състояние,

произтичащо от алкохолно опиване. С оглед на това констатациите в решението на ВС за демонстративните прояви на подсъдимия — правените от него обиколки с автомобила около къщата „за да покаже, че в пияно състояние може да управлява автомобил“, установяват наличието у дееца на явно повишена самоувереност в личните му възможности, състояние, което не следва да се елиминира при определяне характера и формата на вината.

В тази връзка е необходимо да се подчертае значението на принципното положение, че разграничителният белег между евентуалния умисъл и създаваната непредпазливост трябва да се търси в *самата* субективна увереност относно ненастъпването на съставомерните последици, а не в характера на *причините*, които са довели до такава увереност.

Всичко това прави крайно необезопасителни съображенията, по силата на които ВС приема, че при установената фактическа обстановка извършеното от подсъдимия изразява неговото *съгласие* с възможните съставомерни последици, включително и неговата готовност за самоубийство. Такъв извод трудно може да се съгласува даже само с характера на свързаните с алкохолното опиване мотиви, от които са били продиктувани допуснатите нарушения. По *правило* в пияно състояние увереността в предотвратяването на престъпните последици е не само налице, но е твърде завишена и *прекомерно* необоснована и за евентуален умисъл в случая трудно може да се говори, особено когато общественото опасните последици застрашават самия живот на подсъдимия. Разбира се, от това правило са възможни отделни изключения, но за тяхното установяване са необходими конкретни доказателства, включително такива, свързани с особеното психично състояние на дееца.

IV.

Критериите на непредпазливостта се използват обикновено при нейното отграничаване от случайното деяние. Те се прилагат при установяване дали и кога деецът е бил длъжен и е могъл да предвиди общественото опасните последици, като се изхожда от възможността за прилагане на различни критерии. Обикновено се счита, че този проблем е налице само при несъзнаваната непредпазливост, доколкото в нейното легално определение изрично са посочени две различни изисквания към дееца — „*да е длъжен и да може*“. Всъщност подобни изисквания са налице не само при несъзнаваната, но и при съзнаваната непредпазливост, само че при нея деецът е длъжен и е могъл да разбере необосноваността на своята увереност в ненастъпването на последиците, а при небрежността се касае до самото предвиждане на тези последици ⁹.

В теорията и съдебната практика доминира схващането, според което задължението за предвиждане на общественото опасните последици по чл. 11, ал. 3 НК се

определя по обективен критерий, а възможностите за тяхното предвиждане се определят по субективен критерий.

При обективен критерий задължението се преценява от гледище на обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието, а при субективен критерий — възможностите за предвиждане се преценяват от гледище на конкретните условия, при които се извършва деянието, включително и индивидуалните особености на дееца. Ето защо обективният критерий се обозначава още като абстрактен, а субективният — като конкретен.

Интерес представляват проблемите, свързани със съотношението между задължението и възможностите на дееца да предвиди и предотврати обществено-опасните последици, когато такава възможност *не е налице*. Според Лютов в такива случаи задължението за спазване на определено поведение, взето като общоважашо правило, „губи своя социален и юридически смисъл, тъй като не прераства в субективно задължение за дееца“¹⁰.

Тази теза трудно може да намери опора в закона. Обстоятелството, че деецът не е могъл да се съобрази с обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието и поради това тези изисквания не прерастват в субективно задължение, не означава, че те губят своята правна сила като общоважашо правило. Ако това би било така, ако обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието губят своята правна сила при невъзможност да бъдат съобразени от дееца, това би означавало да квалифицираме извършеното в случая не само като невиновно, но и като правомерно деяние. А в действителност всяко неспазване на обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието е израз на неговата противоправност, независимо дали е извършено виновно или невиновно.

Съотношението между задължението и възможността на дееца за предвиждане и предотвратяване на общественоопасните последици поражда и други проблеми, свързани с *разграничаването* на противоправния и непредпазливия характер на деянието. Някои автори, като отъждествяват обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието със задължението на дееца за съобразяване с тези изисквания, считат, че тяхното изпълнение е израз на самата противоправност на деянието. „Обективният критерий — посочва Манчев — се прилага, за да се определи противоправността на непредпазливите деяния“, а самата противоправност е положителен отговор на въпроса — „задължен ли е бил деецът да предвижда престъпния резултат и да го избегне“. Наличието или отсъствието на задължение за предвиждане на общественоопасните последици според Манчев е елемент на противоправността, а не на непредпазливостта на деянието. Ето защо, когато деецът не е задължен да предвижда общественоопасните последици, деянието е правомерно, респ. несъставомерно. Според Манчев противоправното деяние би било собствено непредпазливо само когато деецът е *могъл* в конкрет-

ния случай да предвиди и предотврати резултата и в този случай е приложим единствено субективният критерий¹¹.

В действителност, макар и да съществува пряка връзка между обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието и задължението за предвиждане на общественоопасните последици по чл. 11 ал. 3 НК, между тях има принципни различия. Обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието предписват определен начин за неговото извършване — в тяхното нарушаване се изразява противоправният характер на деянието. Тук е приложим само обективният критерий. Индивидуалните особености на субекта, включително неговите субективни възможности са без значение за обективната валидност на установените правила на безопасност. Другояче стои въпросът със задължението за предвиждане на общественоопасните последици по чл. 11, ал. 3 НК. То е елемент от непредпазливата вина и определя задължителността на правилата за безопасност за *конкретния* деец. Задължението по чл. 11, ал. 3 НК е двойко определено: от обективно установените правила за безопасност и от конкретните условия при извършване на деянието. Това е *субективно* задължение. Докато за правилата за безопасност е без значение дали деецът е могъл или не е могъл да се съобрази с тях, за задължението по чл. 11, ал. 3 НК важи обратното — това задължение е валидно само доколкото деецът е в състояние да се съобрази с него. Ето защо в тези случаи се прилагат различни критерии: обективен — когато се преценява задължението с оглед на неговото *съдържание*, и субективен — когато се преценява неговата валидност за *дееца* — индивидуалната му възможност да се съобрази с него, възникване на конкретни основания за такова задължение — предходно действие, определена длъжностна функция, определено договаряне при поемане на задължение и други подобни.

С оглед на това трудно може да се приеме тезата, според която задължението по чл. 11, ал. 3 НК е елемент от противоправността. Тази теза е несъвместима с разпоредбата на цитирания текст, според която самата същност на непредпазливата вина е изградена от два компонента — задължение и възможност за предвиждане на общественоопасните последици. Деянието е противоправно винаги, когато при неговото извършване не са спазени обективно установените правила за безопасност, но то би било виновно, когато деецът е бил *задължен* да съблюдава техните изисквания, и би било невиновно, когато върху него не е тежало такова задължение. Непредпазливостта следователно е изключена не само поради невъзможност на дееца да се съобрази с изискванията за безопасно извършване на деянието, но и поради липсата на такова задължение за конкретния деец.

Колкото се касае до характера на съотношението между задължението и възможностите на дееца за предвиждане по чл. 11, ал. 3 НК, това е съотношение на *взаимозависимост*. Вече посочихме, че възможностите на дееца за предвиждане и предотвратяване на общественоопасните последици определят границите на за-

дължението за такова предвиждане и предотвратяване — задължението е валидно само доколкото деецът би *могъл* да се съобрази с него. Налице е обаче и обратната зависимост — задължението на дееца за предвиждане и предотвратяване определя границите на правната релевантност на неговите възможности за това. Ако възможностите на дееца за предвиждане и предотвратяване на общественноопасните последици надхвърлят границите на неговото задължение, критерият за непредпазливата вина следва да изхожда от границите на *дължимата*, а не на *възможната* предпазливост. Правно релевантна е само онази възможност за предвиждане и предотвратяване на общественноопасните последици, която деецът е имал в границите на *дължимото* от него поведение, но не и извън тези граници. Ако например медицинско лице X предаде на друго медицинско лице У погрешно вместо съответния лекарствен препарат силна отрова, последващото действие на У, от което непосредствено е била причинена смъртта на пострадалия, ще бъде противоправно, но не и виновно, ако за извършване на необходимата проверка е бил *задължен* по предварително установен ред X, а не У. Непроявената в случая *възможна* предпазливост от У не е от естество да обоснове наличие на непредпазлива вина за него.

Колкото се касае до определяне на *възможностите* на дееца за предвиждане и предотвратяване на общественноопасните последици, в теорията и в съдебната практика няма различия, че тук единствено възможен е субективният критерий.

В доктрината и съдебната практика има известни различия и по въпроса за правната природа на обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието. Някои автори считат, че тези изисквания трябва да произтичат само от разпореда на нормативен акт, а не и от морални норми или установената практика, като се основават на „принципа, че всичко, което не е изрично забранено от правните норми, е позволено“¹². Подобни схващания са застъпени и в отделни решения на ВС, според които обективно установените изисквания за безопасно извършване на деянието трябва да представляват „конкретни правила от нормативен акт, а не да се изхожда от някакви извъннормативни изисквания и преценки за дължимо поведение“ (р. № 566/65г. III н. о.)

В теорията и съдебната практика доминира единствено правилното схващане, според което при непредпазливите престъпления нито е възможно, нито е необходимо изискванията за безопасно извършване на деянието да произтичат само от правнонормативен акт. Разнообразието от проявни форми на дължимата предпазливост не подлежи на пълно нормативно регулиране. Това важи и за престъпленията, свързани с дейност, представляваща източник на повишена опасност. Редица професии, производствени и други дейности не са и не могат да бъдат изцяло регламентирани с нормативни актове¹³. Голяма част от изискванията за тяхното безопасно извършване произтичат от установени в науката и практиката положения и оценки, а не от нормативни актове¹⁴. И това не е в нарушение на определе-

ни принципи в действащото право, защото, както основателно посочва Долапчиев, непредпазливите престъпления са въздигнати в закона като такива, „макар че самите им състави съдържат признаци, чието съдържание трябва да се търси извън действащото право“¹⁵.

БЕЛЕЖКИ

¹ Случаите на несъвпадение между емоционалното и волевото отношение са добре изяснени от академик Михалчев в студията му „Мястото на принудата в учението за свободата на волята“, Известие на Института по философия, С., 1961, с.46. Според него в едни случаи определени компоненти от *исканото* могат да бъдат дадени в светлината на неудоволствието, а в други — даденото в светлината на удоволствието може да бъде изключено като компонент на *исканото* по волята на дееца.

² **Макашвили, В., Г.** Ответственность за неосторожность, М., 1957, с. 159.

³ **Гиргинов, А.** Коментар на НК, Обща част, т. 1, 1999, с. 150.

⁴ **Манчев, Н.** Вината в наказателното право, 1969, с. 247.

⁵ **Стойнов, Ал.** Наказателно право, Обща част, 1999, с. 265., **Манчев, Н.** Цит. съч., с. 246, **Гиргинов, А.** Цит. съч., с. 150.

⁶ **Манчев, Н.** Цит. съч., с. 245.

⁷ **Долапчиев, Н.** Наказателно право, Обща част, 1936, с. 260.

⁸ **Злобин, Г. А. и Б. С. Никифоров.** Умысел и его формы, М., 1972, с. 38.

⁹ **Ненов, Ив.** Наказателно право, Обща част, 1972, с. 340.

¹⁰ **Лютов, К.** Професионална непредпазливост в наказателното право, 1958, с. 123.

¹¹ **Манчев, Н.** Цит. съч., с. 260.

¹² **Стойнов, Ал.** Цит. съч., с. 269.

¹³ В същия смисъл **Лютов, К.** Цит. съч., с. 114: „не е възможно да се установят предварително рамките на необходимата и изисквана внимателност дори и за всяка професия поотделно, тъй като, от една страна, всяка професия обхваща множество различни дейности, а от друга — всяко такова действие може да бъде извършено при невъобразимо разнообразни условия“.

¹⁴ **Манчев, Н.** Цит. съч., с. 268.

¹⁵ **Долапчиев, Н.** Цит. съч., с. 58.

МЛАДИ АВТОРИ

ЗА ПОНЯТИЕТО ИЗКЛЮЧИТЕЛНО ТЕЖКО ПРЕСТЪПЛЕНИЕ В НАКАЗАТЕЛНИЯ КОДЕКС

*Невена Орманджиева**

Наказанието доживотен затвор бе въведено в системата на наказанията на НК през 1995 г. и предвидено в редица разпоредби на особената част като възможна санкция наред с наказанието лишаване от свобода и съществуващото все още към този момент смъртно наказание. С отмяната на смъртното наказание през 1998 г. бе въведено наказанието доживотен затвор без замяна като временна и изключителна мярка „за най-тежките престъпления, които заплашват основите на републиката, както и за други особено опасни умишлени престъпления“ (чл. 37, ал. 2 НК).

Доживотният затвор е изключително по своята тежест наказание. Затова законът ограничава неговото прилагане с изискването конкретно извършеното престъпление да е изключително тежко (чл. 38а, ал. 2 НК). За да бъде наложено наказанието доживотен затвор без замяна, е необходима преценка на съда, че извършеното престъпление е изключително тежко и целите, посочени в чл. 36 НК, не могат да се постигнат чрез по-леко наказание (чл. 38, ал. 1 НК). Въвеждайки изключителната тежест на престъплението като основна предпоставка за прилагане на наказанието доживотен затвор, законодателят не определя съдържанието на това понятие. Това е от съществено значение, защото във всички разпоредби от особената част на НК, предвиждащи наказанието доживотен затвор или доживотен

* Асистент във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“.

затвор без замяна, като негова алтернатива е установено наказанието лишаване от свобода. А именно характеристиката на извършеното престъпление като изключително тежко е разграничителният критерий за прилагане на наказанията доживотен затвор и лишаване от свобода.

Това определя необходимостта да бъде разгледано значението на понятието изключително тежко престъпление, като се очертаят факторите и критериите, от които то се обуславя, и се разкрият проблемите, свързани с неговото определяне, приложение и отношение към други понятия в НК.

Понятието „изключително тежко престъпление“ не е легално определено в НК. То не може да бъде дефинирано и чрез легалното определение за „тежко престъпление“ по чл. 93, т. 7 НК, защото то е основано на вида и размера на предвиденото в особената част на НК наказание — лишаване от свобода повече от 5 години, доживотен затвор или доживотен затвор без замяна. Остава изключителната тежест на престъплението да бъде преценявана от гледна точка на степента на обществена опасност, проявила се в конкретния случай, и която с оглед на използваното от законодателя наречие „изключително“ трябва да бъде много, в най-висока степен проявена¹. Това от своя страна води до необходимост от съпоставка и степенуване на обществената опасност, проявяваща се по принцип при т. нар. обикновени случаи на съответния вид престъпление и степента на обществена опасност на конкретно извършеното престъпление.

Основен фактор за определяне на понятието изключително тежко престъпление следователно се явява степента на обществена опасност. В правната теория тя се определя като количествена характеристика, отразяваща доколко е засегнат обектът на престъплението². Степента на обществена опасност се определя от множество обстоятелства — характера и значението на обществените отношения, които са обект на престъплението; характера и степента на отрицателното въздействие върху обекта (т. е. различните степени на неговото застрашаване или увреждане); наличието или отсъствието на допълнителни несъставомерни последици; характера на деянието, специфичните начини и средства, използвани за неговото извършване, както и условията на време, място и обстановка, при които е осъществено; особеностите на субекта на престъплението и на субективната страна (подбудите, целите на извършителя, психичното му състояние при вземане на решението и др.). Тези фактори, взети в тяхната съвкупност и като се отчете специфичното им проявление и значение във всеки отделен случай, могат да обусловят по-ниска или по-висока степен на обществена опасност на извършеното престъпление, включително да го очертаят като изключително тежко.

В тази насока е и практиката на ВС по чл. 38 и 38а НК. Трябва да се отбележи неголемият брой решения, които анализират понятието изключително тежко престъпление. В част от практиката на ВС (почти половината от решенията по чл. 38 НК) или се поставя акцент общо върху задължението на съда да изложи убедител-

ни съображения, че престъплението е изключително тежко и целите по чл. 36 НК не могат да се постигнат чрез по-леко наказание, или се разглежда и анализира само втората от тези две предпоставки³.

Сред решенията на ВС, които обсъждат понятието изключително тежко престъпление, могат да се очертаят три подхода за неговия анализ: решения, които дават дефиниция на понятието изключително тежко престъпление и посочват критериите за неговата преценка; решения, в които се посочват само факторите, определящи изключителната тежест на престъплението, без да се дава определение на понятието⁴, и решения, които определят изключително тежкото престъпление въз основа на легалното определение за особено тежък случай по чл. 93, т. 8 НК.

В решенията, които съдържат самостоятелно определение за изключително тежко престъпление, то е дефинирано по един и същи начин — като престъпление, което съдържа всички признаци на престъпния състав и разкрива особено висока степен на обществена опасност, надхвърляща значително тази на обикновените случаи на същото престъпление⁵. Така очертаното понятие за изключително тежко престъпление е изградено върху два елемента — от една страна, изискването да са налице всички признаци от обективна и субективна страна, характеризиращи обикновените случаи на съответния вид престъпление, а от друга страна — изискването да е налице повишена степен на обществена опасност на извършеното престъпление в сравнение с обикновените случаи. В този смисъл в практиката на ВС се подчертава, че освен всички елементи на престъпния състав в конкретния случай трябва да е налице и „нещо в повече“, което повишава чувствително степента на обществена опасност.

Като фактори, определящи изключителната тежест на престъплението, се сочат:

— **обстоятелствата, характеризиращи деянието** — условията, при които е извършено, многократните опити за осъществяването му (Р 452—70—I), начина, по който е извършено (напр. големия брой и сила на нанесените удари — Р 146—86—II), използваните средства;

— **последниците от престъплението;**

— **особеностите, свързани със субекта на престъплението** — напр. особеното му професионално качество, използвано за осъществяване и прикриване на престъплението (Р 452—70—I), или отрицателни личностни черти като отмъстителност, избухливост, грубост (Р 121—99—II), съдебно минало и др.;

— **поведението на дееца след деянието** — напр. действия, насочени към прикриване на престъплението;

— **личността на пострадалия**, неговото поведение, отношенията му с дееца⁶;

— **общественият отзвук на извършеното престъпление;**

— **едновременното, съвкупно проявление на няколко квалифициращи обстоятелства**⁷;

— **степената на проявление на квалифициращите обстоятелства**. В практиката на ВС изрично се посочва, че наличието на квалифициращи обстоятелства само по себе си не може да обоснове изключителна тежест на престъплението, тъй като това са обстоятелства, взети предвид от закона при определяне на самото престъпление. Но високата им степен на проявление в конкретния случай може да определи престъплението като изключително тежко (Р 452—70—I).

Тези обстоятелства, характеризиращи обществената опасност на престъплението въобще, в конкретния случай трябва да обосновават извода, че извършеното престъпление проявява особено висока степен на обществена опасност.

По-различен подход за определяне на понятието изключително тежко престъпление е отразен в Р 450—97—II. Там като основа е използвано понятието „особено тежък случай“, което е легално определено в чл. 93, т. 8 НК. Изключително тежкото престъпление се характеризира като подобно, но по-тежко от особено тежкия случай — т. е. с оглед на настъпилите вредни последици и другите отегчаващи обстоятелства трябва да е налице изключително висока степен на обществена опасност на деянието и дееца и едновременно с това да са се проявили и други фактори, свързани с деянието или личността на дееца, които допълнително повишават степента на обществена опасност⁸.

И при двата подхода за определяне на изключително тежкото престъпление на практика не се внася достатъчно яснота относно съдържанието на това понятие.

В решенията на ВС, които дават самостоятелно определение на понятието, са посочени факторите, определящи изключителната тежест. Те обаче са обвързани от субективната преценка на съда, че конкретното престъпление разкрива **особено висока** степен на обществена опасност. Буквално това означава да се е проявила много, твърде висока степен на обществена опасност⁹, а в практиката на ВС се уточнява, че тя трябва да надхвърля значително степента на обществена опасност на обикновените случаи (Р 452—70—I, 267—83—II, 597—81—II). Определянето на изключително тежкото престъпление чрез подобни абстрактни понятия затруднява преценката на правораздавателните органи в няколко посоки.

На първо място, изисква се съпоставяне степента на обществена опасност на конкретно извършеното престъпление и на обикновените случаи на този вид престъпления, които също се отличават с висока степен на обществена опасност. Това са „най-тежките“ престъпления, застрашаващи републиката или други „особено опасни“ умишлени престъпления по смисъла на чл. 37, ал. 2 НК¹⁰ — т. е. престъпления, които по своето естество се характеризират със значително по-висока степен на обществена опасност в сравнение с другите видове престъпления в особената част на НК. За да бъде наложено наказанието доживотен затвор, е необхо-

димо извършеното престъпление да разкрива още по-висока степен на обществена опасност, която да надхвърля значително и без това високата степен на обществена опасност на обикновения случай. А това е обстоятелство, което трудно подлежи на точна и еднозначна преценка.

Допълнително затруднение в тази насока създава поставеното от ВС изискване конкретното престъпление значително да надхвърля степента на обществена опасност на обикновения случай. Това означава, че ако престъплението се характеризира само с по-висока степен на обществена опасност от обикновените случаи, без значително да я надвишава, то не може да се определи като изключително тежко и наказанието доживотен затвор не може да се приложи. В същото време едва ли е възможно точно и еднакво за всички правораздавателни органи да се определи съдържанието на предпоставката „значително“. Практически не съществува ясен критерий, който еднакво да се оценява от всички правораздавателни органи и въз основа на който да се определи кога дадено престъпление надхвърля, а още по-малко — кога надхвърля значително степента на обществена опасност на обикновените случаи. А това е от решаващо значение при определяне вида на наказанието — доживотен затвор или лишаване от свобода.

Самите фактори, посочени в практиката на ВС като определящи изключителната тежест на престъплението, също могат да бъдат нееднозначно оценявани. В своето определение ВС борави с общото понятие обществена опасност на престъплението, без да изисква кумулативно висока степен на обществена опасност и на деянието, и на дееца. От това следва, че изключителната тежест може да се обоснове както от факторите, характеризиращи деянието, така и от особеностите, определящи личността на извършителя. Преценката би била ясна и непротиворечива в случаи като визириания в Р 121—99—II, когато поради множеството квалифициращи обстоятелства (в случая 5), тежките последици на престъплението и подчертано негативните данни за личността на извършителя, е налице ясно изразена висока степен на обществена опасност и на деянието, и на дееца. Но извън подобни фрапиращи случаи трудно може точно и еднозначно да се определи дали например едно убийство по особено мъчителен начин за пострадалия и с особена жестокост, при наличието на положителни характеристични данни за дееца, представлява или не изключително тежко престъпление. А тези изводи на съда са решаващи при определяне вида на наказанието. В този случай би била възможна оценката, че извършеното престъпление осъществява признаците на обикновеното квалифицирано убийство по чл. 116, т. 6 НК, или че разкрива по-висока степен на обществена опасност, която обаче не надхвърля значително тази на обикновените случаи. В тези две хипотези поради отсъствието на предпоставката „изключителна тежест“ следва да бъде наложено по-лекото алтернативно наказание лишаване от свобода. От друга страна, за същото престъпление е възможен и изводът, че разкрива особено висока степен на обществена опасност, значително над-

вишаваща тази на обикновеното квалифицирано убийство. Така съдът, определяйки престъплението като изключително тежко, ще може да наложи наказанието доживотен затвор, но едновременно с това ще бъде задължен да изложи и достатъчно убедителни съображения в подкрепа на изводите си — задължение, което многократно е подчертано в посочените решения на ВС.

Така липсата на достатъчно ясни, безпротиворечиви и еднакво оценявани от правораздавателните органи критерии за преценка на изключителната тежест на престъплението се отразява не само при определяне на наказанието, но и на неговото обосноваване и създава възможност за нееднакво наказателноправно третиране на лицата, извършили престъпления, наказуеми с доживотен затвор.

Наред с това очертаното в съдебната практика понятие „изключително тежко престъпление“ трудно може да се разграничи от понятието „особено тежък случай“. Този проблем касае прилагането на наказанието доживотен затвор тогава, когато то е предвидено за особено тежките случаи на дадено престъпление (напр. чл. 106 и чл. 342, ал. 3, б. „б“ НК). За да бъде наложено наказанието доживотен затвор в тези случаи, е необходима преценка на съда, че извършеното престъпление освен особено тежко е и изключително тежко. Това е извод, който трудно може да бъде подкрепен с убедителни съображения поради неясната граница между двете понятия.

За разлика от понятието „изключително тежко престъпление“, понятието „особено тежък случай“ е легално определено в чл. 93, т. 8 НК. Съгласно тази разпоредба особено тежък случай представлява това престъпление, „което с оглед на настъпилите вредни последици и другите отегчаващи обстоятелства разкрива изключително висока степен на обществена опасност на деянието и деца“.

Определящ елемент за наличието на особено тежък случай е изключително високата степен на обществена опасност на конкретното престъпление. Макар законодателят да не поставя изрично изискване тя да надхвърля значително степента на обществена опасност на обикновените случаи на същото престъпление, това следва от самата характеристика „изключително висока степен на обществена опасност“. Тя означава изискване извършеното престъпление да разкрива много висока, най-високата степен на обществена опасност, което по необходимост води до съпоставка с типичната за обикновените случаи обществена опасност. В този смисъл и в практиката на ВС се посочва, че изключително високата обществена опасност е разграничителният белег, по който особено тежкия случай се отличава от обикновените случаи на същото престъпление¹¹. Особено тежкото престъпление следователно трябва да осъществява всички признаци на съответния престъпен състав, характеризиращи обикновените случаи и едновременно с това да са се проявили и други допълнителни фактори, които повишават степента на обществена опасност до изключително висока. Тези фактори могат да бъдат свързани с особеностите на деянието, престъпния резултат, личността на пострадалия и

на дееца. Въпреки че в определението по чл. 93, т. 8 НК се поставя акцент върху последиците от престъплението, те сами по себе си не могат да обосноват особено тежкия случай, тъй като законодателят изисква да са налице кумулативно и други отегчавачи обстоятелства. Така се поставя изискване за съвкупна оценка на всички обстоятелства, характеризиращи престъпното деяние и неговия извършител. Същото се подчертава и в практиката на ВС¹². Съгласно чл. 93, т. 8 НК тези обстоятелства, взети в тяхната съвкупност, трябва да обосновават извода, че е налице едновременно изключително висока степен на обществена опасност и на деянието, и на дееца. Така обществената опасност на особено тежкото престъпление се определя от два самостоятелни елемента — обществената опасност на деянието и обществената опасност на дееца. В тези две насоки и съдебната практика разграничава факторите, определящи особено тежкия случай¹³.

Степента на обществена опасност на деянието се обуславя от престъпния резултат (напр. множество пострадали лица или особено големи размери на имуществените вреди), настъпилите допълнителни несъставомерни последици, начина на извършване на деянието, обстановката, в която е осъществено, броя на участниците в него, обществения отзвук на извършеното, личността на пострадалия.

Наред с обстоятелствата, характеризиращи деянието, отделно трябва да бъдат отчетени и особеностите, определящи обществената опасност на извършителя — минала съдимост; поведението му преди, по време и след деянието; отрицателни черти на личността, проявили се чрез престъпното деяние и извън него (жестокост, наглост, цинизъм и др. — Р 188—91—I).

Съпоставката на понятието особено тежък случай и изложените вече особености, характеризиращи изключително тежкото престъпление, налагат извода, че по своето съдържание двете понятия са почти идентични. Както изключително тежкото, така и особено тежкото престъпление характеризират конкретно извършеното престъпление. И двете понятия се определят от проявилата се в конкретния случай степен на обществена опасност, преценена от гледна точка на обикновените случаи. И двете понятия изискват да са налице всички признаци на съответния престъпен състав и наред с това повишена степен на обществена опасност — „особено висока“ или „изключително висока“, но във всички случаи значително надхвърляща тази на обикновените случаи. Едни и същи са факторите, определящи изключителната тежест и особената тежест на престъплението: характера на престъпното деяние; начина и средствата за извършването му; обстановката, в която е осъществено; престъпния резултат и евентуалните допълнителни несъставомерни последици; обществения отзвук на престъплението; всички обстоятелства, характеризиращи личността на дееца и на пострадалия.

Опит за разграничаване на понятията изключително тежко престъпление и особено тежък случай е направен в Р 450—97—II по пътя на степенуването им.

Като разграничителен белег е посочена степента на обществена опасност. Изключително тежкото престъпление се определя като по-тежко от особено тежкото, т. е. съдържа същите признаци като особено тежкото престъпление, но разкрива по-висока степен на обществена опасност. Този способ за дефиниране на понятието изключително тежко престъпление съдейства по-скоро за смесването му с понятието особено тежък случай. На първо място, не се поставя ясна граница между изключително тежкото и особено тежкото престъпление, тъй като и двете се характеризират с повишена обществена опасност, обуславяща се от едни и същи обстоятелства. Не са посочени конкретно факторите, определящи по-високата степен на обществена опасност на изключително тежкото престъпление. Даденият като пример „необикновен“ и „несравнимо по-тежък“ резултат не внася съществена яснота в тази насока, защото понятията „необикновено“ и „несравнимо“ имат абстрактен характер и не подлежат на еднозначна преценка. От друга страна, според чл. 93, т. 8 НК особено тежкия случай се характеризира с изключително висока степен на обществена опасност, което, погледнато от езикова гледна точка, означава най-високата възможна степен. Следователно, ако се изходи от дефиницията, дадена в Р 450—97—II, би следвало изключително тежкото престъпление да проявява обществена опасност по-висока от изключителната, т. е. по-висока от най-високата степен, което е нелогично. Критерият за определяне на обществената опасност на изключително тежкото престъпление е неясен и по друга причина. В своето решение ВС първо посочва, че изключително тежкото престъпление е по-тежко от особено тежкия случай, което означава изискване за съпоставка със степента на обществена опасност на особено тежкото престъпление. По-нататък обаче се говори за престъпен резултат, който е „необикновен, несравнимо по-тежък от обикновените случаи“, което означава, че е необходима съпоставка със степента на обществена опасност на обикновените случаи на дадения вид престъпление. Така не става ясно каква трябва да бъде основата за степенуване и определяне на обществената опасност на изключително тежкото престъпление — особено тежките или обикновените случаи, и се създава впечатление за приравняване на тези две понятия. Тяхното разграничаване следва от уредбата на двата вида доживотен затвор и съставите, които предвиждат тези наказания. Престъпленията, наказуеми с доживотно лишаване от свобода се отличават принципно с повишена степен на обществена опасност и това е отразено в чл. 37, ал. 2 НК с определянето им като „особено опасни умишлени престъпления“. Понятието „особено тежък случай“ от своя страна обозначава едно от често срещаните в особената част на НК квалифициращи обстоятелства и като такова винаги трябва да бъде предвидено в съответен състав на престъплението. Само в два от общо тридесетте състава, предвиждащи наказанието доживотен затвор, обаче се посочва, че извършеното престъпление трябва да представлява особено тежък случай (чл. 10б и чл. 342, ал. 3, б. „б“ НК). Единствено в тези две хипотези следователно законода-

телят приравнява обикновените случаи на престъплението с особено тежкия случай.

Следва да се посочи и своеобразното смесване на понятията изключително тежко престъпление и особено тежък случай, което се проявява при техния лексически анализ. Тъй като наречието „изключително“ изразява по-висока степен от наречието „особено“, въз основа само на наименованията им може да се направи извод, че изключително тежкото престъпление действително е по-тежко от особено тежкото. Точно противоположният извод следва обаче от съдържанието на двете понятия. Според определението, установено от съдебната практика, изключително тежкото престъпление разкрива особено висока степен на обществена опасност, а според чл. 93, т. 8 НК особено тежкия случай се характеризира с изключително висока степен на обществена опасност. От тази гледна точка следователно особено тежкото престъпление проявява по-висока степен на обществена опасност от изключително тежкото и следва да се третира като по-тежко.

Значението на изложените проблеми относно смисъла на понятието изключително тежко престъпление, критериите за определянето му и отношението му към понятието особено тежък случай се разкрива на плоскостта на един основен въпрос. Това е въпросът доколко изключителната тежест на престъплението изпълнява своето предназначение в уредбата на двата вида доживотен затвор, а именно да бъде основна предпоставка, реално ограничаваща прилагането на тези безспорно най-тежки наказания в НК. Тази цел на законодателя може да се постигне само ако прилагането на наказанието доживотен затвор бъде обвързано с предпоставки, чието съдържание е точно и ясно определено и еднакво оценимо от всички правораздавателни органи във всеки отделен случай. В този смисъл поставеното изискване извършеното престъпление да бъде изключително тежко само привидно ограничава прилагането на наказанието доживотен затвор. Вярно е, че то задължава съда винаги, когато налага това наказание, да изложи достатъчно убедителни съображения защо приема конкретното престъпление за изключително тежко. От друга страна обаче, в НК отсъства легално определение за това понятие, което на практика означава, че прилагането на двете най-тежки наказания се обуславя от предпоставка, предоставена на чисто субективната преценка на съда. В съдебната практика понятието е очертано с акцент върху степента на обществена опасност, която обаче е определена с абстрактни и разтегливи понятия като „особено висока“ и „значително надхвърляща“. Нееднозначно могат да бъдат оценявани и факторите, посочени като определящи изключителната тежест. При липсата на ясни и непротиворечиви критерии за преценка на предпоставката „изключително тежко престъпление“ и като се вземе предвид това, че престъпленията, наказуеми с доживотен затвор по принцип се характеризират с висока степен на обществена опасност, е възможно почти всеки случай на извършено такова престъпление да се определи като изключително тежък.

По тези съображения считам, че изискването за изключителна тежест на престъплението не може да изпълни реално ролята си на предпоставка, ограничаваща приложното поле на наказанията доживотен затвор и доживотен затвор без замяна. Дори съдържанието на това понятие да бъде легално дефинирано, едва ли е възможно в тази насока да се постигне нещо повече от вече постигнатото в съдебната практика. Така съществуването на предпоставката „изключително тежко престъпление“ се обезсмисля. Тя би следвало да отпадне от уредбата на доживотното лишаване от свобода, а прилагането на двете наказания да бъде ограничено с оглед особеностите на субекта на престъплението (подход, приложен в чл. 38 ал. 2 НК относно наказанието доживотен затвор без замяна) — пол, възраст и др., които биха били ясни, точни и еднозначни критерии за всички правораздавателни органи¹⁴.

Отсъствието на предпоставката „изключително тежко престъпление“ не би довело до произволно или неограничено прилагане на наказанията доживотен затвор и доживотен затвор без замяна. В този случай преценката на съда ще бъде обвързана с общите правила за индивидуализация на наказанието, които са императивно постановени и следва да бъдат съблюдавани при определянето на всяко наказание. На първо място, в чл. 35, ал. 3 НК като основен принцип на наказанието се извежда изискването то да е съответно на престъплението. Това означава, че всяко наказание, налагано от българските съдилища (включително двата вида доживотен затвор), трябва да бъде съобразено с всички обстоятелства, определящи степента на обществена опасност на конкретното престъпление и неговия извършител. А това са обстоятелствата, обуславящи и изключителната тежест на престъплението по смисъла на чл. 38 и 38а НК. На следващо място, в чл. 54 НК са посочени подробно критериите, от които съдът трябва да се ръководи при определяне на наказанието. Това са степента на обществена опасност на деянието и дееца, подбудите за извършване на престъплението и всички други смекчаващи и отегчаващи обстоятелства. Така се вменява задължение на съда да прецени съвкупно всички индивидуални особености на извършеното престъпление, които могат да бъдат свързани с начина, средствата, времето, мястото и обстановката на извършване на престъпното деяние; настъпилите последици; причините за извършване на престъплението; всички особености, характеризиращи личността на пострадалия и личността на дееца — т. е. всички обстоятелства, по които се преценява и наличието на изключително тежко престъпление. По тези критерии, съгласно чл. 57 НК, ще се определят видът и размерът на наказанието и когато за дадено престъпление са предвидени алтернативно или кумулативно две или повече наказания.

При наличието на подробна законова регламентация на дейността по определяне на наказанието предпоставката „изключително тежко престъпление“ става излишна. Тя е определяща за вида на наказанието — доживотен затвор или лиша-

ване от свобода, като така навлиза в сферата на дейността по индивидуализация на наказанието и се препокрива с правилата, очертани в чл. 54—57 НК. Това особено се подчертава от идентичността на критериите, по които се преценява изключителната тежест на престъплението, и критериите, посочени в чл. 54 НК, за определяне на наказанието. Следователно и без законът да изисква изрично извършеното престъпление да е изключително тежко, наказанията доживотен затвор и доживотен затвор без замяна ще бъдат налагани за най-тежките случаи на съответния вид престъпление. Тъй като наказанието доживотен затвор винаги има за алтернатива наказанието лишаване от свобода, съдът ще определи вида на наказанието по правилата на чл. 57, ал. 1 НК — като съобрази всички обстоятелства, характеризиращи конкретното престъпление и ги прецени с оглед максималното постигане целите на наказанието по чл. 36 НК. При преценка, че се е проявила до толкова висока степен на обществена опасност, налагаща изолация на дееца от обществото завинаги, ще бъде наложено наказанието доживотен затвор. И обратното — ако обстоятелствата сочат по-малка степен на обществена опасност, ще се приложи по-леката алтернатива — лишаване от свобода. Противното би означавало явна несправедливост на наложеното наказание по смисъла на чл. 352, ал. 5, т. 1 НПК.

Така установените от закона правила за индивидуализация на наказанието сами по себе си в достатъчна степен ограничават прилагането на най-тежките наказания доживотен затвор и доживотен затвор без замяна, като същевременно обезпечават налагането на справедливо наказание, съобразено с тежестта на извършеното престъпление.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Български тълковен речник, 1994, с. 297.

² Вж. **Стойнов Ал.** Наказателно право. Обща част, с. 200.

³ Вж. Р 511—80—I, Р 289—73—II, Р 394—95—1, Р 482—88—I, Р 397—76—I.

⁴ Вж. Р 146—86—II, Р 121—99—II.

⁵ Вж. Р 267—83—II, Р 452—70—I, Р 597—81—II.

⁶ В Р 146—86—II напр. се подчертава, че пострадалата е млада жена, майка на малко дете и с поведението си не е провокирала дееца към убийството.

⁷ В Р 452—70—I се посочва, че съчетанието на 3 квалифициращи убийството елемента го отличава съществено от обикновените случаи на квалифицирано убийство, а в Р 121—99, че самото наличие на 5 квалифициращи убийството обстоятелства в достатъчна степен характеризира престъплението като изключително тежко.

⁸ Например престъпният резултат, който е „необикновен и несравнимо по-тежък“.

⁹ Това е едно от значенията на наречieto „особено“ — Български тълковен речник, С., 1994, с. 583.

¹⁰ Въпреки че тази разпоредба визира само наказанието доживотен затвор без замяна, същото може да се отнесе и за наказанието доживотен затвор по чл. 38а НК, защото двата вида доживотен

затвор обикновено са предвидени като алтернативни наказания заедно с лишаването от свобода за едни и същи престъпления.

¹¹ Вж. Р 227—71—II.

¹² Вж. Р 434—73—I, Р 557—81—I, Р 63—83—III, Р 193—91—I.

¹³ Вж. Постановление № 1/1983 г. на Пленума на ВС — т. 4, б. „к“ и Р 41—71—II, 373—90, 193—91—I, 354—96—I, 557—81—I, 168—82—II, 188—91—I.

¹⁴ Такъв е подходът, използван в по-старото ни наказателно законодателство при уредбата на най-тежките наказания. В НЗ от 1896 г. наказанието доживотен затвор е предвидено като вид строг тъмничен затвор, който съгласно чл. 15 НЗ може да бъде доживотен и временен. НЗ не предвижда специални изисквания, свързани с тежестта на престъплението, които да ограничават възможността за законодателно предвиждане на това наказание, или неговото прилагане. В случаите, когато доживотният строг тъмничен затвор е предвиден алтернативно със смъртното наказание или временния строг тъмничен затвор, наказанието ще се определи по общите правила за индивидуализация (чл. 60 и 61 НЗ). Приложното поле на наказанието доживотен строг тъмничен затвор е ограничено единствено с оглед възрастта на субекта на престъплението. Съгласно чл. 57 и 58 НЗ това наказание е неприложимо спрямо непълнолетните (от 10 до 17 години) и пълнолетните от 17 до 21 години, за които винаги се заменя с временен строг тъмничен затвор. Същият подход е приложен в НЗ от 1951 г. и НК от 1956 г. относно смъртното наказание. Неговото прилагане не е ограничено от предпоставки, касаещи тежестта на извършеното престъпление, при което отново в тази насока се прилагат общите правила за определяне на наказанието по чл. 34, 35 и 36. Прилагането на смъртното наказание е ограничено по линия на субекта на престъплението — то е неприложимо по отношение на непълнолетните (чл. 44) и бременните жени (чл. 36, ал. 2), като в тези случаи задължително се заменя с лишаване от свобода.

КРИТИКА И НАУЧЕН ЖИВОТ

ТРУДОВЕ ПО МЕЖДУНАРОДНО ПРАВО – VI ТОМ

Ружа Иванова*

През май 2003 г. излезе от печат VI том от периодичната поредица „Трудове по международно право“ — специализирано научно издание на Българската асоциация по международно право (БАМП). Той е посветен на 40-годишнината от създаването на БАМП и в този смисъл е нейният подарък по случай юбилея, който несъмнено и с основание ще зарадва широка читателска аудитория — студенти, научни работници, практикуващите специалисти в областта на международното право и международните отношения.

Юбилейният характер на изданието се подчертава от поместените в него приветствия по повод четиридесетгодишнината на БАМП, отправени от президента на Република България Георги Първанов, от министър-председателя Симеон Сакскобургготски, от министъра на външните работи Соломон Паси, както и от редица висши учебни заведения, научни институти и организации. В тази „тържествена част“ от съдържанието е включен и забележителният очерк (както го е нарекъл авторът му) „Българската асоциация по международно право в началото на XXI век“ от нейния член-учредител и председател на изпълнителния комитет от 1982 г. и понастоящем проф. д-р Александър Янков. Наред с историята на БАМП и различните форми, чрез които тя осъществява целите и функциите си като най-старото обществено научно сдружение на юристи в България, в светлината

* Гл. ас. в ЮФ на СУ „Св. Кл. Охридски“.

на бъдещата ѝ дейност, авторът е изложил своето виждане за новите тенденции и явления в международното право в настоящото столетие. Синтезирано, несъмнено след задълбочен анализ, са представени съвременните тенденции относно основните компоненти на международноправната система: **източниците** на международно право и **субектите** на международното право, чийто кръг се разширява. Отбелязан е и процесът на структурни промени на общата система на съвременното международно право, довел до възникването на специализирани отрасли на международното право и международноправната наука: космическо право, кодификацията и развитието на международното право за опазване на природната среда на глобално и регионално равнище, усилията за създаване на материалноправна, институционална и процесуална основа за развитието на международното наказателно право, международното икономическо право и др. Според автора протичащият процес на специализиране на международното право е неизбежен и не би следвало да се квалифицира като отрицателно явление. Той обаче налага и необходимостта от интердисциплинарно сътрудничество и осъществяването на мултидисциплинарни проекти, чрез които може да се постигне в съвременните условия ефективност на научните изследвания, на практическата правотворческа и правоприлагаща дейност. Особено внимание заслужава препоръката на проф. Ал. Янков за преодоляване на догматичните прегради между различните правни дисциплини и укрепване на взаимодействието между вътрешното и международното право, както и между националното и европейското право.

Публикуваните научни трудове са обособени в три раздела. Към традиционните два раздела, включени в I до IV том — „Международно право и международни отношения“ и „Международно частно право“, в представения том VI, по подобие на предходния V том, който постави началото, е добавен и раздел, посветен на правото на Европейския съюз. Настоящото издание продължава политиката на редакционния съвет на изданието да включва в съдържанието му научни разработки, посветени на актуални и проблемни въпроси на международното право, обърнати с лице към приоритетите на българската държава в стремежа ѝ за успешно интегриране в европейските и евроатлантическите структури и за достойното ѝ представяне и успешно отстояване на националните ни интереси в световните и регионални международни организации. Тази политика трябва да бъде насърчена и поздравена. Тя способства за развитието на международноправната наука и на българското международно право, като същевременно подпомага и неговото практическо прилагане.

Всички поместени в сборника материали са придружени с кратко резюме на английски и руски език, което е несъмнено достойнство на изданието, тъй като го прави достъпно за чуждестранния читател и по този начин съдейства за запознаване на чуждестранната правна общественост с българското законодателство във

външнополитическата и външноикономическата област и с развитието на българската международноправна доктрина.

Поместена е и кратка справка за научната биография на всеки от авторите на материалите.

Предвид големия брой и разностранността в предметното съдържание на поместените материали, в рамките на настоящата рецензия не би било възможно да се представи, макар и накратко, всеки един от тях. Още по-неуместно би било да се спрем само на някои от тях. Затова ще се ограничим да посочим заглавията и авторите на включените в тома материали, като считаме, че те са достатъчно предизвикателство към читателя да потърси изданието с оглед на интересуващата го проблематика.

В раздел „Международно публично право и международни отношения“ са поместени следните заглавия:

„Теоретични проблеми на съвременната закрила на правата на човека“ с автор доц. д-р Ирина Мулешкова; *„Теоретични предпоставки на борбата с тероризма в съвременните международни отношения“*, доц. д-р Пламен Пантев; *„Вземането на решения в Световната търговска организация“*, ст. н. с. д-р Денчо Георгиев; *„Понятието „чужденец“*, проф. д-р Димитър Машев; *„Индивидуалните мнения на съдиите в Международния съд на ООН“*, доц. д-р Александър Драгиев; *„Основни организационни форми на европейско и евроатлантическо партньорство и участието на Република България в тях“*, д-р Маргарит Ганев.

Разделът „Международно частно право“ включва следните материали:

„Международноправна уредба на чуждестранните инвестиции в САЩ (Отделни международни договори)“, доц. д-р Николай Натов; *„Международноправен режим на морските пристанища“*, проф. д-р Иван Владимиров; *„Конвенцията на ООН за международна продажба на стоки: някои въпроси на попълване на празноти в правото“*, д-р Ангел Атанасов; *„Подготовка и приемане на Конвенцията на ООН относно договорите за международна продажба на стоки“*, гл. ас. Кирил Киров.

В последния, трети раздел, посветен на европейското право, читателят ще намери:

„Правата на жените в Европейския съюз“, н. с. I ст. д-р Ирена Илиева и *„Суверенитетът и Европейския съюз“* от ас. Атанас Семов.

БЕЛЕЖКИ

Предходните токове от поредицата „Трудове по международно право“ са публикувани, както следва:

Том I — 1967 г.; т. II — 1974 г.; т. III — 1983 г.; т. IV — 1989 г.; т. V — 2000 г.

ПРАВО И ЕЗИК

ПРАВНА ФИЛОЛОГИЯ

*Мария Костова**

Правната романистика ще остане като едно вечно търсене на знания за същността и смисъла на правните идеи на римляните, за духа на правото, защото единствено духът не остарява. За разчитането на този дух са нужни постоянните и съвместните изследователски усилия на юристи и филолози.

Струва си да бъдат припомняни думите на проф. Т. Зелински от неговите популярни лекции „Античността и ние“ в началото на 20 в., където той заявява, че който не познава римското право не може да бъде и съвременен юрист мислител. Но по-интересното в тези думи е пояснението за голямата важност на правните понятия на древноримските юристи, които са формирали и безусловно утвърдили духа на правото. За изучаването и изследването на тези понятия е необходима сериозна работа с латински език, защото филологията е изкуството за разбиране на казаното и написаното. Всеки, който се е занимавал малко или много с класически езици, знае, че латинският език и култура са елемент от основата, върху която се развива съвременната модерна научна интеграция. Впрочем латинският език от своя класически период винаги е бил език на интеграцията. Днес ние имаме нужда от английския език за обикновеното международно общуване, но както в английския, така и в другите европейски езици думите, носители на идеите за духовните ценности на народите от европейския континент, са изразени с езика на Платон и езика на Цицерон.

* Доцент, д-р по латински език.

Студенти от II курс — право при СУ „Св. Климент Охридски“ проявиха интерес към заниманията с правна филология и направиха своя първи опит да представят кратък и обобщен преглед на значими правни понятия, изразявайки по такъв начин и личната си убеденост за важноста на тези познания. С тях всеки магистър по право се чувства по-сигурен и по-добре снабден с ясни критерии за оценяване и разграничаване на нещата.

Iustitia и Aequitas

Мирослава Тоцева

В латинския език значенията на думите *aequitas* и *iustitia* са много близки — и двете означават *справедливост*. Въпреки това проследяването на етимологията и употребата им показва, че във времето на древния Рим *aequitas* е била по-скоро морална, а *iustitia* — по-скоро правна категория.

Думата *iustitia* произхожда от съществителното *ius* — *право*. От същия корен е и *iustus* — *съобразен с, съответен на правото*, както и производните *iniustus* и *iniustitia*. Очевидно е, че значението на думата *iustitia* е било силно обвързано с идеята за правото, за съответстващото на правните норми. От друга страна някои автори сочат това като обективното значение на думата — *правото като съвкупността от закони*. Същевременно в съчиненията на Цицерон *iustitia* се използва и със субективното си значение на *справедливост, чувство за основателност, оправданост*. Може да се предположи, че между обективното и субективното значение има причинно-следствена връзка, като второто е обусловено от първото. Това, че *iustitia* придобива значението на *справедливост*, може да се обясни и с първоначалното значение на *ius* — *религиозна формула, която има силата на закон*. Може би именно изначалната връзка на правото с религията, с едни над-човешки ценности, е придала нюанса на морална натовареност и значението на *справедливост*, на това, което съответства на правните разпоредби.

По-различно е развитието на значението на думата *aequitas*. Докато *iustitia* е силно обвързана с идеята за правото, неговия произход, функции и качества, *aequitas* в първоначалното си значение е обвързана с морала, а не с правото. Коренът ѝ се съдържа и в прилагателното *aequus* — *равен, еднакъв*. Основното значение на *aequitas* е *еднаквост* в два смисъла. Първият смисъл е еднаквост сама по себе си — еднакво естество, устройство, направа, както и съразмерност, пропорционалност. Най-вероятно произведен на този смисъл е вторият, употребяван във връзка спрямо или с нещо друго — еднаквост пред закона, еднакво положение по отношение на права и свободи, както и произтичащият от зачитането на тази правна „еднаквост“ (в смисъла на равенство) принцип за основателност, оправданост, а оттам и значението на *справедливост*. Пътят на достигне до това значение е доста по-различен и сложен от развитието на значението на *iustitia*. Това обуславя и по-богатото разнообразие от нюанси в значението на *aequitas* като чисто мо-

рално понятие, включително и във връзка, и в съотношение с правото. За да се разбере по-пълно смисълът, който древните римляни са влагали в *aequitas*, трябва да се изясни развитото от Цицерон и повлияно от стоическата школа разбиране за вечния закон и за естественото право. Според това разбиране съществува един закон — *lex aeterna*, който не е нито измислен от хората, нито е резултат от обществено съглашение, а е вечен. От него се извличат както законите, ръководещи природата, така и моралният закон на разума. Моралният закон на разума се представя на човека като естествено право — *ius naturale*, и в този смисъл е междинно звено между *lex aeterna* — от който е и изведено, и който частично се разпознава в *ius naturale*. Същевременно нормите на *ius naturale* според Цицерон трябва да са водещи при формирането на нормите на действащото, позитивното право. Въпреки че Цицерон, сякаш противоположно на римските юристи, се опитва да обясни правото — правилата за поведение, чрез философията, а не чрез изворите на правото, понятието за *ius naturale* се открива и в по-късните разработки на римските юристи. В тях то се използва в две значения — като общата природа на хората и животните и в смисъла на разумната природа на хората (Улпиан — D.1.1.1.2. и 3. и Гай D.1.1.9.). Така в древния Рим съществува едно двойствено разбиране за правото — от една страна като нещо твърдо, съществуващо независимо от човека, и от друга страна като право, регулиращо отношенията в едно общество в конкретно място и време — позитивното право. Именно тази двойственост на смисъла, влаган в понятието, е ключът към обяснението на значението, придавано на *aequitas* и на мястото, отреждано ѝ спрямо действащото право. Интересна е връзката, която според Цицерон съществува между *iustitia* и *aequitas* — според него понятието, разбирането за *aequitas* почива отчасти върху *natura*, отчасти върху *iustitia*. С други думи, ако свържем това разбиране с гореизложеното схващане на Цицерон за *ius naturale*, понятието за равното и справедливото се извлича както от моралния закон, който хората разпознават, така и от законодателството. Разбирането за припокриването на понятията *ius* и *aequitas* е застъпено от Помпоний, който говори за *ius naturae aequum* (D. L 17,206). Може би двете тези показват процеса на сближаване и на значенията на понятията *iustitia* и *aequitas*.

Въпреки това римските юристи не се подвеждат да идентифицират правото напълно с морала. Както Папиниан (Papin. D. XLVI 3,95,4), така и Гай (G. III 25) признават, че ако правото не отговаря или отговаря само частично на изискванията на морала, това не го прави по-малко право. Така, ако приемем значението на *ius* само в смисъла на позитивното право, значението на *aequitas* спрямо правото може да се види в три насоки: като водещ принцип за развитието на правото, като принцип на тълкуването на правото и като допълваща правото норма.

Първата функция на *aequitas* спрямо позитивното право се изразява в това, че тя е мащаб на критиката на правото — правото трябва да е еднакво за всички. Може да се види отражение на Аристотеловото разбиране за дистрибутивната

справедливост в изискването правото да дава всекому според заслугите му — *suum cuique* (в този смисъл според римския историк и юрист Тацит Законите на Дванадесетте таблици бележат *finis aequi iuris* — края на справедливото право). С времето разбиранията за това кое е справедливо и кое — не се променят, въпреки убеждението, че щом справедливостта е свързана с над-човешки, извън-човешки ценности, съдържанието на понятието трябва да е константно. Разбирането за справедливостта се оформя при постигането на съгласие и единомислие в едно общество около определени ценности и в този смисъл въпреки критиките на Тацит, на променените разбираня за справедливостта се позовават и преторите при прогласяването на своя едикт (напр. G.IV.71.D.XXXVIII 8,2. Paul. D. XXXVII 1,6,1.). Всъщност, ако трябва да се върнем към влиянието на гръцката философия върху древните римляни, то е особено забележимо в опита на римските юристи да извлекат принципите на *ius gentium* — правото, приложимо към чужденците в Рим и общо за всички хора. Именно чрез приложението и съблюдаването на тези принципи във всеки единичен случай римските юристи се опитват да постигнат *aequitas* — справедливостта като обобщаващо понятие за това, което отговаря на повелите на морала. В този смисъл правото се явява отражение на господстващото в едно общество разбиране за *aequitas* и това дава основание на Цицерон да дефинира *ius civile* като *aequitas constituta iis qui eiusdem civitatis sunt*, а Целз — да определи *ius* като *ars boni et aequi*. Но разбиранията за това кое е справедливо и кое — не винаги са една крачка пред развитието на правото и поставят нови изисквания към него. Така може да се говори за несправедливото право — *iniquum ius*, и за стриктното право — *ius strictum*, което не отчита в достатъчна степен справедливостта във всеки единичен случай.

Съгласно втората особеност на съотношението на *aequitas* към *ius*, *aequitas* е основен принцип на тълкуване на правото, който поставя изискването тълкувателната дейност да се придържа не към буквата, а към истинския смисъл на предписанието. Така Цицерон противопоставя *aequitas* на *scriptum, verba, litterae*. Следвайки този принцип се достига не само до правилно разбираното право, но през класическата епоха тълкуванията на юристите имат за цел както да извлекат смисъла на съществуващите норми, така и да преобразуват действащото право според изискванията на *aequitas*, при което се стига до противоречия със съдържанието на тълкуваните норми. Според Паул (Paul. D. L 17,90) резултатът от тълкуването трябва да отговаря на изискванията на справедливостта дори първоначалният смисъл на правната норма да е различен. На *aequitas* се дава предимство пред *ius, strictum ius, stricta ratio, rigor iuris, subtilitas iuris, ius subtile* — понятия, използвани в смисъла не само на буквата на правото, но и на разбиране на смисъла, вложен в нея, без юристът да се отклонява от него на основание съответствие с изискванията на *aequitas*. Въз основа на това, че в древния Рим *auctoritas iurisconsultum* е призната за източник на правото, *aequitas* в този смисъл е формиращото се право

на юристите. По-късно императорите в своето законодателство отиват дори още по-далеч, като претендират за монопол при посредничеството между *aequitas* и *ius*.

Според третата форма на взаимодействие между *aequitas* и позитивното право *aequitas* е и допълваща правото норма, на която самото то в много случаи се позовава. Тази нейна роля произтича от невъзможността правната регулация да изчерпи цялото житейско многообразие и от необходимостта от справедлива преценка на правораздавателните органи. Така магистратите като *iudices* трябва да се ръководят от *aequitas* за правилната преценка на фактите и подвеждането им под определена правна регулация. В този смисъл именно най-древните времена са времената на господстващата *aequitas* поради липсата на писано право и поради бавния процес на формиране на обичайното право. Въпреки опитите както чрез Дванадесетте таблици, така и чрез по-старото законодателство като цяло, да се ограничи максимално свободната преценка, това се оказва възможно само до определена степен. Така още в Дванадесетте таблици са посочени спорове, при които на съдиите се оставя възможност за преценка, като например *arbitrium finium regundorum*, *familiae herciscundae*, *aquae pluviae arcendae*, *litis aestimandae*. В *leges* също понякога решението се предоставя на *arbitratus* на магистрата. Сенатът също посочва *aequitas* като водещата максима при вземането на решенията му. Така също и в преторските едикти в много от случаите преторът си запазва правото да предпише прилагането на посочените мерки след запознаване с фактическото положение, а не при настъпването на точно определени предпоставки. В мнозинството от случаите на *iudex* се възлага да съблюдава *aequitas* при решаването на спора, като изключение прави ограниченият кръг от т. нар. *stricti iuris actiones*. Обратно на тях, при двете големи групи *actiones bonae fidei* и *actiones arbitrariae*, съдията се задължава да отсъди според *aequum et bonum*. С времето и с натрупването на практика, на разработки на юристите и в рескриптите в голяма степен се фиксира правно това, което би следвало да се разбира под *bona fides*, като отговарящо на *aequitas*, и в този смисъл значението на *aequitas* като допълващ правото принцип се ограничава. Въпреки това юристите са се предпазили да отидат твърде далеч, което е видно от някои от по-късните рескрипти.

Интересен е фактът, че макар *aequitas* да е била основното понятие за моралната категория *справедливост* във времената на древния Рим, в част от модерните езици за обозначаване на справедливостта са възприети производни на думата *iustitia* — напр. *justice* (във френския и в английския), докато в производните на *aequitas* е запазено по-скоро обективното значение *равенство* — напр. *egalite*, *equality* (съотв. фр. и англ.).

Bona fides

Ивелина Бонева

Quid leges sine moribus vanae proficient? (Защо без нрави законите напразни са?) е запитал още древноримският поет Хораций и едва ли има юрист, който не си е задавал този въпрос от тогава насам. Търсейки отговор, всеки се сблъсква и с въпроса за понятието *bona fides*. Всъщност разкриването на неговото съдържание би дало част от отговора. Защото *bona fides* е една от етичните категории, които не само са изпълвали със смисъл различни правни институти в римското право, но продължават да съществуват и днес и са част от съвременното българско право. Това означава, че и днес продължаваме да си задаваме въпроси, свързани с етичните категории, а отговорите рядко са кратки и еднозначни. Преди да се опитаме да разкрием съдържанието на понятието *bona fides*, нека разгледаме значението на думите, образуващи това словосъчетание. *Bona* е женският род на прилагателното име, което означава *добър, достоен, благороден, честен*. Съществителното име *fides* се превежда като *вяра, доверие, вярност, честност, добросъвестност*. От същият корен са думите *fidelis* (*верен, честен*) и *fideltas* (*вярност*). Оттук идва и *fiducia* — дума, която буквално означава *увереност, упование, самоувереност*, но в юридическите текстове се използва като *гаранция, залог*. Самото словосъчетание (*ex*) *bona fide* руският изследовател Дворецкий превежда като *по чистой совести, по чести (по чиста съвест, по чест, според честта)*. В Оксфордските издания Oxford Latin Dictionary и The Oxford Companion to Law, by David Walker *bona fides* се определя кратко като *good faith, sincerity (добросъвестност, искреност)*. По същият начин е преведена *bona fides* и в Jowitt's Dictionary of English Law, както и в Black's Law Dictionary. Михаил Войнов и Александър Милев в своя Латинско-български речник на това словосъчетание противопоставят *mala fides*, което означава *недобросъвестност*. Тази яснота по отношение на отделните части на словосъчетанието (*ex*) *bona fide* обаче не обяснява напълно неговото съдържание и употреба. Остава отворен въпросът какви са изискванията на добросъвестността.

В Stroud's Judicial Dictionary като еквивалент на (*ex*) *bona fide* се посочва *honestly (честно)*, но се прави уточнението, че фразата квалифицира неща или действия, които са свързани с ума или някакви индивидуални мотиви. Може да има добросъвестно действие, убеждение, намерение, твърдение, възражение или дори грешка, или нечие поведение може да бъде добросъвестно. Във всички тези случаи говорим за факт на съзнанието, чийто произход трябва да търсим в индивида.

В Римското вещно право добросъвестното владение е владение на правно основание, поначало годно да направи владелеца собственик, но съдържащо порок. Фактът, че владението е добросъвестно, носи на владелеца редица материално-правни предимства. Така при узукапията, при която добросъвестността на владе-

леца се състои в неговото погрешно убеждение, че е станал собственик на узукапираната вещ, е достатъчно тази грешка да съществува при започване на узукапията. Дошлата впоследствие недоброръководност не пречи давностното владение. Краят на добросъвестността идва с узнаването или в момента, в който лицето е трябвало да узнае фактите, които са индикация за липсата на законова оправданост на неговото поведение. За добросъвестен купувач според Модестин се счита онзи, който не знае, че става въпрос за чужда вещ или който мисли, че продавачът има право да продава вещта, например, че е прокуратор или настояник. Това е една сравнително широка дефиниция. Гай в Институциите, книга II схваща *bona fides* като увереност в собствеността на отчуждителя. По същия въпрос Паул в 21 книга на своя Коментар на Едикта казва, че ако купуваш от някого, комуто преторът е забранил да отчуждава и знаеш това, не можеш да придобиеш по давност. Същият автор представя в съчинението си и обратната хипотеза за фактическата и правната грешка. Според него, ако някой не е знаел, че продавачът на вещта е собственик, по-голямо значение се отдава на действителното положение на вещта, отколкото на субективния възглед. Дори той да смята, че не купува от собственик, ще стане собственик, ако вещта действително му е предадена от собственика. Можем да обобщим, че добросъвестният купувач е онзи, който вярва, че той е оправомощен да купува, а продавачът — да продава. За да е добросъвестен, купувачът трябва да е наистина купувач, а не просто лице, получаващо дарение под формата на покупка.

По по-различен начин се разглежда понятието *bona fides* в римското облигационно право. В тази област през II—I в. пр. Хр. са въведени т. нар. *negotia bonae fidei* или *договори на добросъвестността*. При тях на съдията се дава широка власт при преценяване съдържанието и обхвата на договорните права и задължения. Критерият при тази преценка е за *bona fides*, а понятието *bona fides* се изгражда на базата на това, което е обичайно за *diligens pater familias* (*грижливия, добрия стопанин*). Най-общо можем да кажем, че това е полагане грижата на добрия стопанин, спазване на всички правила и обичаи, присъщи на съответните правоотношения. Всичко, което е съобразно с редовно и нормално развитие на тези отношения, се счита санкционирано чрез сключването на този тип договори, след като страните не са изявили воля да го променят. Общопотребимите клаузи се подразбират, те важат и тогава, когато не са изрично уговорени. Колкото до самите изисквания на *bona fides*, най-сериозните нарушения срещу тях са насилието, измамата и грешката. Наличието на грешка води до нищожност на договора, а на измама или насилие — до унищожаемост, т. е. в първия случай договорът не поражда никакви правни последици, а във втория породените правни последици могат да бъдат отменени чрез средствата на преторското право. Ако длъжникът действа в противоречие с тези изисквания, той се провинява в *dolus malus* (зломисъл), т. е. *dolus malus* се схваща като отрицание на *bona fides*. Той се свежда към съзна-

телно осуетяване на изпълнението, което поражда отговорност за длъжника. Наред с тази отговорност за умишлено неизпълнение на задълженията *bonae fidei* е установена отговорност и за някои случаи на небрежност, както и отговорност за *custodia*, при която длъжникът отговаря за погиване на вещта в резултат на случайно събитие. Освен това при договорите на добросъвестността длъжникът остава отговорен и за настъпила след падежа невъзможност за изпълнение, тъй като при възможно на падежа задължение *bona fides* налага то да бъде изпълнено. Не е ли изпълнил, длъжникът е нарушил изискванията на *bona fides* и трябва да отговаря независимо от това дали след падежа изпълнението е станало невъзможно или не е станало такава.

Добросъвестността не е изгубила своето значение през вековете и не бива да бъде пренебрегвана, особено днес. Тя е една от етичните категории, с които си служи гражданското ни законодателство. Недобросъвестното поведение при преговори за сключване на договор, например, ако причини виновно вреди, е основание за гражданска отговорност, тъй като член 12 на Закона за задълженията и договорите (ЗЗД) налага при воденето на преговори и сключването на договори страните да действат добросъвестно. В противен случай второто изречение на същия член постановява, че се дължи обезщетение. Освен това законодателят установява добросъвестността и като един от критериите при изясняване смисъла на конкретните волеизявления при сделката чрез тълкуване (чл. 20 ЗЗД). Добросъвестността не на последно място е и един от критериите при преценка на вината като предпоставка за договорна отговорност. Според член 63, ал. 1 на ЗЗД „всяка от страните по договора трябва да изпълнява задълженията си по него точно и добросъвестно, съобразно изискванията на закона и да не пречи на другата страна да изпълнява и тя своите задължения по същия начин“. Тези примери показват, че етичните категории като добросъвестността, имат своето място в законодателството. И тъй като са материализирани в нравите, явно трябва да се съгласим с написаното от Хораций, че „без нрави законите полезни са напразни“. А защо? Всеки трябва да намери верния отговор.

Negotium

Надя Ангелова

Negotium е един от многото термини в юридическия език от времето на класическото римско право (I—III в.), чийто смисъл и съдържание се е запазил до днес почти непроменен.

Още в ранните стадии на развитието си частното (гражданското) право съдържа правни норми за отделни видове сделки, като напр. покупко-продажба, наем, заем, заем за послужване, влог и др. Те са онези правни средства, чрез които векове наред правните субекти най-често са задоволявали своите потребности. На правните системи от древността, включително и на римското право, не е било

познато общото понятие *правна сделка*, което като абстракция на теоретично ниво включва само общите признаци на всяка известна дотогава правна сделка.

В западноевропейската правна теория юристите от школата на естественото право въвеждат в употреба общото понятие *actus iuridicus, declaratio voluntatis* — *правен акт или изявяване на воля*. Пруският всеобщ земски закон от 1794 г. за първи път урежда волеизявлението и гражданскоправните му последици. Самото понятие правна сделка и първите задълбочени изследвания по отношение на него правната теория дължи на творческите усилия на школата на пандектистите в Германия от XVIII и XIX век, а терминът правна сделка (*Rechtsgeschäft*) е въведен за първи път в началото на XIX век от германския юрист Хуго. Обща правна регламентация сделката получава в Гражданския кодекс на Саксония, а по-късно и подробна уредба в Германския граждански законник от 1896 г. Във Френския граждански кодекс от 1804 г. общи правила за сделките няма, тъй като институционната система на гражданското право, създадена от римския юрист Гай, няма обща част. Френските теоретици на правото обаче по-често си служат с научната абстракция „юридически акт“.

Общи правила за правните сделки липсват не само в гражданските законодателства на страните, заимствали институционната система, но и в такива, изградени на базата на пандектната система (Швейцария, Австрия). Уредба на родовата категория правна сделка съдържат малко съвременни законодателства — бразилското, гръцкото, полското, чешкото. И в страните от англо-саксонското правно семейство липсват регламенти на общата категория правна сделка.

В действащите граждански закони на българското законодателство също няма общи правила за всички видове сделки. При изработването на действащия в момента Закон за задълженията и договорите през 1950 г. е запазена установената след Освобождението традиция да се създава общ правен режим за договора. Този подход е заимстван от френското и италианското гражданско законодателство и е оправдан от практическа гледна точка, защото най-широко приложение в практиката имат различните видове договори. В действащото ни законодателство няма легално определение за сделка, но за това пък голям принос има теорията.

Но освен със съвременната теория ние разполагаме и с текстовете на римските юристи. Относно етимологията на *negotium* няма колебания. Тя се състои от две части — *nes+otium*, което в превод гласи *не+покой*. Основното литературно значение на тази дума е *работа, дело, дейност, заетост*. *Negotium* се използвала и като евфемизъм за определяне на постъпки, които човек не иска ясно да назове. В езика на римското право *negotium* претърпява процес на терминологизация, появявайки се в края на предкласическото римско право, през I в. пр. Хр., за да обозначи многото санкционирани неформални синалагматични съглашения — *negotia bonae fidei*. Среща се в текстовете със значения *сделка, договор, правен акт*. Обикновено се придружава от глагола *contrahere* — *сключвам, уговарям* (D.18,1,8;

G.3,148 и др.). Вероятно тази употреба е повлияла за утвърждаването на термина *контракт* за всички правомерни облигационни отношения, а по-късно само за договорите.

В съвременния английски език коренът на *negotium* откриваме в думи, близки по значение на латинската лексема. Употребяват се *negotiate* — *уговарям, уреждам, договарям се, споразумявам се*; *negotiation* — *уговаряне, уреждане, договаряне*; *negotiability* — *обменяемост, възможност да бъде преотстъпен*; *negotiable* — *обменяем, прехвърлим*; *negotiator* — *който уговаря, преговаря*; *negotiable instrument*.

Според съвременните определения, дадени в юридическите речници, правната сделка е юридически факт, който има за съществена съставна част волеизявлението на едно или повече лица и поражда гражданскоправно действие. Като юридически факт сделката е правомерен факт и източник на правоотношение. Освен волеизявлението фактическият състав на сделката може да съдържа и други елементи: действия, събития, срокове. Те обаче не влияят на съдържанието на сделката, а на нейното проявление. Тези елементи се наричат условия на правото (*conditiones juris*). Тези квалификации доказват, че съвременният термин *правна сделка* е запазил в основата си специалното значение на латинската лексема *negotium*, използвана от древноримските юристи.

Societas и Universitas

Ива Згурова

На римското право е била непозната идеята чрез дружествен договор да се създаде единно имущество и правен субект, който да бъде отделен от физическите лица, участващи в него. Днес съществуват различни форми на сдружаване, но в древния Рим най-високото стъпало на сдружаване е било неперсонифицираното гражданско дружество.

Societas в латинския език има общоупотребимо значение *общност*. Означава и колектив, в който множество хора като *socii* са си избрали водач за постигането на някаква мирна или военна цел. *Societas* се употребява още и като *съучастие, връзки; съдружие за търговия*. Юридически съществуват много приложения на *societas* в частното и в публичното право. Съществува *societas* между Рим и неговите съюзници. *Societas* означава и правната общност между съсобственици. *Societas* се образува и между господар и освободен роб. *Socii* са участниците в едно престъпление. Тук обаче не възниква задължително обвързване, защото всяко служещо на забранени цели такова е нищожно.

Произходът на римското дружество е търсен в две направления. От една страна, в древната фамилна собственост, а от друга — в сдружаванията на междуна-

родната търговия. Предполага се, че от фамилната общност се е развила *societas omnium bonorum* — *дружеството на всички имоти*, а в сдружаванията на *ius gentium* се търси произходът на дружеството, имащо за предмет определена категория сделки. По-нататъшното развитие на дружеството в римското право се поставя във връзка с разширяването на търговията и обмена след Пуническите войни и отчасти с нуждата да бъде кредитирана Римската държава. Тогава *Societas* възниква като облигационен консенсуален договор.

По времето на *ius civile* вероятно е имало частноправни сдружения. Интересна правна фигура е т. нар. *consortium* на децата в домакинството или фактическо дружество (у Гай — *societas naturalis*). Те били сънаследници, но това се е основавало на някакъв вид договор, а не на законова или завещателна воля. Последницата била формирането на всеобща имуществена общност на наследниците.

Любопитното в случая е етимологията на *societas* и *socius*. Те имат един и същ корен с глагола *sequor*, чието значение е *следвам, съпровождам, поддавам се, придържам се*. Следователно семантиката на *societas*, изразена в едно съгласяване за постигане на обща цел, разбираемо като *obligatio societatis*, е използвана съвсем точно (*eleganter*) от римските юристи, за да означат онази правна фигура, която съвременните юристи определят като договор за дружество, т. е. когато две или повече лица се съгласяват да обединят своята дейност за постигане на една обща стопанска цел.

Днес дружеството не се среща често на практика, защото за постигане на стопански резултати съществуват по-съвършени форми на обединяване. По-широко е неговото прилагане между граждани. В договора за дружество всеки преследва свои собствени интереси. Всеки в свой интерес се задължава към съдружниците си да насочи усилията си към определена стопанска цел, защото и съдружниците му се задължават за същото към него.

Наред със *societas* в древността е било познато и едно друго понятие за сдружение, съответстващо на днешните корпорации, фондации — т. нар. *universitas*, което означава *целокупност, съвкупност от* нещо. В юридическата терминология тази дума има няколко приложения: за група от хора, които образуват една корпорация; за съвкупност от права — активни и пасивни, които принадлежат на дадено лице; за съвкупност от вещи, които образуват едно неделимо цяло; цялостното придобиване на един наследствен имот.

Римските юристи са смятали, че всички физически лица, съставляващи корпорацията, взети заедно, са носители на определени права и задължения. Тъй като не се намират текстове, които да говорят, че корпорацията е юридическа личност, съвременните романисти са на мнение, че е трябвало да се направи само една крачка, за да се приеме, че корпорацията е един нов субект (юридическо лице), различен от физическите лица в нейния състав. Но може би не са били нужни изрични текстове. Същевителното *universitas*, произхожда от *unum + versum* —

превърнато в едно и се е използвало като общ термин само за корпорациите и фондациите. *Si quid universitati debetur, singulis non debetur, nec quod debet universitas, singuli debent* (Ulpianus: D.3,4,7,1) — Ако нещо се дължи на университетас (ЮЛ), не се дължи на отделните членове, нито каквото дължи университетас, дължат отделните ѝ членове. Римските юристи са схващали тези формации като друга личност, различна от физическата, но по силата на една фикция, защото университетас се е считала за нещо, което няма воля само по себе си и не може да действа. Въпреки това налице е поредното доказателство за тънкия им правен усет.

Societas и *universitas* като правни понятия са имали широко приложение и днес са се запазили като правни фигури.

БЕЛЕЖКИ

¹ Андреев, М. Римско частно право, С., 1975.

² Чолов, Р. Римското частно право, „Сиела“, С., 2000.

³ Калайджиев, А. Облигационно право, Обща част, „Сиби“, С., 2001.

⁴ Павлова, М. Гражданско право, Обща част, „Софи-Р“, С., 2002.

⁵ Велинов, Л. Гражданско право, Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, С., 1999.

⁶ Владимирив, Ив. Търговско право, изд. Ромина, С., 2001.

⁷ Кожухаров, Ал. Облигационно право (отделни видове облигационни отношения), Нова редакция и допълнения П. Попов, изд. Юрис прес, С., 2002.

⁸ Дворецкий, И. Х. Латинско-русский словарь, Москва, 1976.

⁹ Сухарева, А., Крутских, В. Большой юридический словарь, Москва, 2000.

¹⁰ The World book encyclopedia, London.

¹¹ Simpson, J., Weiner, E. S. The Oxford english dictionary, Oxford, 1991.

¹² Ernont, A et Meillet, A. Dictionnaire étymologique de la langue latine, Paris, 1932.

¹³ Dictionnaire des antiquités Greques et Romaines, Paris.

¹⁴ Wissowa, G. Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1916.

¹⁵ Georges, K. E. Ausführliches Lateinisch-deutsches Handwörterbuch, Hannover, 1913.

¹⁶ Menge, H. Menge-Güthling Lateinisch-deutsches und Deutsch-lateinisches Hand und Schulwörterbuch, Berlin-Schöneberg, 1911.

¹⁷ Horn, N. Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie, Köln, 1996.

¹⁸ Corpus iuris civilis, Digesta, Berlin, 1922.

НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА

Въведение в конституционното право

Евгени Танчев

Книгата разглежда системата, предмета и източниците на конституционното право, основите на учението за конституцията, конституционните принципи, проблемите на конституционния статус на гражданите. Изложението обхваща теоретичната проблематика на конституционното право, която въвежда читателите в познанията, необходими за анализа на българския и чуждестранния конституционализъм.

В приложение към учебника е включено съпоставително проучване на конституционни проекти, представени във Великото народно събрание на Република България, непубликувани досега.

480 стр., ISBN 954-730-181-0, цена 14,90 лв.

Систематика на правната информатика

Вихър Кискинов

Авторът изследва концептуалната структура на правната информатика, която се схваща като наука за организиране, обработка и използване на правната информация. След кратък исторически преглед на развитието на науката, нейните определения, систематика на учебни курсове и съвременно състояние, авторът разглежда основанията за създаване на систематика на правната информатика. Тези основания идват от определенията на информацията и техните конкретизации спрямо правната информация. Възприетото общонаучно определение за информация аргументира разглеждането на правните информационни изследвания като системни изследвания на правото. На тази основа се разглеждат съотношенията между правната информатика и близки по предмет и методи научни направления като правната теория, информатиката, информационното и Интернет правото.

336 стр., ISBN 954-730-176-4, цена 17,00 лв.

Особени залози

Поредица „Джобни издания“

В сборника е представена нормативната уредба на особените залози — различните видове особени залози, учредяването и действието им спрямо трети лица, изпълнението върху заложено имущество. Включени са и актовете, уреждащи устройството и дейността на Централния регистър на особените залози и дължимите държавни такси.

144 стр., цена 3,00 лв.

Закон за устройство на територията

Поредица „Джобни издания“

Изданието представя законовата уредба на отношенията, свързани с устройството на територията, инвестиционното проектиране и строителството, с режима и ограниченията върху собствеността за устройствени цели, със създаването, воденето и ползването на кадастъра и имотния регистър, с условията за упражняване на професията от архитектите и инженерите в устройственото планиране и инвестиционното проектиране и с проектантската правоспособност.

344 стр., цена 5,60 лв.

Издаелство *СИБИ*

Редактор *Наталия Гуджева*

Коректор *Нели Германова*

Печат *Симолони*

Печатни коли 6,75

Формат 70x100/16

ISSN 08611815

София 2003